

**BƏXTİYAR
VAHABZADƏ**

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

TƏHSİL

Qorxuram, dünyada bir zaman gəlir,
insanlar yaşaya, insanlıq ölür.
B. Vahabzadə

BƏXTİYAR VAHABZADƏ

ƏDƏBİ
DÜŞÜNCƏLƏR
(məqalələr toplusu)

«TƏHSİL» NƏŞRİYYATI

BAKİ — 2000

Tərtibçi və redaktoru
filologiya elmləri namizədi Təranə Tofiq qızı

Naşiri Bəhruz Axundov

Bəxtiyar Vahabzadə

B 57 Ədəbi düşüncələr (məqalələr toplusu). Bakı, «Təhsil», 216 səh.

Azərbaycanın xalq şairi, 60-dan artıq şe'r, elmi-publisistik, dram və tərcümə kitablarının müəllifi Bəxtiyar Vahabzadə təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda da məşhurdur. Şairin 50-yə yaxın kitabı türk, rus, ingilis və alman dillərində dünyanın müxtəlif ölkələrində çap olunmuşdur.

B.Vahabzadənin ayrı-ayrı zamanlarda dövrü mətbuatda dərc edilmiş publisistik məqalələri, müsahibələri, çıxışları və məktubları toplanmış bu kitab anadan olmasının 75 illiyi münasibətilə sevimli şairə «Təhsil» nəşriyyatının töhfəsidir.

İnanırıq ki, zəngin yaradıcılıq irsinə malik olan şairin bu kitabı da həmişə olduğu kimi oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacaq.

ƏQİDƏSİNİN, CƏSARƏTİNİN VƏ ZƏHMƏTİNİN BƏXTİYARI

Türk dünyasının nəhəng şairi, çağdaş ədəbiyyatımızın klassiki, ustad Bəxtiyar Vahabzadə haqqında yazmaq üçün əlimə qələm alanda gözlərim önündə yaddaşıma əbədi həkk olunmuş bir mənzərə canlandı.

1988-ci il. Mayın ortaları. Xəzərin sahili. İndi Azadlıq adı almış Baş meydan. Təlatümə gəlmiş insan dənizi...

Hələ dünənə qədər müti görünən, haqsızlıqlara dözərək susan, təmkin göstərən xalqın artıq səbir kəsəsi dolub-daşmış, dözümlü son həddə çatmışdı. Uzun illər əsarətə düşər edilmiş bir millətin öz halal haqqının tapdanmasına, mə'nəvi dəyərlərinə təcavüzünə qarşı e'tirazi idi bu təlatüm. Haqsızlıqdan tıncıxaraq zəhri çatlayan bir xalqın qəzəbi, ehtirası kükrəyib tüğyan edirdi bu meydanda.

Adətən, dalgaları şahə qalxan coşğun Xəzər də bu gün sahilindəki insan dənizinin fırtınasına təəccüb edirmiş kimi içinə çəkilib sakitcə bu e'cazkar mənzərəyə tamaşa edirdi.

Leninin hündür (uca yox, hündür!) heykəlinin altındakı tribunadan müxtəlif adamlar, liderlər çıxış edirdilər.

Milyona yaxın yumruqlanmış əl havaya qalxmışdı. Nəhəng izdihamın uğultusu tədricən bir ahəngdə kökləndi: «Bəx-ti-yar! Bəx-ti-yar!...»

Bu ağır günlərdə xalqın içərisində olan Bəxtiyar Vahabzadəni bir anda başları üzərinə qaldırdılar. Milyonlarla qüvvətli, məhrəm əl bir-birini əvəz edə-edə şairi izdihamın başı üstündən tribunaya gətirirdi.

Bu anda o, insan dənizi üzərindən üçrəngli bayrağa tərəf qanad açan ağ istiqlal göyərçininə bənzəyirdi.

Bəli, xalq ən çətin anda sevib, e'tibar etdiyi şairini, ağsaçlı müdrik övladını dinləmək, ondan məsləhət almaq istəyirdi. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə tribunada göründü. İzdiham bir də uğuldadı. Bu uğultu kölə olmaqdan tənqəd gəlmiş bir millətin naləsi idi. Bu uğultu, azadlığına qovuşmaq üçün ayağa qalxmış bir xalqın nə'rəsi idi. Bu uğultu Bəxtiyarın uğrunda ömrünü fəda etdiyi is-

tiqləlin səsi idi və bu səs şairin bütün həyatından, yaradıcılığundan, bir sözlə, onun içindən keçib gəlirdi... Bu uğultunun həsrəti uzun illərdən bəri Bəxtiyarın gözlərində dağlanıb qalmış müstəqillik həsrətini yumşaldaraq iki damla sevinc yaşına çevirib şairin qaçmış bənizinə axıtdı.

... Bəxtiyar danışdı. Onun titrək səsi, lakin od püskürən sözlərindəki qüdrət, zəif vücudundakı əzəmət Leninin tribunanın başı üstündə dayanan yüz dəfə yekə heykəlini sanki yumağa döndərmişdi. Bəxtiyar danışdı... Onun nazik, çəlimsiz, lakin inamla xalqına uzanmış əllərinin fonunda Leninin irəli açılmış yüz dəfə yoğun, tunc qolu sanki qırılıb yanına düşmüşdü.

Bəxtiyar danışdı... Onun dəqiq, birbaşa yaddaşa hopan güclü məntiqi, gerçəkliyi qarşısında proletariyatın o boyda «rəhbəri»nin xəcalətdən sanki papağı əlindən düşmüş, boğularaq qapqara tunca dönmüşdü.

Bəxtiyar danışdı...

Görəsən Bəxtiyar müəllimin həyatında o gün qədər bəxtiyar, o gün qədər sevincli başqa bir gün olubmu?

Böyük dirijor və bəstəkar maestro Niyazi yazır: «Bəxtiyar ona görə bəxtiyardır ki, onu xalq sevir. Xalq da ona görə bəxtiyardır ki, onun Bəxtiyarı var».

Bəs Bəxtiyarı bəxtiyar edib xalqa sevdirən, onu millətə məhrəm edən nədir?

Tanınmış şəxsiyyətlər, ədiblər hamı tərəfindən birmə'nalı qəbul edilmiş bu həqiqətə müxtəlif izahlar vermişlər. Mərhum xalq şairimiz Rəsul Rzanın fikrincə, «...şair Bəxtiyarın bəxtiyarlığı onun qibtə olunacaq dərəcədə böyük olan poetik istə'dadıdır...». Xalq şairi Balaş Azəroğlu isə bunu belə izah edir: «Mənim fikrimcə, Bəxtiyarı xalqa sevdirən cəhətlərdən ən başlıcası şe'rlərindəki vətəndaşlıq hissənin çox güclü olmasıdır».

Mən isə deyərdim ki, Bəxtiyarı bəxtiyar edən, millətin gözündə çırağa çevirib xalqa sevdirən onun ləyaqəti, əqidəsi, millətinə, vətəninə olan məhəbbəti, sədaqəti və cəsəretidir. Bir də, əlbəttə ki, bu hissləri ifadə etmək üçün vacib olan və ümumiyyətlə, sənətkar üçün çox önəmli sayılan fitri istə'dad və zəhmətdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin özü Türkiyənin məşhur «Egitim-bilim» dərgisində çap edilmiş «Şe'r necə yaranır?» məqaləsində yazır: «Şair üçün birinci şərt istə'dad, ikinci şərt klassiklərdən öyrənmə, üçüncü şərt isə zəhmət və yenə də zəhmətdir». Həmin məqalədə gənc yazarlara sənətin bir sıra incə məqamlarını açıqlayaraq bə'zi məsləhətlər verən şair istə'dad haqqında fikrini belə izah edir: «...istə'dad hər şeydən əvvəl başqalarının baxdığı, lakin görə bilmədiyini görə bilmə qabiliyyətidir». Çağdaş ədəbiyyatımızın belə istə'dadlı nümayəndələri, əlbəttə, çoxdur. Lakin Bəxtiyar Vahabzadəni həmin istə'dadlardan seçib xalqa daha çox yaxınlaşdıran, sevdərib ümid yerinə çevirən əsas cəhətlərdən biri məhz onun cəsarətidir. Başqalarının görə, duya bilmədiklərini, istə'dadların isə çox yaxşı gördükləri və duyduqlarını, lakin yazmadıqlarını və ya yaza bilmədiklərini Bəxtiyar cəsarəti, Bəxtiyar qorxmazlığı qələmə almışdır. Xalq həmişə eşitmək istədiyini ondan eşitmiş, suallarına axtardığı cavabları onun əsərlərində tapmışdır. Ona görə də Bəxtiyarın sözü həmişə xalqın sözü, millətin fikri, onun içindən gələn səsi olmuşdur. Deməli, Bəxtiyarı bəxtiyar edən həm də onun cəsarəti olmuşdur.

Buna Bəxtiyar Vahabzadənin bütün yaradıcılığını misal gətirmək olar—«Şəbi hicran»dan, «Gülüstan»dan tutmuş, son əsərlərinə qədər. Sovet dövlətinin millətimizin başına gətirdiyi müsibətləri, dilimizin az qala məhv edildiyini, milli-mə'nəvi varlığımızın boyunduruq altına salındığını, milli sərvətlərimizin acgözlüklə əlimizdən alınıb talan edilməsini məgər digər istə'dad sahibləri, ziyalılar görüb, hiss etmədilərmi? Ən yaxın tariximiz olan Qarabağ məsələlərini, dəhşətli «20 Yanvar»ı və ondan sonrakı hadisələri yada salanda görürük ki, harda millətin taleyi var—orda Bəxtiyar var, harda xalqa qarşı haqsızlıq var—orda Bəxtiyar savaşı, Bəxtiyar e'tirazı var. Xalqın şairi—xalqın düşünən beyni, danışan dili, öndə gedən əsgəridir. Bəxtiyar Vahabzadə həm şəxsi həyatında, həm də bütün yaradıcılığında bunu sübut etmişdir. «Gülüstan»ı, «Latın dili»ni, «Mərziyyə»ni, «Şənbə gecəsinə gedən yol»u, «Ləyaqəbi», «Ana dilim»i, «Neo»nu, «İki qorxu»nu yazanda da, silahlı rus zabitanın üzünə sillə çəkəndə də, Qorbaçova Sov.İKP sıralarından

çıxması haqqında ilk teleqramı vuranda da, mitinqlərdə, Ali Sove-
tin sessiyalarında odlu-alovlu çıxışlar edib həqiqəti deyəndə də,
televiziyanın blokunu partladan rus generalı Ovçinnikovun sifətinə
tüpürəndə də Bəxtiyar xalqın iradəsini ifadə etmişdi.

Bəxtiyar öyrənə-öyrənə yazır, yaza-yaza öyrədir. Şe'rlərində
sevilən, təqdir olunan hər şeyə görə ustad şairlərə, klassiklərə
borclu olduğunu e'tiraf edən şair yazır: «...Ömrüm boyu Füzuli,
Sabir, Qaraca oğlan, Aşıq Ələsgər, Məhmət Akif, Bayron, Puşkin
kimi böyük dahilərdən öyrənmiş, bu gün də öyrənməkdəyəm».

Bəxtiyar üçün heç vaxt mövzu problemi olmayıb. Özünün de-
diyi kimi, «nədən yazmaq əsas deyil, necə yazmaq əsasdır». Doğ-
rudan da Bəxtiyar nədən və hansı janrda yazırsa-yazsın oxucunun
qəlbinə yol tapır, hisslərini oyadır. Çünki o, qələmə aldığı mövzu-
nun, predmetin mahiyyətini düzgün dərk edir, arxasında duran
məntiqi mə'nanı yaxşı bilir. Bir də o, insanların daxili hisslərini,
mə'nəviyyatını, həyatdan istəyini, umacağını həssaslıqla duyur.
Başqa sözlə desək, Bəxtiyar insanların bətnində bəsləyib sözə çə-
virmədikləri, açıqlamadıqları, daha doğrusu, açıqlaya bilmədikləri
hissləri duyur, onları öz qəlbinin odu-alovu ilə bişirərək geniş tə-
fəkkürünün, ləyaqətinin süzgəcindən keçirir və Allahın ona bəxş
etdiyi fitri iste'dadın gücü, sözün bədii qüdrəti ilə açıqlayır, şe'rə
çevirərək onların özünə bəxş edir. Bununla da Bəxtiyar hər bir
insanın yalnız özünə agah və məxsus olan qapalı dünyasını fəth
edir. Ona görə də Bəxtiyarı oxuyan hər kəs öz hissini, duyğusu-
nun əks-sədasını onun şe'riyyətində tapır və onu məhəbbətlə qəbul
edir. Bax bu məqamda Bəxtiyar xalqa doğmalaşır, ona məhrəm
olur. Məncə, Bəxtiyar Vahabzadənin böyüklüyünün, bəxtiyarlığın
əsas sirri bundadır.

Bəlkə də şair «yazar əlinə qələm götürərkən masanın üstün-
dəki çırağı yandırمامışdan əvvəl ürəyini yandırmağalıdır» deyəndə
yuxarıda göstərilənləri nəzərdə tutur?

Həqiqətən də adi halda çox sadə, yumşaq təbiətli, uşaqla-
uşaq, böyüklə-böyük olan, özü bir millətə məsləhət, güman yeri
olsa da, adi məsələlərdə belə ətrafı, xüsusilə dostları ilə məsləhət-

ləşməyi çox sevən, bir az da sadələvh, insanlara tez inanan, tez küsüb, tez də barışan kövrək qəlbli şair əlinə qələm alıb masa arxasına keçərkən nə qədər kəskinləşir, nəhəngləşir. Öz şəxsi həyatında bir çox ədalətsizliklərə dözsə də, millətə qarşı edilən haqsızlıqlara tab gətirə bilmir.

Bəxtiyar yazanda ilhamının, sözünün qulu olmur. Əksinə, o, sözün sultanına çevrilib onu ram edir. Şair leksikonundakı bütün sözləri istə'dadının testində qəlbinin odu, alovu ilə əridib muma çevirir və qələminin ucunda istədiyi kimi oynadaraq onlardan tək-raredilməz poeziya çələngləri hörür. Bəli, Bəxtiyar istə'dadı sözü muma döndərərək onun qüdrətindən maksimum istifadə edə bilir.

Dünya şöhrətli cərrah, ədib və nəşir Cavad Hey'ət haqlı olaraq deyir ki, Bəxtiyarın dühası dilinin deyil, qələminin ucundadır.

«Əgər şam yandırsa yaşamır demək»—deyən Bəxtiyar gecə səhərədək şam kimi yana-yana yazır, yaza-yaza da yandırır.

Bəxtiyar Vahabzadəni yaxından tanıyanlar, yəqin ki, onun əsasən gecələr işlədiyini yaxşı bilirlər. Bəlkə də bu, şairin xarakterindən gələrək onun bütün yaradıcılığına hopmuş günəş kimi yandıran, şiddətli şüa saçıb insanları hətta qara eynək taxmağa məcbur edən gözqamaşdırıcı işığa deyil, ay kimi zülmət yaran, düşünməyə vadar edən, həyatda axtardığını tapmaq üçün daha diqqətli, gözüaçıq olmağı öyrədən xəfif işığa meyllilikdən irəli gəlir? Axı dedə-babadan xeyirxah işlərin çoxu məhz şər vaxtı ötüşəndən sonra görülüb. Ağaclar, çiçəklər axşam əkilib, bostanlar, əkinlər, bağlar gecə suvarılıb, karvanlar yola gecələr çıxıb, sevgililər ay işığında görüşüb, dərdlilər nisgilini ayla bölüşüblər. Şairlərimiz, nəğməkarlarımız gur işıqlı projektorlara deyil, şama, ay işığına şə'rlər, nəğmələr qoşublar.

Gecə Günəş batır ki,
Alışaq biz, yanaq biz.
Gecə Günəş yatır ki,
Yuxudan oyanaq biz.

Bəlkə, Bəxtiyar Vahabzadənin bütün yaradıcılığına, xüsusən şə'rlərinə xas olan dərin ədəbi-fəlsəfi fikirlər, məhəbbət, dü-

şünməyə vadar edən gerçəklik, adamın qanına, canına hoparaq isindirən hərarət həm də onların gecələr yaranması ilə bağlıdır?

Bu kitabın üzlüyünü işləyən rəssam Abdulla Ələkbərov bu hissi çox məharətlə tutmuşdur: «Günəş qürub edəndə bizim mə'nəvi səmamızda başqa bir günəş—poeziya günəşi—Bəxtiyar poeziyasının günəşi doğur».

Masasının üstündəki çıraq ancaq şairin yazı stolunu işıqlandırır. Xalqın qəlbinə işıq saçıran əsərlərinin şö'lesi isə Bəxtiyarın qəlbinin, zəkasının nurudur. Bəxtiyar Vahabzadənin rəngarəng, çoxcəhətli yaradıcılığını möhtəşəm, əzəmətli bir ağaca bənzədib xarakterizə etsək görərik ki, bu nəhəng ağac üç əsas qışadan, kökdən qidalanır. Onlar Ana Vətəndir, bu Vətəndə yaşayan millətdir və bu millətin ana dilidir. Bu köklərdən bəhrələnən nəhəng gövdə, onurğa sütunu isə vətənin müstəqilliyi, xalqın azadlığı, millətin istiqlalıdır. Bu gövdədən həmin müstəqilliyi, istiqlalı əldə etmək, onu qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün vacib olan dörd budaq şaxələnir:

Birincisi: əqidə, əxlaq və cəsarətdir ki, hər bir ləyaqətli vətəndaşın, millət övladının, cəmiyyət üzvünün şəxsiyyətində öz əksini tapmalıdır.

İkincisi: ana dilidir ki, bunu mükəmməl bilməyən insan heç vaxt millətinə layiqli övlad olub, ona lazımınca xidmət edə bilməz.

Üçüncüsü: mə'nəvi dəyərlər, tarixi keçmişinə bağlılıq, soyuna, kökünə hörmətdir ki, bunlara sahib olmadan, insan kimliyini, nəyə qadir olduğunu və həyatda nə istədiyini müəyyən edə bilməz. Şairin özünün dediyi kimi, «hardan gəldiyini bilməyən, hara gedəcəyini də bilməz».

Dördüncüsü: milli təhsildir. Mə'lumdur ki, yüksək təhsil almayan elmsiz insan, kamil insan ola bilməz və onun millətin, cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə çevrilməsi mümkün deyil.

Bu əsas cəhətləri özündə birləşdirən fəlsəfə Bəxtiyar yaradıcılığının ana xəttini, özəyini təşkil edir. O hətta lirik qəzəllərində, məhəbbət şe'rlərində belə bu və ya digər şəkildə bu ideologiyayı təbliğ edərək öz əqidəsinə sadıq qalır. «Məni şair edən millətimin dərdidir» başlıqlı müsahibəsində şair bu məsələni səmimiyyətlə açıqlayıb e'tiraf edir.

Onun bu il Türkiyədə çapdan çıxan növbəti kitabı da (publisistik məqalələr toplusu) məhz «Vətən, millət, ana dili» adlanır.

Həyatı boyu Ana dilinin saflığının qorunması və onun milli dövlət dilimizə çevrilərək hər kəs tərəfindən mükəmməl mənimsənilməsi uğrunda mübarizə aparan Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında da bu mövzuya geniş yer vermişdir. O, dünyanın aparıcı dillərinin öyrənilməsinin tərəfdarı olmaqla yanaşı, «Ana dili», «Bu vətən hamımızın anasıdır», «Mə'murlar yenə də öz övladlarını anadilli məktəblərdə oxutmurlar» və s. əsərlərində öz dilini bilmədən başqa əcnəbi dillərdə oxuyub-danışanları məzəmmət edərək «öz anasını sevməyən, başqalarını, xalqını da sevə bilmədiyi, öz torpağını, vətənini sevməyən, dünyanı, həyatı da sevə bilmədiyi kimi, öz ana dilini, adət-ən'ənələrini mükəmməl bilib sevməyən insan, öz xalqına ləyaqətli övlad ola bilməyən kəs başqa xalqların da dilinə, adət və ən'ənələrinə hörmətlə yanaşa, bilməz» gerçəkliyini açıqlayaraq, hamını ana dilinə hörmət edərək onu mükəmməl öyrənməyə çağırır, xalqı milli birliyə səsləyir.

Əlbəttə, Bəxtiyar Vahabzadə hər şeydən əvvəl dahi şairdir. Bütün dünya, xüsusilə türk dünyası və Yaxın Şərq onu haqq, ədalət uğrunda qorxmaz mübariz, döyüşkən istiqlal şairi kimi tanıyır. Təsadüfi deyil ki, dünyanın aparıcı mətbuat orqanlarından biri «Nyu-York tayms» qəzetinin e'zamiyyəsi ilə respublikamıza şairin görüşünə gəlmiş tanınmış jurnalist Stefan Kinzer B.Vahabzadə haqqında həmin qəzetdə çap edilmiş bir səhifəlik yazısını «Qorxu və təhlükə bilməyən şair cəsarəti» adlandırmışdır («Nyu-York tayms», 9 oktyabr, 1997). Məqalədə deyildiyi kimi, nə hədə-qorxu, nə də Sovet dövləti tərəfindən verilmiş ən yüksək titl və mükafatlar şairi əqidəsindən, tutduğu yoldan döndərə bilməmişdir. Azadlıq və istiqlal uğrunda mübarizə Bəxtiyar Vahabzadənin həyat yoluna, qələmi isə onun silahına çevrilmişdir.

Poema və şe'rlərində olduğu kimi, şairin müxtəlif vaxtlarda yazdığı dram və nəsr əsərlərində, o cümlədən, publisistikasında da həmin ana xətt, həmin fəlsəfə, həmin ideologiya davam etdirilir.

Bəxtiyarın publisistikası, yalnız bu gün baş verən hər hansı bir hadisəyə reaksiya və ya dövrün, zamanın tələbinə münasibət deyil,

daha çox xalqın, cəmiyyətin, bəşəriyyətin həyatında, tarixi inkişafında yaranan global problemlərin təhlilidir.

Müəllif qoyduğu problemin təkcə geofiziki, geosiyasi dairəsini araşdırıb onu təbii, mə'nəvi və siyasi cəhətdən açıqlamır, eyni zamanda, həmin problemin yaranma səbəblərini, kökünü izah edir və çıxış yolunu, ona qarşı mübarizə üsulunu göstərir. B.Vahabzadənin «Gəlin açıq danışaq» (Bakı, 1988), «Şənbə gecəsinə gedən yol» (Bakı, 1991), «Ləyaqət» (Bakı, 1998) və əlinizdəki «Ədəbi düşüncələr» (Bakı, 2000) kitablarında toplanmış publisistik əsərləri, eləcə də müxtəlif vaxtlarda dövrü mətbuatda çap edilmiş məqalələr və müsahibələri buna bariz misaldır. Şairin publisistikası, onun nəsrə çevrilmiş poeziyasıdır. Həmin sabit ana xətt, dəyişməyən fəlsəfə, ideya, məntiq. Dəyişən təkcə forma, üslub, bir də janrın xüsusiyyətlərinə uyğun deyim tərz, ifadə vasitələridir.

Bəxtiyarın poeziyasına xas olan ümumbəşəri hisslər, cəmiyyət problemləri onun publisistikasının da əsas mövzudur. Ədibin tanınmış qazax şairi M.Şahanovun «Sivilizasiyanın aşınması» adlı epik poeması haqqında yazdığı «İztirablı qəlbın fəryadı» ədəbi-tənqidi publisistik məqaləsi bu baxımdan maraqlıdır.

Məqalədə «Xeyir və şər», «Gözəllik və eybəcərlik», «İnsanın qələbəsi və məğlubiyyəti» kimi cəmiyyətə xas olan hadisələrin mənzərəsində hakim kütləvi mədəniyyətin tə'siri nəticəsində cəmiyyətin bətninə sağalmaz yara salmış ictimai-mə'nəvi özüllərin əhəmiyyətinin itirilməsi, irsiyyət üzərində aparılan məhvedici, eksperimental sınaqlar, acgözlük və sadizm, hakimiyyət hərisliyi və eqosentrizm kimi dəhşətli bəşəri problemlərə toxunan Vahabzadə, «mədəni vəhşilik və mə'nəviyyatsız elmlilik» faktı ilə üzləşən, öz kökündən qoparaq mə'nəvi-əxlaqi prinsiplərdən uzaqlaşan, necə deyirlər, öz-özünü tapdalayaraq «irəliyə» can atan sivilizasiya təhlükəsini açıqlayaraq haray salır.

Səsini Şahanovun e'tiraz səsinə qoşan müəllif, cəmiyyəti bu zərərli cərəyana qarşı mübarizəyə səsləyir. Məqalənin məğzində Bəxtiyarın bir çağırışı—«ata-babalarımızın yolu ilə getmək, onların bizə əmanət qoyub getdikləri dörd qiymətli mə'nəvi sərvətə, və-

siyyəət etdikləri dörd müqəddəs varlığa—Doğma torpağa, Ana dilinə, Mə'nəvi sərvət və adət-ən'ənələrə, Doğma tarixə tapınmaq və onları göz bəbəyi kimi qorumaq» çağırışı durur.

Bəxtiyar Vahabzadənin öz yaradıcılığında da bu problem bütün ziddiyyəti ilə qoyulmuşdur. O, «Elm və əxlaq», «Baş» və s. şe'rlərində əxlaqa, mə'nəviyyata zidd olan elmi tərəqqini, «sivilizasiyanı» rədd edir, «Hara gedir bu dünya» pyesində isə elmin irsiyyəətə müdaxiləsinə qarşı çıxır.

İnsan yana-yana yaşayır, yaşaya-yaşaya yonulur, yonulayonula kamilləşir, kamilləşdikcə də müdrikləşir. Müdrik insan hər an dönüb geriye, dünəninə baxır. O, ömrün zirvəsindən günahlarını, səhvlərini daha yaxşı görür. Düzəldilməsi mümkün olan səhvlərini düzəltməyə çalışır, günahlarının bağışlanması üçün isə tanrıya əl açır.

Bu insan ömrü də fəsil-fəsildir,
Onun da payızı, qışı, yazı var.
Kimin qismətində nə var bilinməz,
Hərənin alnında bir cür yazı var.

(A.B.)

İnsan yaşa dolduqca ömrünün baharında batman-batman küləyə verdiyi qiymətli vaxtlarını payız çağında misqal-misqal bərpa etmək üçün dəqiqəyə, saniyəyə qənaət edir, yuxusuna haram qatır. O, bir daha səhv etməmək üçün hər addımını ölçüb-biçir. Xüsusilə, özündən savayı başqalarının da həyatı üçün cavabdeh olduğunu dərk edəndə bu məs'uliyyət birə-yüz artır. Həyatın bu anında insanda qorxu hissi baş qaldırır. Bəli, o bir də təkrar edilməyəcək ömrü boyu qazandıqlarını itirməkdən qorxur, onun üçün doğma, əziz, müqəddəs olanlara xələl gəlməsindən qorxur.

Mən oddan qorxmadım yanana qədər,
Mən qorxu bilmədim qanana qədər.
Elə ki, yandım,
Odlə oynamaqdan qorxdum, dayandım.

Bəlkə, həyatı od-alov içində keçmiş, ömrü boyu yana-yana yaşamış müdrik şairə «İki qorxu» poemasını yazdıran da elə bu hissələrdir?

İnsanın fiziki gücü azaldıqca, əqli gücü artır, mə'nəvi gücü böyüyür.

75 yaş insan təfəkkürünün ən müdrik çağı, zəkasının ən parlaq dövrü, yaradıcılığının ən məhsuldar mərhələsidir.

Ahılığın gəncliyidir 75 yaş.

Sevgi yaş tanımır, qəlbini yandır!
Yanaraq yaşasan yaş düşməz yada.
Sevən doxsanında hələ cavandır,
Sevməyən qocadır otuzunda da.

Bütün yazdıqlarını həyatda yerinə yetirən dahi xalq şairimiz, ustad Bəxtiyar Vahabzadə, şübhəsiz ki, böyük ürəklə yazdığı bu misraları da öz şəxsi həyatında sübut edəcəkdir.

A.BƏHRUZ

*RƏ'YLƏR
VƏ
MÜLAHİZƏLƏR*

SƏNƏT SƏNƏT ÜÇÜNDÜR, YOXSA XALQ ÜÇÜN?

(Ali Fuad Azqurun şe'r kitabı haqqında)

Türkiyənin ədəbiyyat aləmində tez-tez eşitdiyim və son zamanlar Azərbaycan ədəbiyyatına da sirayət etmiş «Sənət sənət üçündür» prinsipi və ya cərəyanı məni çox narahat edir. Sovet dönməində ədəbiyyat və sənət imperiyanın təbliğatına qurban edildiyindən, bu məqsədə haqq qazandırmaq üçün «Sənət xalq üçündür» şüarından çox məharətlə istifadə edirdilər. Əslinə baxsanız, bu ədəbiyyat, bu sənət xalqa deyil, imperiyaya xidmət edirdi. O zaman yazılan əsərlərin bir çoxunun ömrü isə imperiyanın yıxılması ilə sona çatdı. Bununla birlikdə, sovet dövründə yaşayan yazıçıların az bir qismi sözün gerçək mənasında «Sənət xalq üçündür» prinsipinə əməl edərək yazmağı bacardılar. Bu yazıçılar müxtəlif ədəbi üsullar və rəmzlərdən faydalananaraq, əsir edilmiş Azərbaycan xalqının dərdlərini göstərir və gizli şəkildə eyham və işarələrlə sovet imperiyasının çirkinliklərini təsvir edirdilər.

Elə həmin yazıçılar «Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit» mısalı ilə ölkənin dərdlərini xarici ölkələrə aid edir və öz sözlərini, düşüncələrini bu yolla dilə gətirirdilər.

Mən 1981-ci ildə yazıb arxivimdə gizlətdiyim bir şe'rimdə belə demişdim:

İçimi göstərmədim cahil tutan güzgüyə,
Üzdə gülüb, ürəkdə müşkülümə ağladım.
Millətimin dərini ünvanlayıb özgəyə,
Başqasının yasında öz ölümə ağladım.

Millətin dərindən, başına gətirilən müsibətlərdən danışan əsərlər isə, şübhəsiz, «Sənət xalq üçündür» prinsipini qəbul, əksini inkar edirdilər. Axı xalqa, vətənə xidmət göstərməyən sənət kimə və nəyə lazımdır? Ata yurdum qəbul etdiyim Türkiyədə də, təəssüf ki, son zamanlar heç bir məqsədi, qayəsi olmayan tapmaca ədəbiyyatı ortaya çıxmışdır. Bu cür şe'rləri anlamaq isə mümkün deyildir.

Keçən il dekabr ayında Ankarada müalicə olunduğum zaman əlimə çağdaş türk şairi Ali Fuad Azqurun «Əruzun mehi ilə» adlı şe'rlər kitabı keçdi. Oxudum, çox bəyəndim. Kitab bütöyün çox açıq əruz vəznə ilə və şirin, gözəl türk dilimizdə yazılmışdır.

Mən çağdaş türk şairlərinin heca və ərüz vəznindən imtina etmələrini də anlaya bilmirəm. Biz bir şeyi anlamalıyıq ki, böyük şairlərimizin işlətdikləri ərüz artıq türk ərüzüdür, türk rənginə boyanmış ərüzdür. Böyük Mehmet Akifin, Yəhya Kamalın, yaxud böyük Azərbaycan şairi Sabirin istifadə etdikləri ərüz bizim milli ruhumuz və milli boyamızıla cilalanmış xalis türk ərüzüdür.

Eləcə də indi şe'rlərindən bəhs etmək istədiyim Ali Fuad Azqurun işlətdiyi vəzn bizim öz doğma ərüzümüzdür. Bu vəzn fars və ərəb ərüzundan fərqlidir.

Türk dilində səslilərin (saitlərin) çoxluğu ərüz vəzninə özəl bir gözəllik verir. Bu gözəlliyi və səslər arasındakı daxili ahəngi Yəhya Kamalın əsərlərində daha aydın görə bilərik. Ərüzün şe'rə musiqi ahəngi gətirdiyini bildiyimiz, iç ölçülərdəki dalğavarı eniş-qalxışlar üzərində sözlərin qalxıb-enməsindən aldığımız həzzi və bütün bunların şe'rin məzmununa da tə'sir etdiyini gördüyümüz, böyük ustadlar tərəfindən cilalanıb türkləşdiyini də hiss etdiyimiz halda bu gözəl vəznə nə niyə əl çəkməliyik? Axı, şe'r məzmunundan əlavə, həm də musiqidir, ahəngdir. İndi biz şe'rdən bu musiqini, bu ahəngdarlığı nə üçün qoparmalıyıq? Eləmirizi, texnikamızı qərbsayağı etməyimizi anlayırıq. Ancaq şe'rin qərbsayağı edilməisinə anlamaq mümkün deyildir. Gərəkədən də bizim şe'rimiz Qərbin şe'rindən üstündür. Qoyun, şe'r yazmağın yolunu Qərb bizdən öyrənsin, biz Qərbdən yox.

Ən çağdaş fikir və duyğuları ana vəznimiz olan hecada, çoxdan türkləşmiş və ruhumuzla eyniləşmiş ərüz vəznində söyləmək mümkün deyilmi? Qardaşım! Bizim qarşımızda dəyərli vətən şairi Mehmet Akifin «İstiqlal marşı» və «Çanaqqala şəhidlərinə» adlı çağdaş ruhda yazılmış, qəlbin dərinliklərinə işləyən, dünyanın şah əsərlərindən sayılan gözəl nümunələr var. Vətənsəvərlik mövzusunda yazılmış bu şe'rlərin dünya ədəbiyyatında tayı-bərabəri yoxdur. Ali Fuad Azqurun şe'rlərindən mən Yəhya Kamalın ətrini aldım. Bə'zi türk araşdırıcıları Yəhya Kamalı «Sənət sənət üçündür» prinsipi ilə yazan dekadent şair hesab edirlər. Mən bütün şair hissiyyatımla deyə bilərəm ki, Süleymaniyyə Camisinə baxıb «Mən də bir varisin olmaqla bu gün məğruram» və eyni camidə namaz qılan Mehmetçiyə baxıb:

Könlüm, dilim, qanım və mizacımla sizdənəm,
Dünya və axirətdə vətəndaşlarım mənim,—

deyən və doğma ana dilini «ağzımda anamın südü»—adlandıran şair «Sənət sənət üçündür» deyil, «Sənət xalq üçündür» prinsipini rəhbər tutan bir millət ozanıdır. Ali Fuad Azqur şairin məqsəd və vəzifəsini belə anladır:

Yox bizdə yalan, öylə xəyal məhsulu bir söz,
Misralarımız mütləqə bir xatirə gizlər.
Qəlbimdə,—deyirsəm,—bir alov var,
ya da bir köz,
Bir gerçəyi anlatmada dosdoğru bu sözlər.

Doğrudur, tamamilə doğrudur. Buna ürəkdən şərik çıxıram. Şair yalan danışmaz. O ancaq və ancaq bir gerçəyi anlatmaq üçün sözlərdən istifadə edir, şair davam edərək yazır:

Şair dediyin dərd ilə dost, möhnətə tuşdur,
Gah buzdağı, gah vulkana bənzər bir atəşdir.
Gün ortası hər gün aranan eyni günəşdir,
Həsret yaşarıq, yar ilə olsaq belə bizlər.

20 yanvar, 1990-cı ildə rus ordusu Azərbaycan türklərini qətl edincə Ali Fuad Ankaradan öz e'tiraz səsini ucaltdı. O, «Azərbaycanın işğalı haqqında» adlı şe'rində vulkan püskürməsinə bənzər şe'ri ilə hayqırdı:

Qəmlənmə, Azərbaycana çökmüşsə bir afət,
Heç yanma bu gün yurdunu sarmışsa cinayət,
Bir şanlı zəfər müjdəsi gizlər bu fəlakət,
Gec-tez boğacaq zalımı tökdürdüyü qanlar—

və bununla birlikdə 1956-cı ildə rus ordusu Macarıstan və Çexoslovakiyanı yenidən işğal edərkən şair Ankaradan gur səsini yenidən yüksəltdi:

Bir ölkəyə haydudca girirsən, ama bil ki,
Bir tək kişinin qəlbinə əsla girəməzsən.
Məhkum da edərsən arada fərdləri bəlkə,
Bir milləti lakin əbədi sindirəməzsən.

Çünkü şair haqqın və həqiqətin zəfərinə bütün varlığı ilə inanır və Ali Fuad Azqur kimi şairlər bu inancla qələmə sarılırlar. Məncə, şairi şair edən, onu haqq uğrunda, ədalət uğrunda yazmağa təşviq edən səbəb də Allaha olan inanandır. Bu cür şe'rlər xalqa, onun taleyinə olan inam örnəkləridir. Lakin modernizm adı altında gizlənən mənfəətçilər və yenilikçilər «Sənət sənət üçündür» prinsipi adı altında ədəbiyyatı və sənəti xalqdan, onun taleyindən, yeni nəslə əşki nəsildən ayırmaq məqsədi güdür. Bu isə yalnız ədəbiyyat və sənət üçün deyil, millət üçün və millətin tarixi vəhdəti üçün çox qorxuludur.

Hürriyyət ölür, sinədə bayraq yaşamazsa,
Tophum çözlür ölkədə əxlaq yaşamazsa.
Ancaq yenə hər qiymətin üstündəki haqqdır,
Dövlət çökər əfkarda əgər haqq yaşamazsa.

Mən bu rübaini yazan şairin əllərindən öpürəm. Mən sinəsində dövlətin bayrağını dalğalandırmayan, millətin əsrlərdən bəri yaşayan əxlaqını, adətini, gələnek və görənəklərini (ən'ənələrini) qoruyan, fikrində hər qiymətin üstündə olan haqqı, ədaləti yaşatmayan insanın vətən övladı olduğuna inanmadığım kimi, bu hisslərdən məhrum olan şairin də şairliyinə inanmıram.

Bax, bunun üçün kitabını böyük məhəbbətlə oxuduğum Ali Fuad Azqurun şe'rləri məni duyğulandırdı və həyəcana gətirdi. Bu şe'r kitabı qarşısında içimdə məmnuniyyətimi dilə gətirmək ehtiyacı oyandı və buna cavab olaraq bu yazımı yazdım. Bu şe'rləri qayəsində, aydınlığına və zamanla ahəngdarlığına görə «Zəmanəmizin türkülləri» adlandıırıram.

«Zaman», 18 oktyabr, 1997

ƏXLAQ VƏ MƏ'NƏVİYYAT

Mən Əhməd Aydın Bolakı, onun fikir, mə'nəvi dünyasını həftənin müəyyən günlərində televiziya ilə çıxışlarından tanıdım və sevdim. Bu yaxın günlərdə mən onun 4 kitabı ilə tanış oldum. Bu kitablar içərisində ilk oxuduğum—«Söhbətlər»* adlı kitabıdır. Bu kitab onun televiziyaadakı 10 dəqiqəlik çıxışlarının toplusudur. Mən bu kitab haqqında mülahizələrimi bildirməyi özümə borc və şərəf bildim.

Hər bir insan öz fikir və duyğularını başqa birisində görürsə, o, ilk növbədə, buna sevinir. Ona görə sevinir ki, özü kimi düşünən bir insanı bulur və düşünür: Demək, mən tək deyiləm və öz fikir və düşüncələrimdə haqlıyam.

«Söhbətlər»i oxuduqca, kitabın səhifələrində öz ürək döyüntülərini görür və Aydın Bolakın fikir və düşüncələrində özümü təsdiq edirdim. Müəllifin mülahizələrində məni valeh edən, məni qanadlandıran birinci amil onun Vətən, millət, dövlət, dil, törə haqqındakı fikirləridir. Ən ümdəsi də odur ki, o, bu çıxışlarında özünü 65 milyonluq türk millətinə tutsa da, fikirləri, əsasən türk gəncliyinə tuşlanmışdır. Burda hədəf gənclərdir.

Bu pirani, nurani, ruhani insan türk gənclərinə nə demək istəyir, əsas məqsədi nədir? Bu suala cavab vermək üçün çıxışlarının mövzularına öləri nəzər salsaq onun məqsədi və qayəsi bizə gün kimi aydın olar: «ailə», «sevgi-sayqı», «gənclərimiz», «sağlığımız», «çevrəni qorumaq», «arzu və hırs», «haqlarımız, vəzifələrimiz», «gələneklərimiz—görənəklərimiz», «keçmişin gələcəyə tə'siri», «gənclik», «dostluq və salamlaşmaq» və s...

«Haqlarımız—vəzifələrimiz» yazısında müəllifin aforizm kimi səslənən «Vəzifələr yapılmadan haqlar doğulmaz» fikrinin üstündə durmaq, bu fikri öz baxışımıla açıqlamaq istəyirəm.

Çox qəribədir, hamımız, ilk növbədə öz haqqımızı bilir və onu öncə başqalarından və sonra da Dövlətdən tələb edirik. Amma haqqımızı tələb edirkən vəzifələrimizi, daha dəqiq desək, borcumuzu ödəyib-ödəmədiyimiz barəsində düşünmürük. Unuduruq ki, borcunu ödəməyinin haqqını tələb etməyə haqqı yoxdur.

* İstanbul, 1994

Bu kiçik yazı ilə müəllif haqqını tələb etmədən öncə vəzifəni— borcunu ödəməli sən fikrini təlqin edir. Çünki «Vəzifələr yapılmadan haqlar doğulmaz!»

Hər bir vətəndaşın ilk vəzifəsi və ilk borcu doğulduğu və qoy-nunda yaşadığı ana vətəndir.

Vətən nədir? O torpaqlardakı dağlar, dərələr, çaylar, dənizlər, meşələr, göllərmi? Bir sözlə, onun coğrafiyasımı? Qətiyyə! Vətən yalnız onun gözlə görünən, əllə tutulan maddi ne'mətləri deyil, Vətən öncə onun mə'nəvi dəyərləri—o torpaqlarda yaşayan insanların tarixi, dili, dini, ədəbiyyatı, musiqisi, mə'marlığı, adəti, ən'ənəsi, töresi, bir sözlə, ruhani dünyası, mə'nəviyyatıdır.

Vaxtilə Türkiyədə təksəsli türk musiqisini inkar edib çoxsəsli Ba-tı musiqisini təbliğ edənlərin özləri dərddli anlarında inzavaya çəkilib təksəsli neyi dinləməklə dərdlərini ovutmuşlar. Bax, elə burda həməm inkarçının içindən dinlədiyi ney səsi ilə bərabər qocaman Türkiyə ana vətən, onun mə'nəvi dünyası boylanır və onu danlayır. Bəli, adi bir taxta neyin iniltisində Vətən bütün gözəllikləri ilə özünü göstərə bilər.

Aydın Bolak da kitabdakı yazılarında Vətən sevgisinin mə'nəvi dəyərlərə söykənərək dərk olunmasını gənclərimizə tövsiyə edir. Çünki Vətən sevgisi hər şeydən öncə mə'nəviyyatdan keçir.

Burda bir Azərbaycan misalını xatırlatmadan keçə bilmərəm: Zülmkar bir padşahın müdrik vəziri onu zümlərdən daşıdırmağa çalışır. Padşah vəzirini eşitmir. Vəzir inciyib uzaq bir məmləkətdə qürbətə çəkilir. Zaman keçir, ölkə çox pis bir duruma düşür. Ölkəni bu vəziyyətdən xilas etmək üçün padşah qürbətdəki vəzirə ölkəyə də'vət edir. Vəzir gəlmir. Padşah ona ən'am göndərir, yenə də'vət edir. Vəzir yenə də'vəti qəbul etmir. Padşah car çəkib kim vəzirə vətənə qay-tara bilse ona ən'am verəcəyini bildirir. Vəzirin qohum-əqrəbası onun yanına gedir, vətənə dönməsini xahiş edirlər. Vəzir dönmür. Amma bir gün vəzirin uşaqlıq yoldaşı olan bir çoban ona çöllərdə bitən bir yonca göndərir. Vəzir yoncanı qoxlayınca uşaqlıqda gəzdiyi çöllər, ya-maclar, dağlar, dərələr yadına düşür, qəhərlənir və adicə bir yoncanın ətri onu Vətənə dönməyə məcbur edir.

Sonuc: demək, insan doğulduğu məkana, ana yurduna onun naz-ne'məti, maddi gözəllikləri, aldığı ən'amlar və mövqelərlə deyil, məhz

mə'nəvi gözəllikləri—o torpaqlarda keçirdiyi ağırılı-acılı, fərəhli-fərəhsiz günləri, bunlardan doğan şirin xatirələri ilə bağlıdır. Buna görə də vəzir adi bir yoncanın qoxusunda üstündə doğulub boy atdığı vətəni görür. Naz-ne'mətlər, ən'amlar, şirin və'dlər deyil, Vətənin çöllərində bitən bir yonca onu Vətənə qaytarır.

Vətənin maddi ne'mətlərinə deyil, məhz mə'nəvi gözəlliklərinə bağlı olan, onunla yaşayan, onunla öyünən insan bu Vətənin yolunda ölümə hazır olur və ona məhz mə'nəvi güc gəlir.

Çanaqqala müharibəsində topun asansor sistemi dağıldığına görə 250 kq-lıq mərmiləri lüləyə yerləşdirən əsgərin bu gücü hardan aldığı soruşduqda, o, özü də bu suala cavab tapa bilmir.

Aydın Bolak əsgərin bu gücünü Atatürkün dili ilə belə izah edir: «Çanaqqala müharibəsini qazandıran bu yüksək ruhdur».

Tamamilə doğrudur. Bəs 250 kq-lıq mərmini qaldırmaq üçün əsgərə verilən o gücün, o ruhun qaynağı nədir? Vəziri qürbətdən Vətənə qaytaran, vətən torpaqlarında bitən adi bir yoncanın qoxusu, o qoxudan doğan mə'nəvi dəyərlər və ilahi qüdrət! Bu yerdə artıq maddi, əzələ gücü aradan çıxır. Çünki böyük M.Akifin dediyi kimi, «Bir hilal uğrunda günəşlər batmağa hazırdır». Bunu başqa şəkildə Dədə Yunus da təsdiq etməkdədir:

Beni bəndə degil, bəndə arama,
Bəndə bir ben də var bəndən içəri.

Məndən içəridə olan o mən, dədə-babalarımızın cəngavərlik ruhundan süzülüb gələn ruhdur, qan hafizəsidir. 250 kq-lıq mərmini topun lüləsinə qoyub düşməni tər-mar edən türk əsgəri özünə də mə'lum olmayan bu ilahi güclə yalnız Vətən torpaqlarını, onun coğrafiyasını deyil, yüz illər boyu bu torpaqlarda yaranmış mə'nəvi dəyərləri, mədəniyyəti, tarixi, mənsub olduğu dini, danışdığı dili, bu dildə yaranmış «Dədə Qorqud»u, Yunus İmrəni, Qaraca oğlanı, M.Akif ruhunu, «Mənim sadıq yarım qara torpaqdır» deyən Veysəl şe'rinə qoruyur.

Hər biri bir, ya iki səhifə olan bu yazılarda mənim fikir qardaşım Aydın Bolak bəy çağdaş türk gəncliyinə bu ilahi duyğuları aşılایır. Müəllifin «kayb etdiklərimizdə dəyərini anladıqlarımız», «Gələnlə-

rimiz və görənəklərimiz», «Ramazan sofraları», «Ramazan adətləri» və s. məqalələrində itirdiyimiz adətlər və törələrdən ürək ağrısı ilə söhbət açılır. Mən də bu barədə çox yazmış, radio və televiziyadakı çıxışlarımda xalqımı gözəl adət və ən'ənələrimizi unutmamağa çağırmışam. «Ömürdən səhifələr» adlı irihəcmli bir yazımda cocuqluqda gördüyüm, sonralar görə bilmədiyim gözəl adət və törələrimizi itirdiyimizə görə təəssüfümü bildirmişəm. Onu da deyim ki, 200 il müstəmləkə şəraitində yaşayan millətimizin əxlaqa dayanan adət və ən'ənələrinin itirilməsi bəlkə də təbiidir. Boyunduruq altında yaşayan, dinsizimansız bolşevizm ideologiyası ilə tərbiyələnen bir millət öz milli xüsusiyyətlərini, milli mə'nəvi dəyərlərini necə qoruya bilərdi? Cocuqlarımızı sünnət elətdirməkdən tutmuş namaza, oruca qədər, dini nikahdan tutmuş dini bayramlarımıza və matəm mərasimlərinə qədər hər şeyin yasaq olduğu bir məmləkətin vətəndaşları adət-ən'ənəsindən tutmuş törələrinə qədər hamısını unutmalı idi. Buna rəğmən biz sovet imperiyasının istədiyi qədər öz milli kökümüzdən qopmadıq. Dini və milli törələrimizi gizli şəkildə müəyyən qədər qoruyub saxlaya bildik. Məsələn, cocuqlarımızı açıq mərasim şəklində deyil, ucqar kəndlərimizdə, yaxın əqrəbalarımızın iştirakı ilə sünnət elətdirirdik. Bu gün Azərbaycanda sünnət olunmamış bir nəfər belə yoxdur.

Mən və mənim yaşlılarım gözümüzü açandan ata və babalarımızdan Türkiyə və Anadolu türkləri haqqında gözəl rəvayətlər eşidər və bu rəvayətlər qəlbimizdə Türkiyəyə sevgi məş'əli yandırardı. Zaman keçdi. Mən Türkiyəyə gəldim. «Gəldim» çox kiçik sözdür, mən gəlmirdim, quş kimi qanad açmışdım.

Hər gəlişimdə Türkiyəni və burda yaşayan qardaşlarımın psixologiyasını, ruhunu öyrəndikcə, e'tiraf edirəm ki, xəyal kırılığına uğramağa başladım. Bu məmləkətdə ata və babalarımın eşitdiyim türklük ruhunu və bu məmləkətə məxsus olan dəyərləri görə bilmədim. Onda istər-istəməz qəlbimdə bir sual doğdu: Mən başqa bir imperiyanın boyunduruğu altında olmağıma baxmayaraq az-çox öz milli dəyərlərimi qoruyub saxlaya bildim. Bəs tarixi boyu heç zaman heç bir başqa dövlətin boyunduruğunu görməyən (Allah göstərməsin) türk qardaşlarım niyə öz milli mə'nəviyyatını bəyənməyib, «Bati-batı» deyə-deyə başqasının quyruğunda sürünməyi özünə rəva və şərəf bilir?

Aydın Bolak bəy indi türk aydınlarının Batı qarşısındakı pərəstişini və milli kultürümüzə sayqısızlığı haqlı olaraq «aşınma», «kültür erazyonu» adlandırır və öz cocuqluq illərinin xatirələrinə qayıdır. O, hələ cocuq ikən öz ailəsində gördüyü adət-ənənələrin bu gün itirildiyinə təəssüflənib yazır: «Bilmiyorum, istərsəniz», «Bir yaşlının hasreti» deyərək qəbul ediniz, istərsəniz «tərələrinə çox bağlı bir insan mühafizəkarlığı» deyərək düşününüz. Amma könlüm yenə o kiçik türk ailəsində də bütün türk adətlərinin yer almasını və türk törə və ananesinin, türk kultürünün mühafizə edilməsi surətilə, türk millətinin gücünün davam etdirilməsini diliyor».

Bu sözləri deyərkən, elə bil, Aydın bəy nədənsə çəkinir, ürək sözlərini istərsiniz bunu «yaşlı bir adamın hasreti», istərsiniz «tərəsinə bağlı bir adamın mühafizəkarlığı» deyərək özünə haqq qazandırmağa çalışır. Siz haqlısınız, Aydın bəy, sizin dedikləriniz yaşlı bir adamın həsrəti, yaxud mühafizəkarlığı deyil, sizin dedikləriniz millətini öz canı qədər sevən böyük bir türk aydınının fəryadıdır. Qoy, bu sözləri mühafizəkarlıq kimi anlayanlar özləri utansın. Mən anlama bilmirəm, millətinin dədə-babadan gələn, əxlaqa söykənən, əxlaqı qoruyan, mə'nəvi dəyərlərini qoruyan, tərələrimizdən, ənənələrimizdən nə üçün imtina etməliyik? Yenini o zaman qəbul etmək olar ki, o, bizim əxlaqımızı, mə'nəviyyatımızı dağıtmasın. Qızlarımız lüt-ürəyən səhnədə keçə kimi tullanıb-düşürsə, min illərin süzgəcindən keçib gələn əxlaq normalarımızı dağıdırsa, belə yenilik bizə lazım deyil. Bu gün əgər biz bunları qəbul ediriksə, at belində Orta Asiyadan gəlib Avropanın mərkəzinə bayraq sancan və Avropaya əxlaq dərsi verən, böyük mədəniyyət aparan atalarımızın ruhu bizi qarğamazmı?

Mən anlama bilmirəm, mühafizəkarlıq pis şeydirsə, müasir elm və texnikaya yiyələnmiş dünyanın ən qüdrətli dövlətlərindən birini yaratmış ingilislərə, 5 min il bundan əvvəl yaratdığı heroqlifindən bu gün də əl çəkməyən yaponlara mühafizəkarlıq mane olmadığı halda, bizə niyə mane olmalıdır?

Bütün ingilis ailələrində şəcərə kitablarının olması vacibdir. Doğulan uşaq bu ailə şəcərəsini mütləq öyrənməli və 10—15, bə'zən 20—30 nəsl o yana ulu babalarının adlarını, sənətini, qısaca tərcümeyi-halını mütləq bilməlidir. Bu, çox gözəl adətdir. Çünki hardan gəldiyini bilməyən hara gedəcəyini bilməz. Əslini bilməyən özünü bilməz.

Mədəni ingilislər bir yana, Afrikada yaşayan yarımvəhşi Tod qəbiləsinin üzvləri də mütləq ən azı 10 arxa o yana babalarının adlarını bilirlər. Təsadüfən bu qəbiləyə düşən bir rus qadını yazır ki, qəbilənin üzvlərindən biri məndən ulu babalarımın adını soruşdu. Mən yalnız üçüncü arxamın adını deyə bildim. O, çox təəccübləndi. Sonra mən başa düşdüm ki, onlar məni ağıldan kəm hesab edir və mənə yazıqları gəlir.

Tod qəbiləsi tamamilə haqlıdır. Kökünü, əslini, nəslini bilməyənlərə, bilib də bəyənməyənlərə həqiqətən acımaq lazımdır.

Kitabda çox məsələlərə toxunulur. Kiçik bir məqalədə onların hamısı haqqında söz demək, təhlil etmək mümkünsüzdür. Amma yekun olaraq onu deyə bilərəm ki, bu kitab başdan-ayağa qədər türk mə'nəviyyatının, əxlaqının təbliğinə həsr olunmuşdur.

Kitabın səhifələri arasında bir İstanbul əfəndisinin nurani çöhrəsini görür, onun böyük fikirlərinin və alışan ürəyinin atəşinə qızınırıq.

2000

İZTİRABLI QƏLBİN FƏRYADI

Şairlər susmağı bacarmırlar, çünki onlar həyatda hər şey üçün cavabdehlik hissi ilə yaşayırlar. Qazax şairi Muxtar Şahanovun «Sivilizasiyanın aşınması» («Dövrün dəbləri haqqında saqa») epik poeması buna bir daha sübutdur.

Yeni janrda, özü də birnəfəsə yazılmış bu fenomenal əsər şairin—planet vətəndaşının üçüncü minilliyin astanasında ucalan səsidir.

Qəlbi mə'nəvi sıxıntılar içində çırpınan, yerin cazibə qüvvəsindən kənarda—«təlatümlər orbitində» qərar tutan şair, həyəcan təbili vuraraq haray salır, bəşəriyyətə ünvanlanmış sözünü dinləyib, anlamağa səsləyir. Və bu gün hər kəs həmin səsi dinləyib dərk etməyə borcludur. Çünki, sabah artıq gec ola bilər.

Özünün yüksək müşahidə qabiliyyəti ilə kosmosdan baxırmış kimi Yer kürəsini ovqunun içi qədər aydın gören şair dünyada cərəyan edən «xeyir və şər», «gözəllik və eybəcərlik», «insanlığın qələbəsi və məğlubiyyəti» kimi hadisələrin gerçək mənzərəsini yarada bilmişdir.

Müəllifin heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən məsələlərə—kütləvi mədəniyyətin təzyiqlərə mə'ruz qalaraq mənəgənəyə salınması, ictimai-mə'nəvi köklərin əhəmiyyətinin azalması, irsiyyət varisliyi üzərində məhvedici, eksperiment sınaqların aparılması, acgözlük və sadizm, hakimiyyət hərisliyi və eqosentrizm kimi qorxunc, cəmiyyətin bətnində dəhşətli yaralar salmış bəşəri problemlərə toxunması təqdirəlayiqdir. Qarşısına qoyduğu belə mürekkəb vəzifənin öhdəsindən böyük bacarıqla gələn Şahanov bütün ictimaiyyətin diqqətini bu problemlərə cəlb etməyə çalışaraq ürək ağrısı ilə hamını bu bəlalardan xilas olmaq üçün mə'nəvi axtarırlara və müdrikliyə səsləyir. Bununla da o, bəşəriyyətin elçisi missiyasını çox cəsarətlə öz üzərinə götürür.

Bu şərəfli missiyanın kökündə isə şairin bir çağırışı—ata-babalarımızın yolu ilə getmək, onların bizə əmanət qoyub getdikləri dörd qiymətli mə'nəvi sərvətə, vəsiyyət etdikləri dörd müqəddəs varlığa—Doğma torpağa, Ana dilinə, Mə'nəvi sərvət və adət-ənənələrə, Doğma tarixə tapınmaq və onları göz bəbəyi kimi qorumaq çağırışı durur.

Təfəkkürün çata biləcəyi ən ali, üçüncü-dördüncü kosmik dərk etmə fəzasına yüksələn müəllifə Yerdə cərəyan edən hadisələrin dəyərlili və dəyərsiz tərəfləri daha yaxşı görünür, cəmiyyət üçün bir təhlü-

kəyə çevrilmiş, artıq itirilməkdə olan və təəssüf ki, geri qaytarılması mümkün olmayan proseslər daha da aydınlaşır. Odur ki, Şahanovun cəmiyyətin taleyinə acıyaraq, narahatlıq hissləri keçirməsi təbiidir. O, bəşəriyyəti gələcəkdə gözləyən ciddi təhlükə—sivilizasiyanın aşınmasından doğacaq fəlakət barədə həyəcan təbili çalır, cəmiyyətin diqqətini tarixi hadisələrin inkişafında buraxılmış səhvlərə yönəldir.

Fikrimcə, cəmiyyətin bütün təbəqələri bu əsərlə, onun dəyərli məzmunu ilə mümkün qədər tez tanış olmalıdırdar. Yoxsa, qeyd etdiyim kimi, sabah artıq gec ola bilər.

İnsan özünün yaratdığı istehlakçı cəmiyyətdə yaşaya-yasaya, əslində mə'nəvi-etik normalardan uzaq düşmüş və faktiki olaraq öz gələcəyini unutmuş, daim öz-özünü tapdalayıb irəli keçməyə can atmışdır.

Cənab T.Okeyev haqlı olaraq yazır: «Mədəniyyətsiz və mə'nəviyyətsiz insanlıq yer üzündə artıq bir maskadır. Ona görə də mən «İki qorxu» poemamda

Qorxuram dünyada bir zaman gələ,
İnsanlar yaşaya, insanlıq ölə...

—deyərkən yanılmamışam. Bundan əlavə həmin mövzu mənim «Hara gedir bu dünya» pyesimdə də başqa şəkildə qələmə alınmışdır.

Həqiqətən də bu gün insanların mə'nəvi əxlaq səviyyəsi çox aşağı düşmüşdür. Bu, hər hansı bir sağlam düşüncəli adamı narahat etməyə bilməz. Çünki bu hal gələcəkdə hökmən azğınlığa, şəxsiyyətin məhvinə gətirib çıxaracaq. Dünyəvi cəmiyyət isə məhz sağlam düşüncəli şəxsiyyətlərdən ibarətdir və bu gün o «özünüməhvətmə» kimi dəhşətli bir fakt qarşısındadır. Bu problemin həllinə gecikmədən, bu gün, lap bu an başlamaq vacibdir.

Bu baxımdan, kitabda təsvir edilmiş hökmdarla müdrik filosof Əl-Fərabi arasındakı söhbət çox önəmlidir. Həmin epizodun sonunda Əl-Fərabi hökmdardan Türk Xaqanlığının süqutunun səbəbini soruşur və öz sualına özü cavab verir:

«O, düşmən qarşısına özünün çoxminli ordusu ilə çıxıb bilərdi. Bəli, bilərdi. Lakin düşməne qarşı özünün yüksək mədəniyyətini qoya bilmədi. Çünki, ölkədə hakimliyi o, alverçilərə vermiş, Xalqın taleyini də onlara e'tibar etmişdi. Alverçilər isə əsasən simasız olurlar. Onların

milliyyəti, müqəddəs inancları və əqidələri olmur. Alverçi çox pul verənə hər şeyi satar. Öz mə'nəvi mədəniyyətini yaratmayan ölkə, istəsə də, istəməsə də əvvəl-axır daha güclü ölkənin əsarətinə düşər olub, quluna çevriləcək».

Ümumiyyətlə, dövründən, millətindən asılı olmayaraq pul düşkünlərinin, alverçilərin hakim olduğu bir məmləkətdə heç bir sağlam cəmiyyətdən, mə'nəvi təmizlikdən söhbət gedə bilməz. Çünki pula, maddi qazanca boyun əyib, səcdə edən alverçi üçün mə'nəviyyat deyilən məfhum yoxdur. Əslində isə mədəniyyətin və mə'nəviyyatın rolu hər bir fərdin, eləcə də millətin, ümumilikdə bəşəriyyətin həyatında son dərəcə qiymətlidir. Bu zəmindəki mühakimələrin ən dəhşətli isə «mə'nəviyyatsız elmin və bizi vəhşiliklərə aparan sivilizasiyanın» artıq bir fakt kimi e'tiraf edilməsidir. Bu fəlakətdir! Bəşəriyyətin üz-ləşdiyi faciənin kökü də bax, bundadır. Və bu mə'nada mən bu kitabı əlifba dərslisi hesab edirəm.

Yekunda demək istəyirəm ki, YUNESKO-nun qərarı ilə, onun Parisdə yerləşən qərargahında bu poemanın təqdimat mərasiminin keçirilməsi elə bu əsərə verilən ən layiqli qiymətdir və onun global əhəmiyyətini vurğulayır.

Mən öz mə'nəvi məslək qardaşım və qələm yoldaşım Muxtar Şahanovun böyük uğuruna sevinərək zəmanəmizin bu fenomenal əsəri ilə fəxr edir və fikrimi XX əsrin böyük ustadı, dostum Çingiz Aytmatovun sözləri ilə tamamlayıram: «Muxtar Şahanov bizim Asiyada mə'nəvi minarədən uçan səsimizdir».

Həqiqətən də bu belədir!

1999

TƏŞƏKKÜRƏ TƏŞƏKKÜR

İlyas Tapdığın hələ 60-cı illərdə çap etdirdiyi «Əksim və qəlbim» adlı kitabı haqqında yazdığım məqalədə demişdim: «İlyas Tapdıq müxtəlif şe'r formalarında yazır. O, hecada da müvəffəq olur, sərbəstdə də. Gəraylıda da, qoşmada da. Yaxşı cəhəti orasındadır ki, şair klassik şe'r formalarına yeni məzmun verməyi bacarır».

Mənim təxminən 30—35 il əvvəl cavan bir şair haqqında dediyim bu sözləri o, bugünkü yetkin yaşında doğrultdu, mənim o zamankı ehtimalımı həqiqətə çevirdi.

Bu gün artıq mən yetkin şair olan İlyas Tapdığın son illər ərzində yazdığı şe'rlərlə qarşılaşır, ehtimalımın doğrulmasına sevinirəm. Məni sevindirən əsas cəhət onun içində yaşadığı bu mürekkəb və qarışıq zamanın qlobal hadisələrinə biganə olmamasıdır. Bu cəhətdən «Gününün adı» şe'ri çox səciyyəvidir. Bu kiçik şe'rində o, qəlbi ilə hiss etdiyi zamanın tələblərini dilə gətirir və yola saldığı hər günə bir ad vermək istəyir. Bu şe'r yola saldığı zamanın işə, zəhmətə çevrilmə zərurətindən danışır.

«Mirzə Cəlil olun» şe'rində eyni məsələdən başqa şəkildə danışan şair hamını, o cümlədən, qələm dostlarını «mənəm-mənəmlikdən» çəkəndirməyə, dünyaya zamanın gözləri ilə baxmağa çağırır. Bir sözlə, o, bizə Mirzə Cəlil kimi həyatda gördüyü eybəcərlikləri göstərməyi, dünyaya ayıq gözlə baxmağı,

Öz ağlına bel bağlamayıb
Özgə ağlına qulaq asanları;
Gözü yaxşı görə-görə
Gözüne eynək taxanları;
Kəmsavad
Vəzifə başına qalxanları—

qamçılamaq üçün əl-ələ verməyi tövsiyə edir.

Şairin «Bir şəhiddir ürəyim» şe'rində 20 Yanvar hadisəsindən bəhs olunur. Bu şe'r qəsbkar rus ordusunun tankların altında əzdiyi şəhidlərimizin qəhrəmanlığına və günahsız ölümlərinə ağı kimi səslənir:

Yurdumda qəm libası geyib çiçəklər, otlar,
Qan rəngində görürəm yeri, göyü, səmanı.

Günəşi gizləyibmi qan köynəkli buludlar!
Qızarmayan tək nədir?—
Yağların vicdanı!

Yalnız bu bənd 20 Yanvar hadisəsinin bütün dəhşətlərini və bu dəhşətlərin baskarı olan yağının həyasızlığını, vicdansızlığını çox dəqiq şəkildə ifadə etmişdir. Qansız düşmənin törətdiyi bu faciədən otlar, çiçəklər, yollar, yer, göy qızarsa da, düşmənin vicdanı qızarmadı.

Bu bədii təzad—yə'ni bədii sözün qüdrəti 20 Yanvar gecəsini oxucunun gözləri qarşısında canlandırır. Bundan sonra gələn bənddə isə düşmənin bu faciəni nədən ötrü törətdiyi açıqlanır. Uzun illər «qara qanımızı (neftimizi)» soran Rus imperiyası «qara qanımızın» əlindən çıxdığını görüncə, «boşalan yerləri» doldurmaq üçün bizim qanımızı tökdü:

İllərlə damarımdan sordu «qara qanımı»
Boşaltdığı yerləri qanla doldurmaq üçün.

Çox məharətlə və dəqiqliklə deyilmiş bu misralara görə müəllifin «əhsən» deməmək mümkün deyil.

Şairin «Köçdü palıd babalar» şe'ri ilə bizim bugünkü təzadlı günlərimizi əks etdirir. Bu şe'rdə şair «palıd babalar» adlandırdığı qəhrəmanlarımızı bugünkü «kişilərlə» müqayisə edir. Bu gün millətin dərini düşünməyən, yalnız öz cılız hissləri ilə yaşayıb sərvətimizi çalıb-çapan, özünə uca imarətlər tikdirən «kişilərin» üzünə sille vurur.

Niyə əlbir olmuruq, niyə dilbir olmuruq,
Qoyur bütün gücünü çoxu evə-eşiyə,—
Arxayındır bu millət görən hansı «kişiyə»?

İlyas bir müddət Türkiyədə yaşadı və onun 60 illik yubileyi də Türkiyədə kutlandı. Bu münasibətlə «Dolunay» qəzetində çox maraqlı məqalə çap olunmuşdu. Məqalənin birinci hissəsində müəllif «Azərbaycanda aydına ziyalı deyirlər» deyə aşağıdakı sözlərlə ziyalının tərifini verir: «Məncə, ziyalı ölkəsinin hafizəsidir. Ziyalı ölkəsinin vicdanıdır».

Çox gözəl tərifdir. Ölkəsinin hafizəsi və vicdanı olmayan bir adam nə qədər böyük vəzifələrə, təhsilə sahib olsa da, əgər ölkəsinin, millətinin hafizəsini öz vicdanında yaşatmırsa, ona ziyalı demək olmaz.

Məqalə müəllifi məhz bu baxımdan da İlyasın yaradıcılığına qiymət verir.

İlyasın yaradıcılığı folklordan, xalq yaradıcılığından qidalanır. Onun elə şe'rləri var ki, bunlar bayatıdan, aşiq şe'rlərindən seçilmir:

Ölən ölür, qalan qalır;
Haqq büdrəyir, yalan qalır.
Talelərdə talan qalır,—
Tale, yazına çox şükür.

Su qatır aş aşıqlar,
Qəbir bəzəyir daşıqlar;
Paz olur xalqa başıqlar,—
Palıd, pazına çox şükür.

Elə bu cəhətinə görə də şairin dilində xalq yaradıcılığından gələn gözəl söz oynatmaları mövcuddur. Aşağıdakı misralara diqqət yetirin:

«Hər yalan sözə qul eləmə qulağını» (qulaq, qul); «Yaşımda əllinin əlindən tutub» (əlli, əl); «Gəl mənimlə qanlı olma, məni qan» (qanlı, qan) misralarında sözlərin alletrasiyası şe'rə oynaqlıq, ahəng və gözəllik gətirir.

Mən, sözüümün sonunda bir neçə kəlmə ilə İlyasın xarakterindəki gözəl əlamətləri—təvazökarlığını, nəcibliyini, başqa şair dostlarının qələbəsinə sevinməsini qeyd etmək istəyirəm. İlyas heç zaman özünü gözə soxmağa çalışmır. Başını aşağı salıb öz mütəvaze işi ilə məşğuldur. İlyas verdiyindən danışmaz, amma aldığına dönə-dönə təkrar edir. Allahın ona verdiyinə o, hər zaman şükran olmuşdur. Ona görə də yazır:

Görüb vurulmağa mənə göz verib,
Ana təbiətə təşəkkürüm var.

Bizim də onun təşəkkürünə təşəkkürümüz var.

«Ədəbiyyat qəzeti», 24 dekabr, 1999

ƏSRİN ÖLÜM SİYAHISI

20—41-ci illərdə totalitar rejimin qurbanlarının siyahısı qarşımdadır. Adamı dəhşət bürüyür, inanmaq istəmirsən. İlahi, görənlər, həqiqətən də bir belə günahsız adamı güllələyiblər? Görəsən, o illərdə insan niyə bu qədər ucuz olub? Görən, dövlət niyə belə insan ovuna çıxıb? Bu suallara birmə'nalı cavab vermək çox çətinidir. Amma bütün bunlar bir həqiqəti tam təsdiqləyir ki, Azərbaycan xalqı öz azadlığı, müstəqilliyi uğrunda daim mübarizə aparmış və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini istər gizli şəkildə təşkilatlanaraq, istərsə də açıq üsyanlar vasitəsilə bərpa etməyə çalışmış, təəssüf ki, nəticədə öz haqq işi uğrunda mübarizə aparanlar amansızcasına məhv edilmişdir.

Təqdim olunan siyahı bir xalqın ağrı yaddaşındadır. Bir gecədə 2—3 yüz adamın güllələnməsindən dəhşətli nə ola bilər. Belə çıxır ki, 37—38-ci illərdə Azərbaycan xalqı 1990-cı ilin 20 yanvar gecəsini hər gün yaşayıb. Həm də 90-cı ilin yanvarından fərqli olaraq imperiyanın törətdiyi bu faciələri sakitcə, sükutla, heç kəsə bir kəlmə demədən, içinə qapılaraq lə'nətləyib. Ən dəhşətli budur ki, güllələnənlər içərisində yüz nəfərə qədər 90 yaşını ötmüş qocalardır. Bu rəzalet faşizmdən də o yanadır.

Göründüyü kimi, repressiyalar zamanı Azərbaycan xalqının millimə'nəvi sərvətlərinə, adət-ənənələrinə, dilinə, dininə çox ciddi zərər bələr vurulmuş, xalqın düşünən başları bolşevik gülləsinə hədəf seçilmiş, bir çoxu isə vətəndən didərgin salınmış və sürgün edilmişdir. Bu gün həmin zədələri Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi yorulmadan bərpa edir. Geniş oxucu kütləsinə təqdim edilən bu siyahı görülən işlərin ən bariz nümunələrindən biridir. Bu siyahıya yalnız statistik rəqəm kimi yanaşmaq doğru deyil, bu bir rejimin mahiyyətini açmağa, onun mələk qiyafəsini soyundurub iblis simasını görməyə və çox dərinləndirən düşünməyə əsas verir.

Bu siyahı bir daha göstərir ki, müstəqillikdən böyük nə'mət yoxdur və biz əgər 1920-ci ildə müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya bilsəydik, bu qədər böyük dəhşətlərlə üzləşməzdik. Qoy, hələ də günəşin şimaldan doğacağı ümidi ilə yaşayanlar, Moskvanı dəstəkləyənlər bu siyahıya diqqətlə baxsınlar. Bəlkə, onda dərk edərlər ki, təbiət səhv etmir, Şimaldan doğan günəşin istisinə qızınmaq yox, kül olmaq olar.

Bəlkə, onda dərk edələr ki, Şimaldan doğan günəş Azərbaycan xalqının genefondunu zədələmiş, onun ziyalısını, milli-mə'nəvi sərvətlərini məhv etmişdir.

Bir müddət kütləvi informasiya vasitələrində «arxivlər açılmalıdır» şüarı ümumişlək sözə çevrilmişdi. Arxivlər açılanda isə ona yaxın düşən, millətin gen yaddaşına dəyən ağırları açıqlayan, böyük zəhmətə qatlaşan adamlar, demək olar ki, yoxa çıxdı. Əməli iş zamanı, böyük Sabir demişkən: «Asta qaçıb dürtülürük xəlvətə». Arxivdə işləmək üçün boş-boş hay-küy qoparan, siyasi məqsəd güdənlər yox, millətimizin o zamankı faciəsinə bu millətin övladı kimi ürəyi ağrıyan, əməli iş görən zəhmətkeş vətənpərvərlər lazımdır. Mən inanıram ki, arxivlərin açılmasını tələb edənlərin böyük əksəriyyəti bir dəfə də olsun, hələ kənarları demirəm, respublikanın arxivlərində olmamışdır. Belələrinin arxivlərdə nə axtardığı da hamıya mə'lumdur. Məncə, arxivlər milləti bir-birinə qarşı qoymaq niyyəti ilə deyil, millətin ondan gizlədilən tarixi yaşantılarını açmağa, real tarixi həqiqətləri üzə çıxarmağa və xalqa, eləcə də bəşəriyyətə çatdırmağa xidmət etməlidir.

Ədalət naminə demək lazımdır ki, tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasında Respublika Prezidenti H.Əliyevin xidmətləri danılmazdır. Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi də Respublika Prezidentinin bu kursunu dəqiq tutmuş və bu istiqamətdə xeyli işlər görmüşdür. Həqiqətən də, heç nə xalqdan gizlədilməməli, o öz dostunu və düşməninə tanımalıdır. Adli siyahının təqdimi bir daha göstərir ki, indiyə qədər bizə hər şey birtərəfli, təhriflərlə öyrədilmiş, əsl həqiqətlərin isə üzərinə «məxfi» və ya «tam məxfi» yarlığı vuraraq xalqdan, millətdən gizlədilmişdir.

Mən bu gün Milli Təhlükəsizlik Nazirliyini, onun sədri Namiq müəllimi və bu işdə əməyi olanların hamısını belə bir vacib sənədi arxiv küncələrindən üzə çıxardıqlarına və xalqa çatdırdıqlarına görə alqışlayır və «çox sağ olun» deyirəm. Siz həqiqətən də böyük işlər görürsünüz. Namiq müəllimin vətən və xalq qarşısındakı xidmətlərinə bütövlükdə qiymət verməyə mən bir qədər çətinlik çəkirəm. Çünki onun işinin xüsusiyyəti elədir ki, onlarla geniş ictimaiyyətin tanış olmaq imkanı olmur. Lakin onun gördüyü bu qədrşünaslıq işi imkan verir deyəm ki, Namiq müəllim bir ziyalı kimi, milli təfəkkürə və milli düşüncəyə malik olan bir insandır. O, bu siyahıların, eləcə də digər

sənədlərin xalqa çatdırılmasına təşəbbüs göstərməklə bir daha sübut etdi ki, Namiq müəllim Sumbatov, Rayev olmadığı kimi, onun rəhbərlik etdiyi təşkilat da NKVD və KQB deyil, məhz öz millətimizin Təhlükəsizlik Nazirliyidir. Digər tərəfdən bu təşkilat imperiyaya yox, Azərbaycan dövlətinə və xalqına xidmət edir.

Məndə Cəlal Qasimovun MTN-nin arxiv materialları əsasında yazdığı bir neçə kitab var. Bu kitablarda repressiyalara məruz qalənlərin taleyi, eləcə də repressiv aksiyaların keçirilmə səbəbləri, xalqın tarixinə və taleyinə vurduğı zədələr və zərbələr faktik materiallar əsasında geniş təhlil edilir və elmi dövriyyəyə buraxılır. Uzun illər yasaqlanmış belə fakt və sənədlərin ictimaiyyətə, eləcə də elm adamlarına çatdırılması böyük zəhmət tələb edir və mənə elə gəlir ki, repressiya qurbanları əsl bəraəti də məhz bu zaman, yə'ni arxiv materialları istər məqalə, istər kitab, istərsə də xüsusi buraxılış şəklində xalqa çatdırılanda alır. Cəlal Qasimovun tərtib etdiyi bu siyahıya gəldikdə isə deməliyəm ki, bu olduqca vacib və xeyirxah bir işdir. Minslərlə qovluqlara, sənədlərə müraciət edərək onların arasından üzə çıxardığı bu işi ilə o, sözün həqiqi mə'nasında yaddaşımızı bərpa edir. Onun son illərdə gördüyü işləri (istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyət göstəricilərinə görə) bir institutun gördüyü işlə müqayisə etmək olar.

Mən bu istiqamətdə araşdırmalar aparan milli qeyrət və milli təfəkkür sahiblərinin hamısına təşəkkürlərimi bildirir və bu işin davam etdirilməsində onlara uğurlar diləyirəm.

*«Yaddaşın bərpası», 2000
«Sərhəd» qəzetinin xüsusi buraxılışı*

MÜƏLLİFDƏN

(«İstiqlal» (Gənclik, 1999) kitabına ön söz)

Sovet dövründə Azərbaycan MK-nın ideologiya üzrə katibi işləyən Həsən Həsənovun o zaman açıqfikirli ziyahları, müxtəlif bədii üsullardan istifadə edərək sovet diktaturasına qarşı çıxan qələm sahiblərini, o cümlədən də məni rejimə qulluq göstərən vəzifəliyələrin, hökm sahiblərinin hücumlarından dəfələrlə müdafiə etməsinin şahidi olmuşam. Bizim bir-birimizə rəğbətimizin isə tarixi bundan çox əvvəllərdən başlamışdı. Bu rəğbətənin ayrıca tarixi və səbəbi var:

1975-ci ilin yay aylarında MK-nın inşaat üzrə bölmə müdiri işləyən Həsən Həsənov Şəkiyə e'zamiyyətə gəlmişdi. O zaman Şəkidə raykomun birinci katibi işləyən S.Murtuzayev zəng vurub məni Marxalda axşam yeməyinə də'vət etdi. Mən burda H.Həsənovla tanış oldum. Söhbət əsnasında, o, Orxon—Yenisey yazılarından danışmağa başladı. Dövlət mə'murlarından, xüsusilə də MK işçilərindən heç zaman milli varlığımıza, dilimizə və tariximizə dair bir söhbət, yaxud adi bir fikir eşitmədiyimdən bu cavan oğlanın Bilgə xaqandan və Gündəkin əbidələlərindən həyəcanla danışması məni təəccübləndirdi. Mən «bunları hardan bilirsən?»—deyə müraciət etdikdə o, bir qədər də açıldı, Hun və Göytürk imperatorluğu tarixindən, bu imperatorluqların Çinlə əlaqələrindən dəqiq faktlar əsasında danışdı.

Əlbəttə, MK-nın adi bir bölmə müdürindən bunları eşitmək mənim üçün, xüsusən o zamanlar çox xoş idi. Buna görə də o gündən bizim dostluğumuz və fikir yoldaşlığımız başladı.

Bu günlərdə qonşu olduğumuzdan biz tez-tez görüşür, tariximiz, dilimiz və ədəbiyyatımız barədə fikir mübadiləsi edirdik. Belə söhbətlərin birində mənə aydın oldu ki, Həsən müəllim mənim əsərlərimlə dərinlən tanış olmuş və mənim qılı-qallı, eniş-yoxuşlu yaradıcılığım barədə onda özünəməxsus bir fikir formalaşmışdır. O, bir gün mənə dedi ki, «Fikir azadlığı və istiqlal eşqi, demək olar ki, sənin bütün əsərlərindən əsas mövzu kimi keçir. Olmazmı ki, sən bu mövzuda yazdığın seçkin şe'r və poemalarını toplayıb bir kitab halında nəşr etdirəsən?» Doğrusu, mən bu barədə heç düşünməmişdim. Amma bu fikir beynimə batdı və bu gün oxucularıma təqdim etdiyim bu kitab həmin təklifin nəticəsində yarandı. Kitaba «İstiqlal» adını da o verdi.

Mən sovet sisteminə və rejiminə qatı düşmən olan, onunla barışmayan, əksinə, namaz üstə ona lə'nət oxuyan, məhvini arzulayan savadsız, lakin açıqgözlü bir ailədə böyümüşəm. Atamgil 5 qardaş idi. Babam Zəkəriyyə meşənin girəcəyində yerləşən dağətəyi «yuxarı baş» məhləsinin ən mö'təbər ağsaqqallarından idi. Mən 5 yaşında ikən (1930) Şəkiddə Göynüklü Molla Mustafanın və Bəhram bəyin rəhbərliyi altında kollektivləşmə əleyhinə üsyan qalxdı. Bütün şəhər üsyançıların əlinə keçdi. Bir neçə gündən sonra Bakıdan gələn rus ordusunun hücumu ilə üsyan yatırıldı, camaata divan tutuldu. Üsyançıların bir qismi bu savaşda məhv edildi, bir qismi isə dağlara çəkilib qaçaq oldu.

Üsyan yatırıldıktan sonra dağlara çəkilmiş qaçaqlara qarşı mübarizə başlandı. Bu mübarizə uzun müddət davam etdi. Şücaəti, igidliyi ilə adı dillər əzbəri olan qaçaq Abbasın öldürülüb nəş'ini şələ üstündə bizim evin yanından sürüyüb apardıqlarının şahidi oldum. Həyatda gördüyüm ilk ölü o idi. Bu müsibətə dözməyən babamın pəncərənin qabağında oturub saqqalı boyu yaş axıtdığını, nənəmin və anamın qara kəlağayı örtüb dizlərinə döydüklərini gördüm. Babamın və nənəmin yaxın qohumlarından bir neçəsinin də bu üsyanın qurbanı olduğunu bildirdim. Ailə bir neçə il matəm içərisində yaşadı. 1933-cü ildə atamı və əmilərimi qaçaqlara yardım etdiklərinə görə ÇK-nın göstərişi ilə həbs etdilər. O zaman Şəkinin milis rəisi, anamın yaxın qohumu Yaqub çavuşun işə müdaxiləsi ilə atam və əmilərim zəminə buraxıldı. Bir müddətdən sonra artıq Şəkiddə yaşamağın mümkün olmayacağını bilən əmilərim Yaqub çavuşun köməkliyi ilə Orta Asiyaya, ordan da Bakıya qaçmağa məcbur oldular.

1934-cü ildə isə bizim ailə Bakıya köçdü. Beləliklə, hələ uşaq yaşlarımdan mən sovet rejiminin zülmünü, zorakılığını və dəhşətlərini öz gözlərimlə görüb, ağımla dərk etdim. Hələ uşaqlıqdan qəlbimdə sovet quruluşuna nifrət toxumları səpildi. Həmin bu toxumlar isə sonralar şe'rə çevrilib cücərdi. Qələmim püxtələşdikcə mövcud quruluşa nifrətim də ildən-ilə dərinləşir və bu gizli hissimi ifadə etmək üçün yollar axtarırdım. Hələ kifayət qədər təcrübəm, səriştəm və ustalığım olmadığına görə, universitetdə oxuduğum müharibə illərində sözümü birbaşa deyir və əlbəttə, bu cür şe'rlərimi çap üçün yazmır, arxivimdə saxlayırdım. Tələbəlik illərimdən bu günə qədər mənim ən böyük

e'tirazım və üsyanım ana dilimizin qapılar dalında ağlar qalması, hakim rus dilinin təcavüzünə məhkumluğu idi. 1942—1953-cü illər arasında yazdığım şe'rlərin böyük bir qismini, 1988-ci ildə yazdığım «İki qorxu» poemamda dediyim kimi, yandırmağa məcbur oldum. Yandırdığım bu şe'rlərdən birinin bir bəndi xatirimdədir:

Bir vaxtlar şax-şax axardı,
Bu gün donduruldu dilim.
Tapdalandı ayaq ältə,
Gör necə xar oldu dilim.

Bu duyğunun təbii davamı olaraq 1954-cü ildə indi məşhur olan «Ana dili» şe'rini yazdım. Həmin il Moskvada sovet yazıçılarının ikinci qurultayı keçirildi. Qurultay günlərində S.Vurğun oğlu Yusifin ad gününü münasibətilə restoranda o zamanlı cavan yazıçılara qonaqlıq verdi. Bu məclisdə Yusif atasına mənim «Ana dili» adlı şe'r yazdığımı, amma çap etdirə bilmədiyimi dedi. S.Vurğun şe'ri dinləyib (deyəsən, xoşuna gəlmişdi) dedi ki, Bakıda bu şe'ri mənə çatdır, mən çap etdirərəm.

Bakıya qayıtdıqdan sonra şe'ri məndən alan ustad şair elə kabinetdəcə Leninin hansı cildindənə «Biz öz dilimizi və vətənimizi sevirik» cümləsini götürüb «Ana dili» şe'rimin başına öz əli ilə epigraflı yazdı. Şe'r bir neçə gündən sonra çap edildi. Beləliklə, ustad şair Lenindən qalxan kimi istifadə etmək səriştəsini mənə öyrətdi. Sonralar yazdığım «Leninlə söhbət» poemamda ustad şairin öyrətdiyi bu üsuldan daha geniş istifadə etdim. «Ana dili» şe'rinin sonluğu belə idi:

Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən
fasonlu ədabazlar,
ruhunuzu oxşamaz qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy, mənim olsun.
Ancaq vətən çörəyi,
Bir də ana ürəyi
Sizlərə qənim olsun.

Bu parçadakı «Bir də ana ürəyi» misrasını S.Vurğun əlavə etmişdi.

Bu illərdən başlayaraq 1988-ci ilə qədər rejimə qarşı yazdığım əsərləri iki qismə bölmək olar: bir qismi birbaşa, açıq-aşkar rejimin

dəhşətlərini əks etdirən yazılar, o biri qismi isə senzuranı aldatmaq üçün təsvir olunan hadisəni, nəql olunan əhvalatı ya tarixə, ya da əcnəbi ölkələrə keçirmək yolu ilə yazılan əsərlər.

Birinci qismə aid olan əsərlər, əlbəttə, çap üçün deyil, arxivim üçün yazılırdı. Bu əsərlərin böyük bir qismi 1991-ci ildə çap etdirdiyim «Nağıl—həyat» və 1996-cı ildə çap olunan «Körpü çaydan uzaq düşüb» kitablarımda «Sandıqdan səslər» başlığı altında verilmişdir. Bunlardan 1953-cü ildə yazdığım «Əmzik» şe'rimdən bir bəndi misal gətirmək istəyirəm. Şe'r o zaman 7—8 aylıq körpə olan qızım Gülzara həsr olunmuşdur. Anasının südü olmadığına görə uşaq ağlayanda onu hamı kimi biz də əmzikle aldadırdıq.

Aldadırdıq, aldanırıq elə biz,
Saxta əmzik ağzımızda bal dadır.
Uşaq ikən öz doğmaca anamız,
Böyüyəndə həyat bizi aldadır.

1956-cı il oktyabr ayında universitet tələbələrini müəllimlərin rəhbərliyi ilə Şamxora pambıq yığımına göndərmişdilər. Mən bir neçə gün Şamxorda pambıq yığımında oldum. Bizim millətimiz üçün pambığın nə boyda fəlakət olduğunu, qız-gəlinlərimizin insanlıqdan çıxdığını, əyilib-qalxmaqdan analıqlarını itirdiklərini gördüm və orda «Pambıq» adlı bir şe'r yazdım:

Havaya sovrulur əlimin rənci,
Qocaya döndərdin cahılı, gənci
Yazı əkinçiyik, qışı dilənçi,
Düşmüşük əlindən azara, pambıq.

... Anamın-bacımın yeyib ətini,
Gözündə qoyursan hər niyyətini.
Çəkirsən kəndlinin heysiyyətini,
Hərrac malı kimi bazara, pambıq.

... Hər zülmə, cəfaya sine gərmişik,
Xeyiri, qazancı yelə vermişik.
Səni biz əkmmişik, biz becərmişik,
Yüklənib gedirsən bəs hara, pambıq?

1955-ci ildə gözəl şairimiz O.Sarıvəlli anadan olmasının 50 illiyi münasibətilə dillər əzbəri olan «Günah onun özündədir» adlı şe'r yazmışdı. O zaman mən bu şe'rın sonuncu bəndini:

Altmışında alma əsa,
Yetmişində batma yasa,
Hər kəs yüzü yaşamasa,
Günah onun özündədir—

bəndini epiqraf götürərək «Günah əsrin özündədir» adlı bir cavab yazdım. Əlbəttə, o zaman mən bu şe'ri çap etdirə bilməzdim. Amma ilk kitablarımın redaktoru olmuş, özümə ustad seçdiyim şairin özünə bu şe'rın bə'zi bəndlərini oxudum. Şe'rın birinci və sonuncu bəndi belə idi:

Sən arıfsən, Osman qağa,
Gör bir insan nə gündədir.
Hər muradın, hər istəyin
Hələ sənin gözündədir.

... Aç gözüünü, Osman dedə,
Yüz «niyə» var bir «niyədə».
Ömür çatmır əlliyə də,
Günah əsrin özündədir.

1961-ci ildə Yaltaya—yaradıcılıq evində işləməyə getmişdim. Tatar türklərinin öz halalca torpağı olan Krimdən Orta Asiyaya sürgün edildiyini bilirdim. Amma burda addımbaşı tatar-türk izlərinə rast gəlir və bu boyda haqsızlığa dözə bilmirdim. Nəhayət, Krim türklərinin faciəsini əks etdirən şe'rimi yazdım:

Krim, Yalta, Qızıldaş... bir xalqın ata yurdu,
O millətə yad oldu, gəlməyə vətən oldu.
İndi necə ayıraq burda xeyirdən şə'ri,
Axı, haqqın gözləri oyum-oyum oyulmuş.
Torpağın altındadır torpağın sahibləri,
Gəlmələr torpaq üstə torpağa sahib olmuş.

Eyni mövzunu 1980-ci ildə Krimin Aluşta şəhərində olduğum zaman başqa şəkildə «Aluştada Əmət xan Sultanın heykəli önündə»

adlı şe'rimdə qələmə aldım. İkinci cahən hərbi illərində Kırım türklərini Kırımdan sürgün etdilər. Həmin müharibədə Rusiyanın müdafiəsində böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş Kırım türkü Əmət xan Sultan iki dəfə Sovet İttifaqı qəhrəmanı adına layiq görüldüyünə görə, ona qanun üzrə vətəninə heykəl qoyulmalı idi. Əmət xan vətənə qayıdıb görür ki, uğrunda vuruşduğu ruslar onun millətini öz halal torpaqlarından sürgün etmişlər. Ondan soruşurlar: «Sənin heykəlini millətinin sürgün olduğu yerdə qoyaq, yoxsa doğulduğun Aluştada?» O, öz doğma vətəninə seçir. Paradoksa baxın: Millətin qovulduğu yerdə həmin millətin oğluna heykəl!

Əlbəttə, bu, əsl şe'r mövzusu idi:

Sənin ana toprağında özünə yox,
Təkcə sənin heykəlinə yer verdilər.
Sənə sənin öz haqqını göstərdilər.
... Heykələ bax!
Qəzəb yağır baxışından.
Sən dostunla düşmənin
Seçəmmədin, ey Əmət xan.
Sən qəzəblə nə baxırsan qərbə sarı?
Döndər, döndər sən şimala
O qəzəbli baxışları.
Qərbdə deyil, qardaş, sənin
Şimaldadır öz düşmənin.
O düşmən ki, torpağına sahib olub
səni dandı.
... Heykələ bax! Dayanıbdır əzəmətlə,
Ləyaqətlə,
Öz xalqının şərəfini
Qoruyan bir igid kimi.
Düşündəki o ulduzlar
Əldən çıxan torpağının əvəzimi?
... Ey vətəndə daşa dönüb yalnız qalan,
Sən döyüşdün
Düşmənin düşməniylə nahaq yerə.
Düşündəki nişanlardan
Bu gün gərək Vətən boyda
Dərd göyərə, qəm göyərə.

Arxiv şe'rlərim içərisində 1964-cü ildə yazdığım «Nağıl—həyat» şe'ri, mənə görə, kəskinliyi və bədiiliyi e'tibarilə daha tutarlıdır. Anama müraciətən yazılmış bu şe'r Vətəni və milləti bir «maladesə» qurban verən ölkə rəhbərlərinin satqınlığına həsr olunmuşdur. Şe'rin əvvəlində anama üz tutub günümüzün dəhşətlərini unutmaq üçün mənə nağıl danışmasını istəyirəm. Çünki nağılların sonu xoşbəxt sonluqla bitir. Şe'rin ikinci hissəsində isə nağıllardan bezib real həyata qayıdıram:

Danışma, ay anam, danışma, kiri.
Beynimə batmayır bu əfsanələr.
Divlər görmüşəm ki, nağıl divləri
Onların yanında toyuğa bənzər.

Nadanlar görmüşəm öz yolundakı,
Dikə eniş deyir, düzə dik deyir.
Tülkülər görmüşəm, öz qoynundakı,
Dəmir zəncirlərə bilərzik deyir.

Quldurlar görmüşəm, özge yer deyil,
Yurdunu talayıb asudə yatmış.
Tacirlər görmüşəm, simüzər deyil,
«Malades» sözüne vətəni satmış.

Tikana gül deyən, gülə kol deyən,
Qarılar görmüşəm dinsiz, imansız.
Atasını söyən, yada baş əyən,
Rəhbərlər görmüşəm qəddar, amansız.

Bu cür mövcud rejimə birbaşa hücum edən şe'rlərlə yanaşı, zahirən rejimə uyğun, sətiraltı oxunan, gizli eyhamlarla həqiqəti deyən şe'rlərimi isə hələ 50-ci illərdə çap etdirdirdim. Məsələn, 1956-cı ildə qələmə aldığım «Bakı» şe'rində köhnə Bakını dövrəyə alan diş-diş qala divarları haqqında eyhamla dediyim bir bənd belə idi:

Dişlərə bənzəyir o daşlar çin-çin,
Əcdadın şərəfi bizə əzizdir.
Ağaran daş dişlər yadellilərin
Üstünə qıcanan dişlərimizdir.

Şe'r-in əvvəlində 26-lardan, Oktyabr inqilabından bəhs etməyim senzuranı aldatmış və şe'r çap olunmuşdu. Ertəsi gün məşhur şairlərdən biri (adını çəkmək istəmirəm) o zaman Yazıçılar İttifaqında katib işləyən Əli Vəliyevin yanına gəlib bu şe'r-in antisovet cəbhədən—Bakıda yaşayan ruslara qarşı («yadelli» ifadəsinə görə) yazıldığını iddia etmişdi (onun yazılı surətdə verdiyi ittiham məktubu yəqin ki, indi Yazıçılar İttifaqının arxivində saxlanılır). Oğlu Məs'udla dost olduğuma görə, mən o zamanlar Əli Vəliyevgilə tez-tez gedərdim. Bir gün Ə.Vəliyev məni evlərinə çağırıb məşhur şairin ittiham məktubunu oxudu və məndən izahat istədi. Özümü itirdiyimi gören Ə.Vəliyev qarşıma bir vərəq qoyub dedi: Mən deyim, sən yaz.

«Mən «yadellilər» deyəndə indiki zamanı deyil, qala divarlarının çəkildiyi zamanı nəzərdə tutmuşam. Çünki Bakını dövrələyən bu qala divarları o zaman yadellilərdən müdafiə məqsədi ilə tikilmişdi».

Mən sonra Məs'uddan öyrəndim ki, Ə.Vəliyev mənim izahat məktubumu məşhur şairə göstərmiş, məsələnin rəyasət hey'ətinə çıxarılmasını məsləhət bilməmiş və bununla da bu işə xitam verilibmiş.

1959-cu ildə yazıb mərkəzi mətbuatda çap etdirə bilmədiyimdən, o zaman «Nuxa fəhləsi» adlanan rayon qəzetinin 1960-cı il 23—26 oktyabr tarixli saylarında çap etdirdiyim «Gülüstan» poemasının sorağı 1962-ci ildə mərkəzə çatdı. O zaman indiki Elmlər Akademiyasının böyük salonunda keçirilən MK-nın ideologiya məsələlərinə həsr edilən məşhur müşavirəsində MK-nın ideologiya üzrə katibi Xasay Vəzirovun mə'ruzəsi, əsasən, bu poemaya həsr olundu. Bundan bir neçə gün sonra universitetin partiya iclasında mənim məsələm qoyuldu və mənə millətçilik damğası ilə partiya töhməti verildi. Bir ay sonra isə məni doktorluq mə'zuniyyəti bəhanəsi ilə müəllimlikdən azad etdilər.

Bu işlərdən sonra mən ayılmağa başladım.

Sözümü demək üçün başqa bir yol seçməyin vacib olduğunu anladım. Bu yerdə böyük M.F.Axundzadənin «zamanı və məkanı dəyişməklə sözünü demək üsulu» yadıma düşdü. Və 1959—1961-ci illərdə ərəb ölkələrinə səyahətə çıxmağım bu işdə mənim dadıma çatdı. Bu münasibətlə yazdığım «Ələddinin çırağı», «Özünə yalvarsana», «Əhramların önündə», «Aclardan toxlara», «Taqi-kəsra önündə», «Babagur-gur», «Süpürgə», «İstiqlal», «Açıq şəhər» və s. şe'rlərdə guya

yadellilər tərəfindən işğal edilib talanan ərəb ölkələrindən söhbət gedir. Amma ağıllı oxucu sətirlərin arxasında gizlənmiş mə'nanı tapır, nəyə və kimlərə işarə etdiyimi anlayırdı. Məsələn, Tanjerə həsr etdiyim «Açıq şəhər» şe'rində yazırdım:

Ağaclar oldu sənin,
Meyvələri özgənin.
Balan xoş günə həsrət,
Özün özünə həsrət.
... Oldun yadlara möhtac;
«Yersiz gəldi, yerli qaç».
Öz oğluna, qızına
Güzəran çətin oldu,
Gələn qara ehtiyac,
Gedən ismətin oldu.

Yaxud 1943-cü ildə Mərakeşdə yaranmış «İstiqlal» partiyasının fəaliyyətinə həsr etdiyim «İstiqlal» şe'rində üzümü İspaniyanın soyub-taladığı ərəbə tutaraq dediyim:

Ramazan ayında oruc tutub sən
Kimi doydurursan, qardaş, sən kimi?
Öz ana yurdunda səni qul edən
Varını talayan yadellinimi?

Yadlar geyindikə lüt qaldın özün,
Sərvətin, dövlətin göz dağın oldu.
Gəlmələr evində şişdi günbəgün,
Evinin sahibi qonağın oldu.

Öz ana yurdunda özünə təkçə
Torpağı qazdığın xış qaldı, qardaş!
Madrid küçələri genişləndikcə
Sənin küçələrin daraldı, qardaş!
...Öpürəm, qardaşım, öpürəm sənin
«İstiqlal!» qışqıran dodaqlarından—

misraları bizim məhkumluğumuza açıq işarə idi.

Yaxud 1959-cu ildə Qahirədə yazdığım «Ehramların önündə» şe'rində əcnəbilərdən sədəqə istəyən ərəbə müraciətən:

Öz halalca varını əcnəbidən bu gün də
Sən sədəqə alırsan.
Babanın ucaltdığı ehramların önündə
Gör necə alçalırsan—

misraları öz evində məhkum edilən azərbaycanlı oxucunu öz vəziyyəti haqqında düşündürməyə bilməzdi.

Bu üsulun uğurlu olduğunu biləndən sonra 1988-ci ilə qədər bu yolu tutub ürəyimi istədiyim kimi boşalda bildim.

70-ci illərdə böyük fizik, hidrogen bombasının atası Saxarov sovet rejiminə qarşı çıxdığı fikirlərinə görə təqib olunmağa başladı. O zaman sovet diktaturasına qarşı olan bütün açıqfikirli adamlar Saxarova rəğbət bəsləyirdi. Mən bu böyük şəxsiyyətə rəğbət bəsləməklə yanaşı, bir yol tapıb onun rejimə olan e'tirazını qələmə almaq istəyirdim. O zaman qəzetlərdə oxudum ki, «ABŞ-da» «başqa cür düşüncələrin» adı guya «qara siyahıya» düşür və bu adamlardan biri də «xalqlar arasında sülhü möhkəmlətmək üçün beynəlxalq Lenin və Nobel mükafatları laureatı Laynus Polinqdir. Bu xəbər Saxarovun ədalətli mübarizəsini qələmə almaq üçün mənim əlimə turalqa verdi. L.Polinq haqqında sovet qəzetlərinin yazdığı yuxarıdakı cümlələri epigraf götürərək «Dan yeri» şe'rimi yazdım. Lakin ağıllı oxucu mənim dediklərimin L.Polinqə və ABŞ-a deyil, məhz Saxarova və Sovetlər İttifaqına aid olduğunu dərhal başa düşdü:

Hökumətlər cərgəsində öz yerin var,
hidrogenin, atomun var,
Nələrin var, nələrin var.
... Belə qorxunc silahları olan ölkə
Qorxarmı heç?
Sən qorxursan, dünən, bu gün
Mən hidrogen bombasından
Qorxuludur sənin üçün
Qanan bir baş, yanan ürək.
Sən atomdan qorxmamısan
Bir firkirdən, düşüncədən qorxduğun tək.
Boyları həqiqətdən,
həqiqəti rəzaletdən,
Öz gözüylə gördüyünü boş nağıldan,

Seçə bilən bir ağıldan
Niyə qorxdun?
Əgər Laynus böhtançısı, yalançısı,
Niyə onun dediyini
Məmləkətdən gizlədirsən,
Niyə onu həbs edirsən?
...Ey Vətənçin alışanlar,
Susmayanlar, danışanlar,
Qismətiniz ölüm, zindan!
Sən qorxursan,
Bu qorxunun ağırlığı
Sənin haqsız əməlinin
Çəkisidir, dəyəridir.
Üfüqdəki al rəngə bax,
Dan yeridir, dan yeridir.

1968-ci ildə Daşkənddə mənim də iştirak etdiyim «Afrika və Asiya yazıçılarının müşavirəsi» keçirildi. Bu münasibətlə mən «Neo» adlı bir şe'r yazdım. Şe'rdə məhkum bir xalqın nümayəndəsinin dililə öz dərdimizi bu sözlərlə dilə gətirmişdim:

Sizin kimi bir insanıq,
Biz nə daşıq, nə dəmirik.
Yetər, artıq biz heç kəsə
Yamaq olmaq istəmirik.
Yaman dərddir özgəsinə yamaq olmaq,
Yaman dərddir—
Azadlığın həsrətinə damaq olmaq.
Yaman dərddir—
Gözün ola, amma görə bilməyəsən.
Yaman dərddir, əlin ola,
Evindəki zir-zibili
Sən süpürə bilməyəsən.
Yaman dərddir, dilin ola,
Nə danışıb, nə dinəsən,
Yaman dərddir, ağlın ola,
Başqasının ağlı ilə düşünəsən!

Bu üsuldən istifadə edərək yazdığım şe'r və poemalar kifayət qədərdir.

50-ci illərin sonunda Əlcəzair xalqı fransız imperializminə qarşı böyük azadlıq mübarizəsinə başladı. 8 il davam edən bu böyük istiqlal hərəkatı, nəhayət, əlcəzairililərin qələbəsi ilə qurtardı. Mən 1964-cü ildə bu mübarizəyə «Yollar—oğullar» adlı bir poema həsr etdim. Poemanı çap üçün «Azərbaycan» dərgisinə verdim. O zaman dərgidə çalışan qələm yoldaşım (artıq rəhmətə getmiş bir şair) açıq imzası ilə Yazıçılar İttifaqının sədri M.Hüseynə, KQB-yə və MK-ya məktubla müraciət edərək bu əsərdə əlcəzair—fransız münasibətindən deyil, məhz rus—azərbaycan münasibətindən bəhs olunduğuna və bu əsərin antisovet cəbhəsindən yazıldığına dair iddia qaldırdı. Əsər müzakirəyə verildi. Bu gün mən xatirəsi önündə böyük minnətdarlıq və şükranlıq hissiylə deməliyəm ki, mənim həmkarımın yazdığı donos nə qədər həqiqət olsa da, məni o bələdan M.Hüseyn xilas etdi. Yadımdadır, M.Hüseyn mətbəədə artıq yığılmış həmin əsərin üstünə bu sözləri yazmışdı: «İmperializmə qarşı yazılmış əsər nə vaxtdan antisovet hesab olunub? Aktual mövzuya həsr olunmuş bu əsərin nəşr olunmasının məs'uliyətini öz boynuma götürürəm».

Beləliklə də, əsər çap olundu.

Əsərin qəhrəmanı ərəb oğlu Mustafanın dili ilə deyilən:

Dağ olub üstümə qat-qat qalınca,
Məndən uca dağlar kölgə salınca
Daş olub dağlardan uzaq olaydım.
Gündən işiq alan bir ay olunca
Bir evi nurladan çıraq olaydım—

misraları əsərin əsas leytmotivi idi.

Mənim ən böyük mübarizəm isə sovet dövründə ayaqlar altında tapdanan, qapılar arxasında qalan ana dilimizin uğrunda həm əməli işimdə, həm də yaradıcılığımda ardıcıl mübarizə idi. Mən bu mövzuya onlarla məqalə, onlarla şe'r və poema həsr etmişəm. Demək olar ki, bütün poemalarımın ric'ət hissəsində dolayısı ilə bu və başqa şəkildə dilimizin rəsmi dövlət idarələrindən qovulmasına e'tirazımı bildirmiş, onun hüququnun özünə qaytarılmasını arzulamışam. Məsələn, 1988-ci ildə yazdığım «İki qorxu» poemasında:

Vətəndən qovuldu ana dilimiz,
Ana dili dedik gəlmə, yad dilə.
Ərəbcə danışdıq ölürlə biz,
Rusca qırıldıq dirilər ilə.

Elə həmin poemada o zaman haqq və hüquqlarımızın tapdanmasına, ağ yalanların cövlan etməsinə, ana dilimizin əridilməsinə qarşı bə'zən açıq, bə'zən də müxtəlif üsullardan istifadə edərək yazdığım şe'rlərdən bəhs edərək yazıram:

Ağır qəm yüküdür bunlar bir ömrün,
Açılsın tökülsün deyirəm bu gün
Mənim ürəyimin gizli sirləri.
Ey cavan oxucum, bu şe'rləri
Qoruyub mən bu gün çatdırdım sənə,
İndi də verirəm müzakirənə.
İstərəm biləsən ürəklərimiz
Susmadı... kölgədə yatan olmadıq.
O vaxtlar qəhrəman olmasaq da biz,
Yalana aldanan nadan olmadıq.

Ana dilimizə həsr etdiyim bir çox şe'rlərimdən başqa, məqalə və poemalarım da ana dilinin hər bir xalqın milli varlığının birinci göstəricisi olduğunu dəfələrlə vurğulamışam. Bu tipli yazılarımda hamısında «Dil yoxsa, millət də yoxdur» fikrini təbliğ etmiş, mübarizəmi bu proqram əsasında aparmışam. Bu cəhətdən 1962-ci ildə Sabirə həsr etdiyim «Ağlar-güləyən» və 1984-cü ildə Güney Azərbaycanının fədakar qızı Mərziyə Üsküyüyə həsr etdiyim «Mərziyə» poeması əsas yer tutur. «Mərziyə» poemasında bir millət üçün Ana dilinin mə'nasını, mahiyyətini tərənnüm edən və dilimizin bugünkü durumunu əks etdirən ayrıca fəsil var. Bu fəsil belə bitir:

Ey bu günü dilim-dilim
Parçalanan ana dilim,
Sinəsində od qalanan ana dilim,
Qapıların arxasında
Boynubükük qalan dilim,
Var ikən yox olan dilim,
Ayaqlarda kilim dilim,

Savaşlarda bir qəhrəman,
Barışlarda həlim dilim.

Yadın fitvasıyla öz gülləmişlə
Özgənin dilinə ov olan dilim.
Möhürlü, hüquqlu idarələrdən
Daxmalar küncünə qovulan dilim.

Ali təbəqələr səni dandılar,
Sən bir ümman ikən dayaz sandılar,
Özgənin dilində xoruzlandılar,
Sən ey öz sacında qovrulan dilim.

Xətayi taxtında sən fərman oldun,
Dillərə hökm edən qəhrəman oldun,
Bəs niyə sən bu gün pərişan oldun?
Bilgə qılıncından od alan dilim.

Tarixin yolunu keçdin uğurlu,
Sənə batammadı bir qolu zorlu,
Dünəni möhtəşəm, sabahı nurlu,
İndisi tapdanıb ovulan dilim,
Analı-atalı a yetim dilim,
Şərəfim, şöhrətim, qeyrətim dilim.

Sovet hakimiyyəti illərində vəziyyət elə idi ki, rus dilini mükəmməl bilməyən adamlar nə vəzifəcə, nə də elmi sahədə yüksələ bilmir, ehtiyac içərisində yaşamalı olurdu. Ona görə də valideynlər öz uşaqlarını rus məktəblərində oxudur və nəticədə Azərbaycan məktəblərinin sayı ilbəil azalırdı. Bu vəziyyəti çox yaxşı bil səm də mən öz uşaqlarımı Azərbaycan məktəblərində oxudur və övladlarını rus məktəblərinə verən ailələrlə həmişə mübarizə aparır və onların «daxili işlərinə» qarışdığıma görə belə ailələrin nifrətini qazanırdım. Bir gün mənə mə'lum oldu ki, mənim uşaqlarıma ana dilində dərs verən müəllimlərin əksəriyyəti öz uşaqlarını rus məktəblərində oxudurlar. Mən 1967-ci ildə belə müəllimlərə qarşı «Riyakar» adlı bir şe'r yazdım:

Mənim övladıma ana dilində
Dərs deyən «ağıllı» müəllimə bax.
«Vətən», «Vətən» deyir, öz övladını

Əcnəbi dilində oxudur ancaq.
Özgəyə «dilini öyrən» deyirsən,
Özünə bu dili bəyənəməyirsən.

...«Əvvəl evin içi» demişlər nədən?
Sən çölü bilməzsən içi bilmədən.
Yaxşı bilmək üçün özgə bir dili
Əvvəl öz dilini yaxşı bilməli.

Niyə özümüzü ögey sayaq biz,
Niyə atamızı tanımayaq biz?
Özgəni sevirsen? İnanmıram mən.
Özünü sevməyən özgəni sevməz.
Vətənin dilinə gərəksiz deyən
Vətənin özünü necə sevir bəs?

Üzünə dursaydı yediyin çörək,
Rəzil olduğumu yəqin qanardın.
Dilimi dansaydım mən də sənəin tək,
Sən kimə dərs deyib pul qazanardın?

Bəli, o zaman mən və mənim kimi ana dilinə hörmət edən, onun gələcəyini düşünənlər olmasaydı, özünü ağıllı bilib övladını rus məktəblərində oxudan Azərbaycan məktəblərinin müəllimləri kimə dərs deyəcək və evində öz millətinə düşmən hazırlayan balalarını hansı maaşla dolandıracaqdı? Heç yadımdan çıxmaz, kiçik oğluma ədəbiyyat dərsi verən yaşlı bir müəllimlə o zaman aramızda belə bir söhbət olmuşdu. Mən ondan soruşdum:

—Siz öz övladınızı rus məktəbində oxutmaqla düzmü iş görürsünüz?

O:—Bəli.

Mən:—Demək, siz bu işi ağıllı hərəkət hesab edirsiniz?

O:—Bəli.

Mən:—Onda siz məni səfeh hesab edirsiniz?

O:—Allah eləməsin.

Mən:—Sizin məntiqinizdən belə çıxır ki, mən də ağıllı olsaydım, sizin kimi övladımı rus məktəbinə verərdim. Verməmişəmsə, demək, mən sizin kimi ağıllı deyil, səfehəm. Demək siz səfehlərin uşaqlarına

dərs deyirsiniz. Səfəhlərin uşaqları da özləri kimi səfəh olar. Amma unutmayın, səfəhlərə dərs deyən özünü də səfəhdir.

Söz müəllimi güllə kimi tutdu. Amma cavab verə bilməyib mənimlə xudahafizləşmədən çıxıb getdi. Mən ertəsi günü haqqında danışdığım «Riyakar» şe'rimi yazdım.

Ana dilimizin qəsdən, şüurlu surətdə assimilə edilməsinə qarşı 1967-ci ildə yazdığım və bunun üstündə tə'qiblər və təhdidlərlə qarşılaşdığım şe'rlərdən biri də «Latın dili»dir. Şe'rın sonunda Kasablanka yazmaqla özümü senzuradan qorumaq istəmişdim. Lakin şe'r çap olundandan bir neçə il sonra məni məhşər ayağına çəkdilər. Şe'rın məzmunu belədir: Latın xalqı indi ölü xalqdır. Amma latın dili bütün elm-lərdə istilah olaraq yaşamaqdadır. Buna görə bu dildə danışan millətin özü ölsə də dili yaşayır. Amma dünyada elə millətlər var ki, özləri yaşasa da dillərini öldürüblər.

Sən dərdə bax, vətən də var, millət də var,
Ancaq onun dili yoxdur.
Elə bil ki, güzgülü kimi
Hamar şəffaf royalmı var, dili yoxdur.
İndi söylə, hansı dilə ölü deyək?
Vətən varkən, millət varkən
Kiçik, yoxsul komalarda
Dustaq olan bir diləmi?
Yoxsa uzun əsrlərdən keçib gələn
Xalqı ölən,
Özü qalan
Bir diləmi?

O zaman MK-da ideologiya işləri üzrə katib işləyən mərhum tənqidçi-alim Cəfər Cəfərov məni yanına çağırırdı. Onun tabeçisi və mənim gənclik yoldaşım mərhum şair Teymur Elçin də orda idi. Cəfər müəllim özü şe'ri ucadan oxuyub üzünü mənə tutdu və «Bu şe'rlə nə demək istəyirsən?»—deyə sordu. Mən şe'rın sonundakı Kasablanka sözünü göstərüb mətləbin ərəblərə aid olduğunu dedim.

Cəfər müəllim elə bil bu sözə bənd imiş. Birdən bomba kimi partladı:

—Yə'ni sən bizi bu qədər qanmaz hesab edirsən? Sənin nəyə və hara işarə vurduğunu biz çox yaxşı anlarıyıq. Bəsdir, sənin əlindən boğaza yığıldıq. Sən bu qədər tənqidlərdən, hətta partiya töhmətindən də nəticə çıxartmadın!

Mən susurdum. O isə sakitləşə bilmir, qışqırır və belə getsə, məni yenidən universitetdən qovduracağı ilə hədələyirdi.

Nəhayət, mən dillənib:—Mən bu şe'rdə Kasablankada gördüyümü yazmışam. Sizin bunu hara yozduğunuzu isə başa düşmürəm,—deyincə o:

—Nə yazdığını sən çox yaxşı başa düşürsən. Sən burda bizi—Azərbaycanı nəzərdə tutmusan.

Mən:—Bunu mən demədim, Siz dediniz. Əgər bu hal bizə bənzəyirsə, niyə bu nöqsanı düzəltməyə çalışmırsınız?

Mənim bu sözümə Teymur Elçin qəhqəbə ilə gülüb,—Cəfər müəllim, biz öz borcumuzu yerinə yetirib müəllifi başa saldıq. Siz, əlbəttə, bunu onun xeyrinə deyirsiniz. Mənə belə gəlir ki, o, bundan nəticə çıxaracaq və ehtiyatlı olacaq,—deyə söhbətə xitam verdi.

Söhbətdən bir qədər sonra biz Teymurla görüşdük. O mənə aramızda qalmaq şərti ilə başa saldı ki, Cəfər müəllim məni KQB-nin tapşırığı ilə yanına çağırıbmış. Nisbətən yumşalma prosesi gedən o illərdə KQB başqa cür düşünən fikir adamlarını öz əli ilə deyil, MK-nin əlaqədar katibi, yaxud şöbə müdirlərinin əli ilə «təربiyələndirmək» yolunu tutmuşdu. Bununla belə, danışdığım əhvalatdan sonra əsərlərim senzuranın süzgəcindən çox çətinliklə keçir, artıq mənim yazılarımı lupa ilə deyil, min dəfə böyüdən mikroskopla oxumağa başladılar. Bu, uzun müddət davam etdi. Amma bir həqiqəti də demək lazımdır ki, elə qlavlitin (senzuranın) özündə də bizi çox yaxşı başa düşən, sətiraltı mə'naları oxuya bilən, bununla yanaşı, tutduqlarının üstünü vurmayan adamlar da var idi. Və onlar bizə çox kömək edirdilər. E'tiraf etməliyəm ki, millətin gələcəyini düşünən o cür oğullar olmasaydı, mənim yazılarımın çoxu işıq üzü görə bilməzdi.

Mən deyərdim Sovet imperiyasının sarsılması 1986-cı il dekabr ayının 17-də Alma-Ata e'tirazından başladı. Həmin il Qazaxıstanda Kunayevin yerinə rus çinovniki Kolbinin tə'yin olunmasına qazax millətinin e'tiraz mitinqi artıq bu imperiyanın sarsılmasının ilk xəbərçisi oldu. Həmin gün mən uşaqlıq dostum, jurnalist, professor Şirməm-

məd Hüseynovla görüşdüm. Mənim bir sıra rejimə qarşı yazdığım əsərlərin, o cümlədən «Bağışlayın, səhv olub», «Mərziyə», «Ləyaqət», «Dan yeri» və s... yazılmasının səbəbkarı Şirməmməd müəllim olmuşdur (Daha doğrusu, mövzunu o seçmişdir). Görüşdüyümüz gün Şirməmməd müəllim Alma-Atada baş verən hadisədən ağızdolusu danışib «indi mən bu hadisəni qələmə alan bir oğul istəyirəm»—deyə üzümə baxdı.

Mən ona: «Sən mənim bir neçə əsərimin yaranması üçün əlimə tutalqa vermişən, indi bu hadisənin də qələmə alınması üçün əlimə bir dəstəvuz ver, gör necə yazıram»—deyincə, o, əlini cibinə salıb pasportunu çıxartdı. Baxdım ki, 17 dekabr onun ad günüdür.

Bununla 17 dekabrda baş vermiş Alma-Ata hadisəsini qələmə almaq üçün ayağım altına qoyacağım dayağı tapdım. Həmin axşam «17 dekabr» adlı şe'r yarandı. Şirməmməd Hüseynova həsr olunan bu şe'r belə başlayır:

On yeddi dekabr... Sənin ad günün,
Hərənin bəxtinə bir ulduz düşür.
Həm də tapmacadır yolu hər ömrün,
Sönmüş bir ocağa birdən köz düşür.
... İllər yaxşı gəlir biri-birindən,
Küllər çözlənir od hənirindən.
... Sənin ad günündə gördünmü birdən
Qaranlıq üfüqdə çaxan şimşəyi.
Həmişə zamanın lal axarından
Gözlə fırtınanı, gözlə çox şeyi.
Həmin o fırtına döndərüb yönü
Başqa bir dövranın olar ad günü.

... Vaxtın axarında sular durulur,
Gerçək gül açanda solur riyalar.
Bir anın içində uçub məhv olur
Yüzillik, minillik imperiyalar.

... Birinci pillədə görmüşdünmü sən
Bu gün yetişdiyin pilləni, qardaş.
Təbrik eləyirəm elə indidən
Sabahkı gün ilə mən səni, qardaş.

Bu şe'r 3 gündən sonra «Kommunist» qəzetində çap olundu. Şe'ri oxuyan bir neçə həmfikrim, o cümlədən yaxın dostlarım Nurəddin və Xudu məndən gülə-gülə soruşdular: Şirməmməd müəllim doğrudan 17 dekabrda anadan olub, yoxsa bu da sənin növbəti qalxanıdır?

Bu səpkidə yazdığım sətiraltı mə'nalarla ürəyimi parçalayan hiss və duyğularımı, beynimi gəmirən fikirlərimi dilə gətirdiyim bütün əsərlərimdən bir məqalədə söhbət açmaq çox çətindir. İstiqlal arzusu və azadlıq duyğularının hamısını üzə çıxarmaq üçün mənim bütün əsərlərimi—dramlarımdan tutmuş şe'rlərimə, şe'rlərimdən tutmuş məqalələrimə qədər—hamısını ələk-vələk eləmək lazımdır. Çünki bu duyğular və fikirlər, demək olar ki, mənim yazılarıma səpələnmişdir. Bunları axtarıb üzə çıxarmaq isə tədqiqatçının vəzifəsidir. Mən bu müqəddimə ilə hörmətli oxucularımın və gələcək tədqiqatçılarımla əlinə açar vermək məqsədi güddüm.

Vətən, millət, onun tarixi, ədəbiyyatı, ana dili, təhsilin milliləşdirilməsi, xalqın yetirdiyi böyük şəxsiyyətlər, onların əqidələri və amallarının tərənnümü və s. mənim istiqlal və azadlıq yolunda apardığım mücadilənin ayrı-ayrı qollarıdır.

TÜRKİYƏYƏ İLK SƏYAHƏT

Türkiyə ilə mənim ilk tanışlığım 1961-ci ilin fevral ayında olmuşdur. O zaman mən Azərbaycan yazıçıları—Osman Sarıvəlli, Məmməd Rahim və Yusif Səmədoğlu ilə bərabər Afrika boyu 40 günlük turist səyahətinə çıxmışdıq.

Bu səyahət onlar üçün adi bir turist marağı idi. Amma mən içimdəki duyğularımı səyahət yoldaşlarıma bildirmədən qəlbən uçurdum. Çünki bu, yalnız mənim deyil, atalarımın arzusu idi. Babamın, atamın və əmilərimin dilindən Türkiyə kəlməsi düşməzdi. Mən indi soyumdan gələn arzularımın, xəyaliarımın məmləkətinə gedirdim.

«Estoniya» adlı gəmidə Odessadan İstanbula üzürük.

Səhər saat 6-da yataqdan qalxıb üzümü qırxıram. Gecəni sevincimdən yata bilməmişəm... Axı səhər tezdən İstanbulda olacağam... Arzularımın, ideallarımın şəhərində. Dünyadakı bütün türk xalqlarının gözünü dikdiyi bir şəhərdə. Türk dünyasının qibləgahı olan İstanbul! 35 illik ömrüm boyu həsrəti ilə yaşadığım, adını çəkdiyim zaman bütün bədənimi lərzəyə salan, qoluma qüvvət, bədənime təqət, gözələrimə işıq verən bir şəhərə gedirəm. Ümidgahım, səcdəgahım, zorla əlindən alınmış adımın sahibi, namusumun, izzət və şərəfimin qoruyucusu, görən gözüm, vuran qolum, düşünən beynim, arxam, köməyim, dayağım, tarixim, bayrağım! Mənim itirdiklərim—tarixim, keçmişim, ana dilim, şərəfim—hamısı səndədir.

Kayutun pəncərəsindən baxıram. Uzaqda mayak yanıb-sönür... Allah! Həyatımda ilk dəfə türk işığı görürəm. O işıqda mənim arzularım yanır. Ey mayak, sən tarix boyu sənə düşmən olan bir imperiyanın gəmisinə yol göstərirsən. O gəminin içində isə bir nəfər canını sənə qurban verməyə hazır olan qardaşın gəlir. Bosforu keçirik. Uzaqda sahil işıqları göz qırpır. Maşınlar o yan-bu yana gedir. Böyük gəmi-tramvay bu taydan o caya adam daşıyır... Yavaş-yavaş dan yeri ağarır. Hər iki sahilə qəribə, yaraşıqlı binalar görünür. Sahil çox mənzərəlidir. Uzaqdan görünən balaca türk gəmisi «Estoniya»ya yaxınlaşır. İşarə ilə ona dayanmaq əmri verir. «Estoniya» dayanır, lövbər atır. Mən necə sevinirəm. Çünki əmri verən mənim dövlətimdir. İcra edən

isə mənim düşmənim. İlahi, mən nə xoşbəxtəm! Mənim də əmr edən dövlətim var. Mən bu şirin düşüncələr içərisində olduğum zaman balaca türk gəmisindən iki polis və bir nəfər də liliputa bənzər eybəcər kişi gəmiyə qalxır. Ömrüm boyu həsrətində olduğum türklərdən gördüyüm ilk adam bu balaca liliput oldu. Sərnişinlər ona baxıb gülür. «Estoniya»nın kapitanı nəhəng rus istehzalçı nəzərlərlə liliputu süzür. Liliput polislərlə kapitanın otağına keçir. Mən onları gözlərimlə yemək istəyirəm. Ancaq onlar mənim yanımdan e'tinasız ötürlər.

Heç demə, liliput həkim imiş. Turistlərin iynə vurub-vurmadığını yoxlamağa gəlibmiş. Polislər isə pasportları yoxlayacaq və bizə şəhərə düşmək vəsiqəsi verəcəklər.

Bunlar çox gözəl. Ancaq məni yandıran odur ki, Türkiyə hökuməti bu boyda Türkiyədə bir gözəgəlimli həkim tapa bilmirdi ki, bizi yoxlamağa liliput göndərib? Axı, bu liliput Türkiyəni təmsil edir.

Polislər gəminin getməsinə icazə verir. Burda sevinirəm. İcazəni türklər verir. Ürəyim dağa dönür. Mənim də dövlətim, hökmüm var. Bizə şəhərə getmək icazəsi verirlər. Vəsiqə mənim dilimdə yazılmışdır. Möhürün üstünü oxuyuram: «Türkiyə cümhuriyyəti». Mən sənə qurban olum, ay mənim cümhuriyyətim, ay mənim məndən uzaq vətənim! Məndən ötrü yanan, amma mənə kömək əlini uzada bilməyən vətənim! Mən vəsiqənin üstündəki möhürü dönə-dönə öpürəm. 35 illik ömrümdə bütün vəsiqələrim rus dilində yazılmışdır. Ömrümdə onca saat mənim şəxsiyyətimi bildirən vəsiqəm öz dilimdədir. Mən yalnız indi mənəm! Sonralar bu vəsiqə barədə bir əsər də yazdım.

Gəmi İstanbula tərəf hərəkət edir. Sahili seyr edirəm. Sahildə uca binalar, qədim qalaların uçuq hasarları, ucu iynə kimi şiş minarələr, məscidlər görünür. Sahildən «Estoniya»ya laqeyd nəzərlərlə baxan türkləri görürəm və təəccüb edirəm, niyə onlar bilmir ki, bu gəmidə ürəyini onlara verməyə hazır olan qardaşları var. Gəmi İstanbula yan alır. Mənim başımdakı buxara papaq da onların nəzərini cəlb etmir. Onlar bilmir ki, mən onların özüyəm. Mən gəvur deyiləm. Mən ömrüm boyu onların yolunu gözlədim, gəlmədilər. Budur, indi özüm gəlmişəm. Bəs onlar niyə mənə bu qədər laqeyddirlər?

Nəhayət, İstanbul torpağına ayağım dəydi. Bu müqəddəs torpağı əyilib öpmək istədim. Amma yolboyu məni izləyən casuslardan qorxdum. Belə də dərd olar? Yan, amma elə yan ki, alovun görünməsin?

Vur-tut 10 saat İstanbulda qaldıq. Şəhəri gəzdik. Küçələr dilənçilərlə doluydu. Dükanlarda satıcılar boş-boş oturmuş, müştəri gözləyirdi. Satan çox, alan yoxdu. Qiymətlər çox yüksəkdir.

Muzeylərin tərtibatı o qədər də ürəkaçan deyil. İnsanlarla səmimi danışmaq, onların qəlbinə yol tapmaq istəyirdim. Ancaq onlar buna heç meylli deyildilər. Şivəmdən Anadolu türkü olmadığımı anlasalar da, hardan gəldiyim və kim olduğum onları maraqlandırmırdı. Türk olduğumu və Azərbaycandan gəldiyimi deməyimə baxmayaraq, üzlərdə heç bir maraq əlaməti görmürdüm.

Gəmi həmin gecə Afinaya yol aldı. Səyahət dostlarım Akropol haqqında kitablardan oxuduqlarını bir-birinə anladır və böyük tarixə sahib olan köhnə Afinanı— filosoflar və şairlər diyarını öz gözləri ilə görəcəklərinə sevinirdilər. Mən isə öz ağırlığımca dərd yükü altında əzilir, susur və onların nə dediklərinin fərqi belə deyildim.

Ağılımda bircə şey vardı: böyük imperatorluqlar quran, dünyanın 3 qitəsinə hakim olan Osmanlı dövlətinin varisləri bu gün neçin bu hala gəlmiş? Neçin köhnə əzəmətini və qüdrətini itirmişdir?

O gecə gəmidə yata bilmədim. Dünən gecə də yata bilməmişdim. Amma dünən gecə İstanbulu görmək arzusu ilə sevincimdən, bu gecə isə umduqlarımı görə bilmədiyimdən və xəyallarımın yıxıldığından yata bilmədim.

Rus qəzetlərində Türkiyənin ağır və acınacaqlı durumundan bəhs edən məqalələri oxuduğum zaman inanmaz, hər şeyi tərsinə yozar və özümə təsəlli verərdim. İndi gözlərimlə gördüklərimə necə inanmıyım? Gecədən xeyli keçmişdi. Yatağımdan qalxıb gəminin göyərtəsinə çıxdım. Əllərimi göyə açaraq Allaha üz çevirdim: «Ya rəbbim, sən yardım et! Türkiyənin keçmişini, onun əzəmətini və qüdrətini özünə qaytar».

Vətənə qəlb ağrısıyla döndüm. Bu səyahət haqqındakı düşüncələrim «İstanbul» şe'rinə yazmamə səbəb oldu:

Boğaz içi
İki qit'ə
Dayanmış baş-başa
Ortasında bu yolun.
Bir tərəfi Avropadır,
Bir tərəfi Asiya
İstanbulun.
Türk oğlu durub ortada
Seyr edir
Sağını,
Solunu.
Bir şəhərdə birləşir
İki qit'ə.
Birin başlanğıcıdır,
Birin sonu...

fevral, 1961

«Ömürdən səhifələr» kitabı, «Ötükən», 2000

DÜNYANIN SULTANI—ELMDİR

Səksəninci illərdə mənim universitet həmkarım professor Şamil Qurbanov böyük zəhmətlə XX əsrin ilk çərçivəsində çap olunan çoxsaylı qəzet və dərgilərdən böyük publisist Ö.F.Ne'manzadənin məqalələrini toplayıb kitab halında nəşr etdirdi. Mən bu məqalələri oxuyub Ömər Faiqin vətən və millət sevgisi qarşısında heyrətə gəldim: Və bu toplu barədə «Yanar ürək» adlı bir məqalə yazdım. O məqalə bu sözlərlə bitirdi: «Bütün varlığı ilə millətə bağlı olan, xalqın ciyərləri ilə nəfəs alan Ö.Faiqin vətən və millət sevgisini sevginin ən yüksək qatı hesab etsək yanılmarıq. O öz vətən sevgisindən doğulan bir mücahiddir, bir qəhrəmandır. Və bu sevgi bütün nəsillər üçün bir nümunədir. Mən Ömər Faiqin vətən və millət sevgisindən o yana bir sevgi tanımıram».

Məqalənin sonunda isə Ö.Faiqin dərdlərindən, ürək ağrılarından süzülən bu yazıları bizə çatdırdığına görə həmkarım Şamil Qurbanova təşəkkürlərimi bildirmişdim. Bu günlərdə isə yenə Ş.Qurbanovun böyük panislamist, dahi mütəfəkkir, Şərq xalqlarının müştərək alimi Şeyx Cəmaləddin Əfqani haqqında yazdığı «C.Əfqani və türk dünyası» kitabını və C.Əfqaninin «Seçilmiş əsərləri» toplusunu oxuyub yenə heyrləndim. Bütün həyatını müsəlman xalqlarının xurafat və cəhəllət buxovlarından azad olmasına, Avropa xalqlarının səviyyəsinə yüksəlməsinə, bir sözlə, sözün həqiqi mənasında tərəqqisinə həsr etmiş bu böyük şəxsiyyəti bizə tanıtdığına görə mən ikinci dəfə həmkarıma təşəkkürümü bildirir və bu böyük zəhmətə qatlaşdığına görə ona «sağ ol» deyirəm.

Mən bu vaxta qədər millətindən gizli saxlanmış, əsərləri yasaq edilmiş Əhməd Ağaoğlu, M.Ə.Rəsulzadə və Əlibəy Hüseynzadə kimi böyüklərimizin çap olunmuş bir neçə əsəri ilə professor Şirməmməd Hüseynovun zəhməti sayəsində yalnız son zamanlar tanış ola bildim. Əsərlərini yenidən oxuduğum bu böyük vətən mücahidlərinin yazılarına hopmuş od-alov mənim üzümü qarşıtdı, ürəyimi eyni atəşlə yandırdı. İstər-istəməz dodaqlarımdan bu nida yüksəldi: İlahi, biz nə qədər avam, sadələvh olmuş, özümüzü tanımamış, necə böyük zəkalarla sahib olduğumuzu bilməmiş, indi bizə daha çox lazım olan ürək yangısından, könül hıçqırtısından məhrum olmuşuq.

Heç demə, Sovet imperiyası düşünərəkdən nəsillər arasındakı bağları qırmış, adlarını saydığım o böyük şəxsiyyətlərin yazdıqlarını onlardan sonra gələn nəsillərdən gizlətməklə tarixi yaddaşımızı məqurtlaşdırmışdır.

Şamil müəllimin xidməti sayəsində mən bildim ki, bizim Əhməd Ağaoğlumuz, Ə.Hüseynzadəmiz, M.Ə.Rəsulzadəmiz Cəmaləddin Əfqaninin fikir çeşməsindən su içib onun varisi və yeni şəraitdə davamçıları olmuşlar. Daha doğrusu, bu böyük şəxsiyyətlər bir-birini tamamlayan fikir və əqidə bəhədirləri imiş.

Sovet dövründə yetişən, əsrimizin 20-ci ilindən sonra qələm çalan yeni nəsil isə M.F.Axundzadədən başlayan, XIX əsrin sonlarından böyük vüs'ət alan, milli özünüdərk ədəbiyyatından xəbərsiz olmuş, onların özləri isə bizim üçün senzuranın və yasaqların qurbanına çevrilmişlər. Milli şüuru formalaşdıran, ona yeni şəraitə uyğun şəkil verən, ictimai dərdlərimizi diqqət mərkəzinə gətirən ədəbiyyatımıza sosializm realizminin gəlməsilə özündən əvvəlki nəsillə yeni nəsil arasında bağların qırılması ictimai fikrimizi nə qədər yoxsullaşdırmışdır.

Şamil müəllimə birinci ona görə minnətdarlıq ki, o, Ə.Ağaoğluna, M.Ə.Rəsulzadəyə və Amerika alimi Nikki Keddiiyə istinad edərək C.Əfqaninin Azərbaycan türkü olduğunu bizə çatdırmışdır. İkinci, «Sultani-ələm elmdir» deyən bu böyük islam aliminin yalnız ruhani—dini və humanitar elmlər deyil, dəqiq elmlərin də bizim üçün vacibliyini, elmlə sənətin eyni məqsədə qulluq etmə zəruriyyətini faktlarla açıqlayıb son dərəcə doğru bir nəticəyə gəlir ki, bu gün C.Əfqani və onun zəngin yaradıcılığı bizim ali məktəblərimizin humanitar, ələlxüsus ilahiyyat fakültələrində tədris edilməlidir.

İslam dininə mənsub olan xalqları mövhumat və cəhalət girdabından xilas etmək məqsədilə qələm çalan bu böyük islahatçının tutduğu yolda nə qədər böyük əzablara, məhrumiyyətlərə mə'ruz qaldığını oxuduqca adam dəhşətə gəlir. Qəribə burasıdır ki, heç yerdə onu başa düşməmiş, düşüncələrini həyata keçirmək üçün heç kəs onun qolundan tutmamışdır. Şamil müəllim elmə söykənən müqəddəs kitabımız Qur'anın müasir dünya ilə səsleşən cəhətlərini, bu böyük tə'limin elmə əlaqəsini var səsi ilə car çəkən bu islam aliminin fəryadını çox bö-

ustalıqla bugünkü oxucuya çatdırmışdır. Onun C.Əfqanıdən gəirdiyi bircə misal bu böyük mütəfəkkirin hansı fikir və duyğularla yaşadığını bildirməyə yetərlidir:

«Onu təəccübləndirən bir də o idi ki, bu alimlər (cahil din xadimləri nəzərdə tutulur) qabaqlarına bir lampa qoyub gecələr səhərə qədər «Şəmsül-bariə» kitabını oxuyurlar, amma bir dəfə də ağllarına gəlmir ki, nə üçün lampanın şüşəsini götürəndə his edir, şüşəni yerinə qoyanda his kəsilir».

Millətin tərəqqisi və müasirləşməsi üçün elmin zəruriliyini bundan tutarlı, bundan dəqiq, bundan da əyani deməyi təsəvvürə gətirmək çətinidir. Mən bu məqaləmdə C.Əfqaninin «Milli vəhdət fəlsəfəsi və dil birliyinin həqiqi mahiyyəti» adlı məqaləsi üzərində xüsusilə dayanmaq istəyirəm.

C.Əfqani dil birliyini millətin ruh, əqidə, milli şüur birliyinin əsas amili kimi götürür. O yazır:

«İnsanları bir-birinə bağlayan qüvvə iki vacib şeyi tələb edir. Bunlar olmasa, birlik də olmaz. Bunlardan biri məhz dil birliyidir. Buna milli vəhdət də deyirlər». Bundan sonra din birliyinin zəruriliyindən danışan müəllif millətin vəhdəti üçün dil birliyini din birliyindən vacib sayaraq yazır: «Heç şübhə yoxdur ki, dil birliyi, yəni milli birlik dini birlikdən daha möhkəm və sabitdir». Bunun səbəbini isə o belə izah edir: «Çünki dil az müddət ərzində dəyişməyi və ya başqası ilə əvəz olunmağı qəbul etmir. Din isə belə deyil. Tarix göstərir ki, eyni bir dildə danışan bir millət min il ərzində öz dilinə ciddi xələl gətirmədən dinini dəyişir, başqası ilə əvəz edir. Buna görə də dil birliyindən yaranan əlaqə və ittifaqın tə'siri dini əlaqələrin tə'sirindən daha güclüdür».

Mənim hələ sovet dövrünün 50-ci illərindən başlayan 50 illik mübarizəm, əsasən, ana dilimizin dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı olmuş, bu bərdə onlarla şe'r və məqalələrim dərc olunmuşdur. C.Əfqaninin haqqında danışdığım məqaləsi bu mə'nada elə bil mənim yaramın üstünə məlhəm qoydu. Mən sovet dövründə ana dilinin milli tərbiyədə və xalqın bir millət olaraq yaşamasındakı rolunu sübut etmək üçün rus ədiblərinə və xüsusən böyük pedaqoq Uşinskinin «Ana

dili» adlı məqaləsinə isnad edərdim. Cəmaləddin Əfqaninin təhsilini yalnız ana dilində aparılmasının zərurəti haqqında dediyi danılmaz həqiqətlər və gətirdiyi sübutlar Uşinskinin dediyi fikir və nəticələrlə üst-üstə düşür. Çox qəribədir. Təxminən eyni dövrdə, başqa-başqa ölkələrdə və mühitdə yaşayan bu iki alimin fikirlərinin eyniyyəti bu fikrin nə qədər böyük bir həqiqət olduğunu bir daha sübut edir.

Uşinski yazır ki, təhsil və tərbiyədə uşağın ana dilini başqa yad dillə əvəz etdikdə «o öz vətəninin içində öz vətəninə yad bir adam olaraq yetişəcək... Belələri heç bir vaxt öz xalqını anlaya bilməyəcək, xalqın faydasız bir üzvünə çevriləcək. Və üzünə nə qədər vətənpərvərlik maskası taxsa da, o, öz ölkəsinin həqiqi vətəndaşı ola bilməyəcək».

C.Əfqani də eyni fikri təsdiqləyərək yazır ki, təhsil, təlim, tədris millətin öz dilində olmalıdır... Elmlər, maarif bütün sənət növləri hər millətin öz dilində tədris olunarsa, həmin millətin əsasları daha möhkəm, daha sabit olur...

O, öz fikrini daha da dərinləşdirərək yad dildə təhsilin fərdi faciədən milli faciəyə çevrildiyini elmi əsaslarla sübut edərək yazır: «Əksinə, əgər elmlər və fənlər yad dildə tədris olunarsa, o xalqın dili az bir zaman ərzində dəyişib başqası ilə əvəz olunar, cüzi bir təbəddülət nəticəsində bütünlüklə millətin özü məhv olub sıradan çıxar».

Tamamilə doğrudur. Çünki hər xalqın milli varlığı onun ana dilinin varlığından asılıdır. Bu məsələdə Faruq Qədri Teymurtaş adlı türk alimindən də bir misal gətirmək yerinə düşər: «Dil məsələsi bir milli müdafiə məsələsidir. Dilimizi qorumaq vətən və milləti qorumaqla birdir. Çünki dil vətən qədər, tarix qədər gələnek və töre qədər əzizdir. Dil də bayraq kimi, ailə kimi müqəddəsətdandır, bəlkə həpsinin ifadəsi, əksi onda olduğu üçün həpsindən öndədir. Dil olmayınca millət olmaz, milliyyət olmaz. Milli kultürün baş ünsürü dildir».

Bu üç böyük alimdən gətirdiyimiz misallar böyük və danılmaz həqiqətdir ki, bu həqiqətin isbata heç bir ehtiyacı yoxdur. Cəmaləddin Əfqani ana dilinə başqa dillərdən ayrı-ayrı sözlərin keçməsinə çox təbii baxır. Lakin şərt qoyur: «Bir şərtlə ki, alınmış sözlər ana dilinin libasına geydirilsin. Və onların xarici söz olduğu bilinməsin».

Bu şərt çox böyük bir hikmətdən soraq verir: yad sözü götürə bilərsən, amma onu öz dilinin ahənginə, ruhuna elə uyğunlaşdırma-lısan ki, ana dilinin qanunları, musiqisi və təbiətinə xələl gəlməsin.

Vətənpərvərlikdən doğan bu böyük hikmətin, bu böyük şərtin və tələbin qarşısında səcdəyə gəlməmək mümkün deyil.

Sözümün sonunda millətimizin tərəqqisi naminə özünü şam kimi yandıran böyük şəxsiyyətlərimizi bu günün oxucusuna çatdıran Ş.Hüseynov, Ş.Qurbanov kimi nəsillər arasında körpü yaradan qələm dost-larıma dönə-dönə təşəkkür və minnətdarlığımı bildirirəm.

«Ədəbiyyat qəzeti», 7 may, 1999

GEYİNMƏK, YOXSƏ SOYUNMAQ?

«Eğitim-bilim» dərgisinin builki mart sayında müəllimə Hənifə xanım Dumanoglu'nun «Sınıfdan atılsam da Türkiyə sınıfında öyrətmə-nəm» adlı ürək ağrından yazısını və onun şagirdlərinin bu haqsız işə e'tirazlarını oxuyub çox təəssüfləndim.

Hənifə xanımın mütəvaze yazısından onun əsl müəllim-tərbiyəçi olduğunu anladım. Bu gözəl insanı baş örtüsünə görə öz sevimli şagirdlərindən ayırmaq, müəllimlik hüququnu əlindən almaq nə dərəcədə ədalətlidir və demokratikdir?

Əvvəla, vətəndaşın necə geyinməsinin kimə nə dəxli var? İkinci-si, əgər bir ölkə öz vətəndaşının necə geyinməsinə müdaxilə edəcəksə, bunun harası demokratiya oldu? Üçüncüsü, əgər dövlət qadınların geyiminə müdaxilə etmək hüququna maliksə, qoy onda ilk növbədə türk və müsəlmana yaraşmayan açıq-saçıq geyinmiş qadınların ədəb-sizliyinə e'tiraz etsin. Nəyə görə ədəbli geyinmək qüsurlu və geriçilik, amma anadangəlmə lüt-üryan gəzmək isə mədəniyyət və iləriçilik hesab olunmalıdır?

Məktəb kimi tərbiyə ocağına atalarımızın bizə miras qoyduğu ədəb-ərkanla, öz əxlaqı və abır-həyası ilə gəlmək nə zamandan gerilik hesab olunub?

Çox düşündəndən sonra sizə verdim bu sualların cavabını özüm tapdım: mə'lumdur ki, Həvvə anamız anadangəlmə çılpac gəzirdi. Sonradan utanmaq və abır-həya meydana gəldi. Və ilk nənələrimiz abırsız yerlərini örtmək üçün ağac yarpaqları və heyvan dəriləri ilə geyinməyə başladı. Qadın və kişilərin geyinməyə başlaması sivilizasiyaya doğru ilk addım hesab olundu. Amma indi Batının tə'siri ilə Türkiyə geri qayıdıb yarımvəhşi əcdadımızı təqlid edir—soyunmağa üstünlük verir. Soyunmayan qadınları ədəb və tərbiyə ocağı olan məktəblərdən qovur.

Elmin və mədəniyyətin başqa sahələrində olmasa da Allaha şükürlər olsun ki, Türkiyəmiz soyunmaq məsələsində Batını da ön-lədi.

Mənə irad tutub deyə bilərsiniz ki, siz başqa bir ölkənin vətəndaşı kimi bizim daxili işlərimizə müdaxilə etməyin. Haqlısınız. Amma

bir məsələni də unutmayın ki, mən də sizin kimi türkəm və müsəlmanam. Aramızdakı sərhədlər açıldı və sizin televiziya kanallarınızı seyr edəndən sonra bizim qadınlarımız da sizin qadınlar kimi soyunmağa başlayıblar.

Sonra Sizə xatırlatmaq istəyirəm ki, sovet diktatūra rejimində 70 il müstəmləkə həyatı yaşasaq da, bizim bir çox hüquqlarımız əlimizdən alınsa da, rus dövləti bizim qadınlarımızın geyiminə qarışmadı. Mən istəyirəm ki, demokratik Dövlət imicini qazanan Türkiyə bunu nəzərə alsın.

2000

«TƏNQİD YARPAQLARI» HAQQINDA QEYDLƏR

Vaxtilə universitetdə mənim tələbəm olmuş Vaqif Yusiflinin yenidən çapdan çıxmış «Tənqid yarpaqları» kitabını ikinci gecəyə böyük məmnuniyyət hissilə oxudum. Bu kitabçada məni dilləndirən əsas cəhət odur ki, tənqidçi əsərlərindən söz açdığı qələm sahiblərinin yaradıcılığındakı əsas damarı (mən onu şah damarı adlandırırdım) və bu damardan axan qanın təhlilini verməyi bacarır. Vaqif ayrı-ayrı şair və ədiblərin ayrı-ayrı əsərlərini elə ustalıqla təhlildən keçirir ki, təhlil olunan əsəri oxumayan və ümumiyyətlə, həmə mütəlliflə tanış olmayan oxucu onun ədəbiyyatımızdakı mövqeyini təyin edə bilər. Vaqifdəki bu bacarıq, mənəcə, onun təhlil üsulunda—bədi əsərə hansı bucaqdan yanaşma prinsipindədir. Məzmunun formadan üstün tutulduğu sosializm realizminin, marksist metodologiyanın hakim olduğu dövrlərdə belə onun yazdığı ilk tədqiqat işi Azərbaycan nəsrinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən bəhs edirdi. Əlbəttə, bu, təsadüfi deyildi. Çünki hələ gənc ikən o, bədi əsər üçün bədiliyi, sənətkarlığı əsas şərt sayırdı. Bu işıqla yaradıcılıq yoluna düşən tədqiqatçı sonralar bu prinsipi daha da dərinləşdirdiyindən onun yazıları həqiqətən təhlil və təşxis nümunələrinə çevrildi.

Vaqifin haqqında söz açdığımız kitabında nəsrimizin uzun illər böyük cəfəkeşi olmuş S.Rəhimlidən tutmuş, gənc, istedadlı nümayəndəsi olan Afaqa qədər bir neçə nümayəndəsindən böyük məhəbbət və qayğıyla söhbət açır. Kitabda bu yazıcıların hamısına onun sevgisini görürük. Amma bu sevgi ümumi, şablon sözlərlə deyil, hər birinin özünəməxsus cəhətinin açılması, göstərilməsi üzərində köklənib. Məsələn, ədəbiyyatımızın korifeylərindən S.Rəhimli haqqında Vaqifin bircə cümləsi bu böyük sənətkarın 60 illik yaradıcılıq xəzinəsinin açılmasına ən etibarlı açardır: «S.Rəhimli yaradıcılığı bütünlüklə xalq fenomenindən ayrılmazdır».

Tənqidçi tamamilə haqlıdır. Çünki S.Rəhimlinin yaradıcılığı xalq ruhu, xalq psixologiyası və xalq yaradıcılığından maya tutmuşdur. Bu, onun yaradıcılıq xüsusiyyətidir.

Yaxud onun M.Hüseyn haqqında dediyi aşağıdakı sözlərə diqqət yetirək: «M.Hüseynin xarakterini, şəxsiyyətini müəyyənləşdirən yığ-

cam sözlük tərtib eləsək, burada üç sözün üzərində daha çox dayanmalı olarıq. Birinci—cəsarət, ikinci—ləyaqət, üçüncü—qayğı»...

Burda maraqlı cəhət orasıdır ki, M.Hüseyn haqqında Vaqifin «Cəsarət simvolu» adlandırdığı məqalənin birinci cümləsi belədir: «Mən Mehdi Hüseyni görməmişəm».

M.Hüseyni görməyən, onunla şəxsi ünsiyyətdə olmayan bir tədqiqatçı ədib haqqında yuxarıdakı tərif yalnız onun əsərlərinin dərin təhlilindən çıxaraq verə bilərdi. Göründüyü kimi, tədqiqatçının verdiyi tərif yazıçının yaradıcılığına deyil, məhz onun xarakterinə, şəxsiyyətinə aiddir və mən M.Hüseyni şəxsən tanıyan, onunla çox yaxından ünsiyyətdə olan bir adam kimi deyə bilərəm ki, onun ədib haqqında verdiyi bu tərif tamamilə doğrudur. Demək, tədqiqatçı yazıçının əsərlərinin dərinliyinə, ən incə nöqtələrinə baş vura bilməseydi, bu əsərləri yaradan adamın xarakterini və şəxsiyyətini də bu qədər dəqiqliyi ilə təyin edə bilməzdi.

M.Hüseyn Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı Qərb və rus ədəbiyyatını da mükəmməl bilən çox savadlı, dərin müəllim bir yazıçı olduğu əsərlərindən məlum idi. Onu da deyim ki, elmi dərəcəsi olmamasına baxmayaraq o, biliyinə görə müstəsna hal kimi mənim S.Vurğunun yaradıcılıq yolu mövzusunda müdafiə etdiyim doktorluq dissertasiyamın opponentlərindən biri olmuşdur. Vaqif Yusifli M.Hüseynin ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki dərin biliyini oxucusuna çatdırmaq üçün onun Mirzə Cəlil haqqında yazdığı məqaləsindən belə bir misal gətirir: «Mənə qalsa «Poçt qutusu»nu qalın cildli bir romana, «Kamança»nı beşpərdəli bir faciəyə dəyişmərim. Qərbi Avropa sentimental nəsrinin və ya dramasının zahiri gözəlliklərinə aludə olmuş nərmə-nazik bir ədəbiyyat həvəskarı Molla Nəsrəddini çətin anlar».

Mirzə Cəlilin iki kiçik həcmli əsərinin qiyməti haqqında M.Hüseynəndən gətirilən bu misal onun ümumi ədəbiyyata yanaşma, onu hansı ölçülərlə dəyərləndirmə prinsipini əyani olaraq göstərir. Biz burda həm M.Hüseynin, həm də onun barəsində yazan Vaqif Yusiflinin tənqidçilik məharətini görürük.

Vaqifin bu kitabında gözəl şairimiz Ə.Kərim və onun haqqında yazan R.Rzanın orijinal fikirləri ilə də tanış olur və tədqiqatçının qiymət ölçülərinə heyranlığımızı bildiririk.

Kitabda mənim ən çox xoşuma gələn cəhətlərdən biri də tədqiqatçının ədəbi nəsillər arasındakı bağlılığa münasibətidir. Müasir ədəbiyyatımızın bəzi tədqiqatçıları bir-birinin arxasınca gələn nəsilləri bir-birinin inkarı kimi təqdim etməyə çalışır. Bu, təcizdir. Əslində nəsillər bir-birini inkar deyil, tamamlayır. Bu cəhətdən ustad şairimiz R.Rzanın Ə.Kərimə, S.Rəhimlinin Afaqa münasibətlərindən gətirilən misallar çox təqdirəlayiqdir. Vaqifin yaşlı nəsiləndən gətirdiyi misallar yaşlıların gənclərə olan böyük sevgisinin və qayğısının gözəl nümunələridir. Bu, başqa cürə də ola bilməzdi. Çünki Afaq S.Rəhimlilərin, Ə.Vəliyevlərin, Ə.Kərim isə S.Vurğun və R.Rzaların davamı və ardıcıllarıdır.

Bununla belə, Vaqif yeni yetişən gənc, ədəbi nəslin onlardan əvvəlki nəsillərdən fərqli cəhətlərini, ədəbiyyata gətirdiyi yenilikləri də göstərməyi unutmur.

Vaqifin teatr sənəti və onun yaradıcıları haqqındakı məqalələri də maraqlıdır. Səhnəmizin Nəsimə Zeynalova, Vəfa Fətullayeva, Hamlet Xanızadə, Hamlet Qurbanov və xüsusən, xanım-xatın adlandırdığı Laləzar Mustafayeva haqqındakı məqalələri də maraqla oxunur. Burada Vaqifin uğuru ilk növbədə ordadır ki, haqqında danışdığı sənətkarların hər birinin özünəməxsus cəhətlərini, səhnəyə gətirdiyi yeniliyi sənətsüənəslilik baxımından inandırıcı faktlar və detallarla göstərə bilmişdir.

Vaqif Yusiflinin «Tənqid yarpaqları» kitabını mən müasir ədəbi prosesi izləyən, onu obyektiv şəkildə təhlildən keçirən məqalələr toplusu kimi ədəbiyyatşünəslilik elmimizə qiymətli bir töhfə hesab edirəm.

«Xalq qəzeti», 22 dekabr, 1998

ŞE'R NECƏ YARANIR?

«Egitim-bilim» dərgisindən Türkiyənin gənc şairlərinə öz tövsiyələrimi yazmaq təklifini alanda xeyli tərəddüd etdim, xeyli düşündüm. Çünki ədəbiyyat və sənət aləmində kiməsə tövsiyə vermək o qədər də məqbul deyil. Ədəbiyyat və sənət heç bir şablona, heç bir qəlibə və normaya sığmır. Bu aləmdə hər şairin, yaxud sənətçinin öz yolu, öz səsi, öz nəfəsi olur. Əgər belə olmasaydı, hər millətə bir şair, yaxud bir bəstəçi, ya bir rəssam kifayət edərdi. Bundan başqa, ümumiyyətlə, kiməsə tövsiyə vermək, yol göstərmək mənim təbiətimə ziddir.

Bu düşüncələrdən sonra bu qərara gəldim ki, mən yalnız öz yaradıcılıq təcrübələrimə əsaslanıb şe'r sənəti haqqında öz mülahizələrimi yaza bilərəm. Amma mənim dediklərim də əhəmiyyətli deyil.

Əlbəttə, şair üçün lazım olan birinci şərt şübhəsiz, istedadıdır. Bəs istedadın özü nədir? Mənim bu suala verəcəyim cavabın özü də mübahisəli ola bilər. Çünki bu suala başqa şair, yaxud bəstəkar başqa cavab da verə bilər. Mənə görə istedad hər şeydən əvvəl başqalarının baxdığı, lakin görə bilmədiyini görə bilmə qabiliyyətidir. Eyni hadisəyə, duruma, yaxud adi bir predmetə istedad sahibi başqalarının baxa bilmədiyi prizmadan baxdığına görə o, həmin hadisəni, yaxud predmeti tamam başqa cür qiymətləndirir, ona başqa mə'nalar verməyi bacarır.

Demək şe'r sənətində nədən yazmaq əsas deyil, necə yazmaq əsasdır. Məsələn, qocalanda insanın belinin bükülməsi hamıya mə'lum olan fizioloji haldır. Anatomiya elmi bu halı qocalanda insanın fəqərə sütununun zəifləməsi ilə izah edir. Bu, elmi baxımdan düzdür. Bəs şair? Şair isə insanın bu halına tamam başqa mə'na verir.

Verilən bu mə'na isə yuxarıda dediyimiz istedadın nəticəsidir. Eyni vəziyyətə—yə'ni qocalanda belin bükülməsinə 2 Azərbaycan şairi başqa-başqa mə'nalar vermişdir. Bu təbii hala birinci şair «Dünya qapısından çıxmaq vaxtının çatması», ikinci şair isə «Qoynunu aç, gəlirəm»—deyə torpağa əyilməsi mə'nasını verir.

Yaxud: hamıya mə'lumdur ki, insan dünyaya ağlaya-ağlaya gəlir. Bu faktın elmi izahı belədir: insan ana bətnində tənəffüs etmir, dünyaya gələndə onun ciyərlərinə oksigen daxil olduğundan ciyər genişlənir və uşaq çığırır. Böyük Füzuli bu mə'lum elmi fakta poetik mə'na verərək yazır:

Ol gün ki, bu xakidana düşdü,
Halını bilib fəğana düşdü.
Axır günün əvvəl eyləyib yad,
Axıtdı sirişgi, qıldı fəryad.

Misal gətirdiyimiz bu misralar böyük şairin «Leyli və Məcnun» poemasıdır. Şair deyir ki, Məcnun dünyaya gələndə axır gününü—yə'ni Məcnun olub səhralara düşəcəyi, əzab çəkəcəyi günləri indidən dərk edib ağlamağa başladı.

Əslində, bu, belədirmi? Hamı bilir ki, belə deyil. Bu, hadisəyə şairin baxışıdır. Füzuli özü də bir qəzəlində yazır: «Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır». Bununla belə biz şairin dediyi bu yalana inanır və Məcnunun halına acıyıırıq. Beləliklə, şairin dediyi yalan bədii həqiqətə çevrilir.

Başqa bir misal: «İstiqlal marşı»nın müəllifi ustad şair Mehmet Akif «Çanaqqala şəhidlərinə» şe'rinə Vətən uğrunda döyüşlərdə şəhid olmuş əsgərin vətən qarşısındakı xidmətinin əvəzini heç bir şeylə verə bilməyəcəyini görün hansı bədii obrazlarla ifadə edir:

«Bu daşındır» deyərək Kə'beyi diksəm başına,
Ruhumun vahyini duysum da keçirsəm taşına,
... Mor buludlarla açıq türbəne çəksəm də tavan,
Yeddi kandilli süreyyayı uzatsam oradan,
Sən bu avizənin altında bürünmüş qanına
Uzanırken, gecə mehtabı gətirsəm yanına,
... Tüllənən maqribi, axşamları sarsam yarana,
Yenə bir şey yapa bildim deyəməm xatirana.

Diqqət yetirin, şair, Kə'bə daşını şəhid üçün məzar daşı, Mor buludları onun türbəsinə tavan etmək, gecələr göydəki ayı yerə endirib şəhidin yanına gətirmək, tüllənən qürub şəfəqlərini onun yarasına sarımaq istəsə də şəhidin xatirəsi önündə bütün bunların heç bir şey olduğu qənaətinə gəlir.

Lakin şəhidin Vətən qarşısındakı böyük xidmətinin əvəzini vermək üçün şairin bu gözəl istəkləri mümkünsüzdür. Bununla belə şairin istəkləri bizim də istəyimizə çevrilir. Biz şairin bu böyük istəkləri qarşısında diz çökiir, onun təsvir etdiyi şəhidin xatirəsi önündə başımızı endirir və şairin dediyi bu bədii yalanlara inanmaq istəyirik.

Budur bədii sözün, böyük sözün qüdrəti!

Bu gün əgər mənim şe'rlərimdə az-çox sevilən, təqdir olunan bir şey varsa, mən bunu məndən əvvəlki, ustad şairlərin dediyi böyük kəlamlara borcluyam. Ona görə ki, ömrüm boyu Füzuli, Sabir, Qaraca oğlan, Aşıq Ələsgər, M.Akif, Bayron, Puşkin kimi böyük dahilərdən öyrənmiş, bu gün də öyrənməkdəyəm. Buna görə də yeni yetişən gənc şairlərə klassikləri sevməyi, söz sənətinin sirlərinə vəqif olmaq üçün onları misra-misra öyrənməyi məsləhət bilirəm.

Soruşa bilərsiniz ki, mən klassiklərdən öyrənməyi niyə bu qədər kəskin qoyur və şe'r sənətinin sirlərini dərk etmək üçün bunu vacib sayıram? Açıq danışmaq istəyirəm: çox təəssüflər olsun ki, 20-ci illərdən başlayaraq Türkiyədə klassik divan ədəbiyyatını, klassik türk musiqisini inkaretmə, ən'ənəni bəyənməmək, ona arxa çevirmək meyli yaranmışdır. Amma bu da bir həqiqətdir ki, inkarçıların özləri Türkiyə sənətində bir iz qoyacaq örnək yarada bilmədilər. Türkiyəmizdə yaranmış bu meylə qarşı mən hələ 70-ci illərdə «Yel qayadan nə aparar» adlı bir məqalə ilə çıxış etmiş, öz kökündən ayrılıb Batını təqlid edənlərə e'tiraz səsini çatdırmışdım. İki atalar sözünü burda xatırlatmaq istəyirəm: «Uluları bəyənməyən ulaya-ulaya qalar», «Keçmişinə güllə atanın gələcəyinə top atarlar».

Öz atasını bəyənməyib kənardan özünə ata axtaranlar unutmasınlar ki, onların damarlarından inkar etdikləri atalarının qanı axır. Və o qanı damarlarından çıxarıb ata bilərlərsə, atalardan gələn ən'ənəni də inkar etmək mümkündür. Milli ən'ənəsini, kökünü, əslini, nəslini inkar edən millətlər həmişə ölümə məhkum olmuşlar. Ən'ənəni inkar etməklə yeniləşmək, çağdaşlaşmaq mümkün deyil. Yeniləşməyin yeganə yolu kökə, əslə-nəslə söykənilib uçmaqdan keçir. Nümunə istəyirsinizsə, dünyanın ən müasir, ən irəli getmiş millətləri olan mühafizəkar ingilislərə və yaponlara baxın! Yapon bu gün də ulu babasının yaratdığı heroqlifdən əl çəkmək istəmir.

Bu gün, dünənin davamı olduğu kimi, bu günün böyük sənəti və ədəbiyyatı da keçmişə, tarixə və ən'ənəyə söykənməklə yarana bilər. Burda bir mühüm şərti unutmaz olma: ən'ənəni olduğu kimi təqlid etmək, ona heç bir şey əlavə etməmək də başqalarını təqlid kimi qorxuludur. Ən'ənəyə enmək, müasir hava ilə uçmaq! Budur sənətin

və ədəbiyyatın yolu! Dünyanın ən böyük dahiləri—Füzulidən tutmuş Höteyə qədər, Bayrondan tutmuş M.Akifə qədər hamısı ən'ənədən pərvazlanmışlar.

Həyatda gördüyümüz hər şey—kibrit çöpündən tutmuş adi bir gül ləçəyinə qədər, siqar kötüyündən tutmuş bu sahillə o sahili birləşdirən körpüyə qədər hər şey şe'r üçün mövzu ola bilər. Əsas məsələ qələmə almaq istədiyin predmetin mahiyyətini və arxasında duran mə'nanı görə bilmək istə'dadındadır.

Rus şairi Stepan Şipaçov başdaşına yazılmış doğum və ölüm tarixlərinin arasındakı tire (—) haqqında gözəl bir şe'r yazmışdır. Şe'rin məzmunu belədir: Mən öləndən sonra başdaşına 2 rəqəm yazacaqlar: doğum və ölüm tarixlərimi. Mən bu rəqəmləri yazanlardan soruşuram: Rəqəmin biri mənim doğum tarixim, o biri isə ölüm tariximdir. Bəs mənim neçə illik həyatım? Heç demə, həyatımı iki rəqəm arasındakı tireyə sığışdırıblar.

Gördünüzmü, kiçik bir xətt gözəl bir şe'r üçün mövzu oldu.

Türk ədəbiyyatında qürbət mövzusunda çox şe'rlər oxumuşam. Bunların içərisində Kəmaləddin Kami Kamunun «Qürbət» və Nəcib Fazil Qısakürəyin «Otel odaları» şe'rləri bizim

Əzizim ulu dağlar,
Çəsməli, sulu dağlar,
Qürbətdə qərib ölmüş,
Göy kişnər, bulud ağlar—

bayatısı ilə həm mövzu, həm də tə'sir qüvvəsi ilə səsleşir. K.K.Kamunun «Qürbət» şe'rinin sonuncu bəndi içimizdəki qürbətin bütün ağrı-acılarını söz sənətinin qüdrətilə ortaya qoyur:

Nə arzum, nə əməlim,
Yaralanmış bir elim.
Ben qürbətdə degilim,
Qürbət benim içimdə.

Cismən qürbətdə olmadan mə'nən qürbəti hiss etmək, qürbət kimsəsizliyinin acılarını dadmaq cismən qürbətdə olmaqdan daha dəhşətlidir.

Eyni mövzunu Nəcib Fazil otel odalarının timsalında əks etdirir. İnsan nə zaman otel odalarında yaşamağa olur? Yalnız qütbətdə! Doğma Vətənimizdə olduğumuz zaman hər gün otellərin qarşısından say-mazyana keçir, lakin qütbət hissini yaşamırıq. Qütbət hissini yaşamaq üçün mütləq qütbətdə olmaq, oteldə qalmaq, bu şəhərə yad olduğunu, tənha qaldığını bütün varlığıyla duymalısan. Mən inanıram ki, N.Fazil nə zamansa qütbətdə—oteldə yaşamış, orda qütbətin tənhalığını insan kimi dadmış, yalnız ondan sonra bu şe'r yaranmışdır. Qəribə burasıdır ki, qüdrətli şair «qütbət» sözünü dilə gətirmədən qütbətin tənhalığını və bu tənhalıqdan doğan qüssəni, hüznü çox böyük ustalıqla şe'rə çevirmişdir.

Nəcib Fazil bu şe'rdə hər birimizin dəfələrlə olduğumuz, lakin fərqi varmadığımız yalqızlıq hissindən doğan həyəcanları, kədər və hüznü qələmə almışdır:

Atılan əlbisələr boğazlanmış bir adam
Kırq masalarında, kırq masalarında.
Qulaq verin ki, zaman taxtayı gəmiriyor.
Tavan aralarında, tavan aralarında.

Yad ölkədə—qütbətdə tənhalıq içərisində keçirilən hüznü bundan dəqiq və gözəl necə ifadə etmək olar? Bu elə bir hüznür ki, masaların söykənəcəyinə buraxdığımız əlbisələrimiz bizə boğazlanmış nakam insanları xatırladır... Tənhalıq içərisində sıxıldığımız və qütbətdə yelə verdiyimiz zaman, tavan aralarında taxtayı gəmirərək mə'nasız yerə axıb keçdiyinə təəssüflənir.

Ağlayın, aşinasız, səssiz can verənlərə
Otel odalarında, otel odalarında.

Bu sonluq, əvvəldə deyilən: «Atılan əlbisələr boğazlanmış bir adam» misrasının yekunu kimi səslənir.

Beləliklə, ustad şair hamımızın gördüyü, lakin diqqət yetirmədiyi otel odalarını, istedadının gücü ilə gözəl bir şe'rə çevirə bilmişdir.

Azərbaycan şairi Şahmar Əkbərzadə dirijor çubuğu haqqında gözəl bir şe'r yazmışdır: Baltacı bir ağacdən bir budaq kəsir. Dülğər həmə budaqdan dirijor çubuğu düzəldir. Bu çubuq bizim böyük dirijo-

rumuz Niyazinin əlinə keçir. Niyazi bu çubuqla bizim böyük bəstəçimiz Üzeyir bəy Hacıbəylinin «Koroğlu» və «Sənsiz» əsərlərini dünyaya tanıdır. Şe'r belə bitir:

Görən baltaçının xəbəri varmı
Kəsdiyi o dala nəğmələr qonur.

Bir məsələni də gənc şairlərin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm: yuxarıda dedik ki, şairlik üçün birinci şərt iste'dad, ikinci şərt klassiklərdən öyrənmə, üçüncü mühüm şərt isə zəhmət və yenə də zəhmətdir! Təkcə iste'dada güvənmək olmaz. İste'dad böyük zəhmətlə birləşməlidir. Şair bir gözü ilə yazmalı, o biri gözü ilə oxumalı, görməli və gördüklərini öz içində bişirməli, ətə-qana gətirməli, sonra keçirdiyi hissləri, həyəcanları şe'rləşdirməlidir.

Pianoçu hər gün məşq eləməsə, onun barmaqları vərdişdən düşdüyü kimi, şair də harda olmasından asılı olmayaraq, ətrafında cərəyan edən bütün hadisələrə şair gözü ilə baxmalı və ordan növbəti şe'r üçün mövzu seçməli və hər gün masasının arxasına keçib məşq etməlidir. Bir şərtlə: masasının üstündəki çırağı yandırmamışdan əvvəl ürəyini yandırmalıdır.

Mart, 2000

ŞƏXSİYYƏTLƏR

İSTİQLAL ŞAIRİ

Əgər məndən soruşsalar: «Xəlil Rza Ulutürk sənin üçün kimdir?», mən bir-cə cümlə ilə deyərəm: «Ədəbiyyatımızın istiqlal mücahididir». Xəlil yalnız qələmi ilə deyil, əməli fəaliyyəti ilə də Vətənimizin istiqlalına xidmət göstərmişdir. Bunlarla da kifayətlənməyən şair öz bəlasını da bu yolda qurban verməkdən çəkinmədi. Bir sözlə, Xəlil bu Vətən üçün nə lazımsa, onu elədi.

Şəxsiyyəti ilə yaradıcılıq eyniliyi onun bir insan kimi bütövlüyünün göstəricisi idi. O, həyatda kim idisə, əsərlərində də o idi. Çünki dili ilə ürəyinin arasında heç bir məsafənin olmaması səbəbindən yalnız düşündüyünü deyər, ürəyini yandıran, beynini gəmirən fikirləri yazardı. Bir sözlə, Xəlil təpədən dırnağa Vətən və millət sevgisinin atəşi, həmən atəşin də canlı pərvanəsi idi.

O, istər şe'r və poemalarında, istər publisist məqalələrində, istər tərcümələrində və hətta yazdığı gündəliklərdə yalnız qəlbini yazır, bu yazılara bütün varlığını verir, qanını hopdururdu.

60—70-ci illərdə biz tez-tez görüşər, ürəyimizi didib-parçalayan fikirlərimizi və duyğularımızı, bir sözlə, dərdlərimizi bölüşərdik. Xəlil qeybət nə olduğunu bilməz, hamının yalnız müsbət tərəflərini görər, özündən sonra ədəbiyyata gələn gəncləri qanadlandırmağa, onları yaradıcılığa həvəsləndirməyə çalışardı.

Əlbəttə, sovet dövrü yaradıcılığında onun istiqlal arzusu açıq şəkildə deyil, dolayısı ilə sətiraltı eyhamlarında özünü göstərirdi. Şübhəsiz, ağıllı oxucu şairin nə demək istədiyini, nəyə işarə elədiyini dərhal anlayırdı. «Afrikanın səsi» adlı məşhur şe'rində dedi:

İstəmirəm azadlığı zərre-zərre, qram-qram,
İstəyirəm qolumdakı zəncirləri qıram, qıram—

misraları o zaman dillər əzbəri idi. Niyə? Ona görə ki, hamı bu misralarda onun öz dərdimizi dilə gətirdiyini anlayır, nəyə işarə etdiyini bilirdi.

Xəlil haqqında yazan bütün müəlliflər, ilk növbədə onun məhsuldarlığına, vaxtı özünə tabe etdirmək qabiliyyətinə heyran kəsilmişlər. O vaxtı vaxtın özündən borc alır, sanki sərf elədiyi vaxtın ömrünü birə üç qat uzatmağı bacarırdı.

O, öz yaradıcılığına həyatının mə'nası, fikirlərinin ifadə vasitəsi kimi baxdığına görə Vətəni və milləti bütün bunların fəvqündə görür, onun əsas qayəsi kimi götürürdü. O, «Mənim şe'rim» adlı proqram şe'rində çox haqlı olaraq deyir:

Kürsülərə sığmayan cəsur şe'rim, ər şe'rim,
Təpədən dırnağacan silahlı əsgər şe'rim.
Mən sən qüdrətinlə,
Sənin öz raketinlə
Mən düşməni bayrağını torpağa saldıraram.
Mən sən qüdrətinlə bütün Azərbaycanı
Ayağa qaldıraram.

Demək, şe'ri ondan ötrü fikirlərini həyata keçirmək üçün döyüş-kən əsgər, Vətəni Azərbaycanın səadəti və istiqlalı ilə məqsəddir. Bu fikrini genişləndirərək həyatını belə şe'rinin yolunda qurban verməyə, şe'rini isə yalnız Vətəni yolunda fəda etməyə hazır olduğunu ifadə edən aşağıdakı bir beytə diqqət yetirin:

Həyatımı verərəm bir cə sən yolunda,
Sənin özünü isə bu vətənin yolunda.

Beləliklə də, Xəlilin amal və əqidə bütövlüyü onun şəxsiyyət bütövlüyünün təməli daşdır. Bu isə onun şəxsiyyəti və amalı qarşısında səcdəyə layiqdir.

1998

DOSTUM CAVAD HEY'ƏT

İnsan adını daşıyan hər kəsin insanlığı onun nə yaşında, nə təhsilində, nə peşəsində, nə də zahiri əlamətlərindədir. İnsanın insanlıq dərcəsi cəmiyyətin kiçik bir modeli olan ailəsinə, mənsub olduğu millətə, o millətin tarixinə, adət və ən'ənəsinə, ana dilinə və dininə münasibətdə, bir sözlə, dünyagörüşündə özünü göstərir. Səhv, yaxud gerçək, mən ilk gəncliyimdən insanları bu ölçü ilə ölçmüş və öz tə'yinatımda yanılmamışam.

Mənim uzun illərdən bəri tanıdığım və elə ilk tanışlığımdan sevdiiyim böyük şəxsiyyətlərdən biri güneyli qardaşım cərrah-professor, tarix və ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi Cavad Hey'ətdir.

Mən fədakar alim, xeyirxah insan, dünyada tanınmış qüdrətli cərrah Cavad Hey'əti dostum, professor Nurəddin Rzayev vasitəsilə tanımışam. Nurəddin Rzayev isə onunla 71-ci ildə cərrahların Moskvada keçirilən ümumdünya konqresində tanış olmuş və sonra bu tanışlıq dostluğa çevrilmişdir.

1982-ci ildə Cavad Hey'ət Nurəddinin də'vəti ilə ailəliklə Bakıya gəldi. Burada biz bu böyük azərbaycanlı alimlər, yazıçılar və incəsənət xadimləri ilə tanış etdik. 1987-ci ildə ikinci dəfə Bakıya gəldi. Həmin günlərdə Mirzə Fətəli Axundzadənin 175 illik yubileyi keçirildi. Bu münasibətlə biz onu Şəkiyə apardıq. Şəkidə yubiley şənliklərində iştirak etdi və mən bu şəraitdə Cavad Hey'ətin insani duyğuları ilə yaxından tanış oldum. Mən gördüm ki, vətənimizin cənubunda yetişən bu alim alimliyindən öncə böyük vətəndaşdır.

Bu qeyri-adi insan üçün şəxsi duyğu, şəxsi istək, demək olar ki, yoxdur. O, bu ötəri dünyamızda gördüyü hər şeyə Vətəninin bu günü və gələcəyinin gözləri ilə baxır. Yaxşı işlərimizə, uğurlarımıza uşaq kimi sevinir, qüsurlarımıza isə bu Vətənin müdrik ağsaqqalı kimi kədərlənir.

O, 21 ildir ki, İranda öz vəsaiti ilə ana dilində «Varlıq» dərgisini buraxır. Onun təkəcə bu fəaliyyətinin dəyərini bu gün heç bir ölçü vahidi ilə ölçmək olmaz. Ona görə ki, ana dilinin hər yerdən qovulduğu bir ölkədə xalqıyla onun öz dilində danışmaq o xalqın varlığı qədər qiymətlidir. Belə olduğu təqdirdə xalqın varlığını qorumaq, onun yaşaması üçün əlindən gələn hər fədakarlığı əsirgəməmək hansı me'yarla qiymətləndirilə bilər?

Mən onun çap olunan bütün kitablarını böyük həvəslə oxumuş və bu kitablardan öyrənmişəm. Onun Azərbaycan tarixinə dair kitabı, demək olar ki,

masaüstü kitabımdır. Son illərə qədər bizim tariximizi başqa millətlərin alimləri yazmış, ən pis halda da onu başdan-ayağa qədər saxtalaşdırıb soy-kökümüzü kiminsə quyruğuna calamışlar. Cavad Hey'ətin kitabı mənim üçün bir də ona görə qiymətlidir ki, bu kitab türk ürəyi və türk düşüncəsi ilə yazıldığından orada mənim milli varlığım olduğu kimi görünməkdədir.

Şəkiddə onun bizə elədiyi bir söhbəti ömrüm boyu unutmaram. O dedi ki, mən bura gələndə İranın məşhur din alimləri dinə və Allaha münasibətini bilmək üçün mənə belə bir sual verdilər: «Allahın varlığına dair nə deyə bilərsiniz?» Bu sualın qarşısında mən güldüm. Onlar məndən gülüşümün səbəbini soranda mən dedim ki, bu sualı siz mənə yox, mən sizə verməliyəm. Ona görə ki, hər dəfə insan üzərində cərrahi əməliyyat apardığım zaman, mən ayrılıqda bir hüceyrənin, bütövlükdə insan bədəninin mürəkkəbliyi və qanunauyğunluğu qarşısında donur və Allahın yaratdığı bu mö'cüzəyə heyrtlənirəm. Mən hər əməliyyat zamanı Allahın mö'cüzəsi ilə rastlaşır və Allahın varlığına inamla inandığım halda, siz din xadimləri Allahın varlığını e'tiqadla qəbul edirsiniz.

Bu, çox böyük sözdür. Mənim atam və anam dindar idi. Onların hər gecə yataqda dilə gətirdikləri kəlməyi-şəhadət hələ uşaq ikən mənə də tə'sir edir və ata-anamın sözsüz qəbul etdikləri inam mənim də inamıma çevrilirdi. Böyüyüb valideyn tə'sirindən çıxandan və oxuduğum sovet məktəbində yad tə'sirlərə uyandan sonra məndə savadsız valideynlərimin inamına bir şübhə oyandı. Lakin getdikcə həyatı, ətraf mühiti və xüsusilə təbiəti müşahidə etdikcə, onun dərk çətin olan sirləri qarşısında heyrtləndikcə tədricən şübhəm inama çevrilməyə başladı. Təbiətdəki harmoniyayı və qanunauyğunluqları görməklə bərabər, onun bizə mə'lum olmayan hansı qüvvəninse əli ilə nizamlanıb yaradılmasını dərk edə bilməmək acizliyi şüurlu olaraq məni inama gətirdi. Buna görə də mən e'tiqadla deyil, inamla imana gəldim.

Bu ayaqdan ictimai elmlər üzrə əsərlərini yazmamışdan əvvəl təbiətin bir parçası olan insanı, onun ayrı-ayrı orqanlarının bir-birilə ahəngdar əlaqəsini müşahidə edən Cavad Hey'ətin yuxarıda dediyi sözün nə qədər təbii olduğunu və ona bu inamın hansı yollardan keçib gəldiyini başa düşür, onun yuxarıda misal gətirdiyim sözlərinin altından məmnuniyyətlə qol çəkirəm.

Bu incə mətləbin bir qədər də açıqlanması üçün mərhum dostum Xudunun məhz bu məsələyə münasibətindən söz açmaq istəyirəm. Mən

Xudunun dəfələri əlində tutduğu altılıçəkli bir çiçəyə saatlarla baxdığının şahidi olmuşam. O, eyni biçimdə, eyni rəng və eyni çalarlarla bəzənmiş bir rəngdən başqa qohum rəngə keçidlər arasındakı harmoniyaya diqqətlə baxıb deyərdi: indi gəl, eyni ahənglə bir-birini təkrar edən bir saplaqda cəmlənmiş bu altı ləçəyi bir-birindən ayır görüm, necə ayırırsan. Bunları eyni düzümdə, eyni biçimdə, eyni rəng ahəngində yaradan o gizli əl qarşısında necə heyrlənməyəsən?

Geoloq olmasına baxmayaraq, cansız aləmlə canlı aləm arasındakı əlaqə və körpünü öyrənməyə çalışan, təbiətin sirr və mö'cüzələri qarşısında sarsılan Xudu bu mübhəm sirr və mö'cüzələri Allahın adı bir çiçəkdəki təzahürü kimi qavrayırdı. Buna görə də mən Xudu ilə Cavad Hey'ət arasında bir mə'nəvi yaxınlıq görmüş, onların mühakimələrindeki elmə dayanan məntiqə, dərin ağıla dayanan həqiqətə valeh olmuşam. Nurəddinin də Cavad Hey'ətlə dostluğu həməən bu məntiqə, yə'ni, düşüncə tərzinin eyniliyinə dayanır. Burada istər-istəməz bir el misalı yada düşür: «Sən dostunu göstər, mən deyim, sən özün necə adamsan».

Bu dostluğun özü də eyni harmoniya ilə bir saplaqda toplaşan ləçəklər birliyini xatırlatmırmı?

Mə'lum səbəblərə görə ateist sovet rejimində Quzey Azərbaycan da din yasaq edildiyindən bir neçə nəsil müqəddəs kitabımız olan Qur'anın əsl mahiyyətini, mə'na və hikmətini bilmədi, o cümlədən də mən və mənim yaşıdlarım. Atalarımızın tapındığı və bizim də mənsub olduğumuz İslam dininin nə qədər mütərəqqi və sağlam təməllərə dayandığından da xəbərsiz olduq. Bununla əlaqədar içində yaşadığımız rejim, böyük din xadimlərimizi, İslam ölkələrində mükəmməl dini təhsil görmüş ruhanilərimizi məhv etdiyindən kommunizm tə'limi ilə tərbiyələnməmiş yeni nəsillə köhnə nəsil arasında bağlar da qırıldığından bu sahədə biz tamamilə savadsız idik. Amma qəlbimizin dərinliyində biz bunun ağrısını çəkirdik.

Cavad bəylə ilk tanışlığımızdan mən başa düşdüm ki, təbət elminin böyük ustadlarından olan bu adam ruh adamıdır və islamın mahiyyətinin də gözəl bilicilərindəndir. Öz növbəsində Cavad bəy də bizim ruhani dünyadan və dinimizin əsl mə'na və hikmətindən xəbərsiz olduğumuzu başa düşmüşdü. Buna görə də o, Bakıya hər gəlişində bizə Qur'andan ayələr oxuyur, bu ayələrin daxili mə'nasını izah edir və bizə dinimizi sevdirməyə çalışırdı.

Mən hər dəfə onun ərəb dilini və bu dildə yaranmış müqəddəs kitabımızı dərindən bildiyinə heyran kəsilmişəm.

Cavad bəy nədən danışır-danışsın mütləq mövzunun mahiyyətinə varmalıdır. Belə ki, Allahın bəxş etdiyi analitik ağıl Cavad Hey'ət şəxsiyyətinin mahiyyətini təşkil edir.

Cavad Hey'ət ensiklopedik zəkaya malik olan hərtərəfli alimdir. Mənim fikrimcə, bilik qazanmadır, ağıl fitri... Biliyi mütləq ilə əldə etmək mümkündür. Ağıl isə sonradan qazanmaq mümkün deyil. Fitri ağıla malik olmayan insan mütləq ilə qazandığı biliyi düzgün istiqamətləndirə bilməz. Demək, əsas məsələ bilikdə deyil, o biliyin hara və necə sərf olunmasındadır. Biliyin hara sərf olunması vətəndaşlıq məsələsidir. Çox bilikli adamlarımızın malik olduğu biliyin vətənin və millətin xeyrinə deyil, əksinə, zərərinə xərcləndiyini görmüşük. Belələrinin biliyi özünə, yə'ni ailəsinin güzəranına xeyir gətirə bilər, amma bu dünyadan köçəndə özü ilə lə'nət aparar. Cavad Hey'ət həkimlikdən qazandığı sərvətini millətinin mə'nəvi yüksəlişinə sərf edən mə'nəviyyat fədaisidir. Təbətə maddi elmdir, o, təbətdən əldə etdiyi maddi gəliri xalqın mə'nəviyyatına xərcləməklə maddi dünyanı mə'nəvi dünyaya fəda edir. O, həkim kimi adamların vücudunu, nəsir, ədəbiyyatçı və tarixçi alim kimi isə vətəndaşlarının mə'nəviyyatını müalicə edir, onları öz soykökünə—yə'ni, mə'nəvi varlığına qaytarır. Mən mənsub olduğum xalqa bundan böyük xidmət tanımır və güneyli fikir və əqidə qardaşının o şəraitdə elədiklərinin böyüklüyü qarşısında səcdə edirəm.

Mən Cavad Hey'ətin bir neçə özünəməxsus xarakter əlamətlərindən danışmaq istəyirəm.

Cavad Hey'ət üçün ilk növbədə həqiqət hər şeydən üstündür. O, həqiqətə bütün varlığı ilə inandığı və tapındığı din qədər səcdə edir. C.Hey'ətin heç kəsin qarşısında əyilməyən başı yalnız həqiqətin, haqqın qarşısında əyilməyə hazırdır. Mən əminəm ki, onun tapındığı haqq və həqiqət, əgər onun öz mənafeyinə və canı qədər sevdiyi millətinin mənafeyinə zidd olsa da o, həqiqətdən keçməz, həqiqəti ayaqlamaz. Buna görə də 75 illik həyatında C.Hey'ətin ən böyük ölçüsü həqiqətdir. O, öz ətrafına, öz sənətinə, xidmət göstərdiyi doğma xalqına, bir sözlə, hər şeyə yalnız və yalnız həqiqətin gözü ilə baxır. Dünyaya yalnız həqiqətin gözlərilə baxmaq isə, mənə görə, insanlığın zirvə mərtəbəsidir.

Uzun illər adını eşidib üzünü görmədiyimiz Cavad bəy başda olmaqla Güney Azərbaycanın Şəhriyar, Səhənd, Nitqi, Sönməz, Savalan

kimi ləyaqətli ziyalıları ilə bizim aramızda körpü olan şərqsünas professor Rüstəm Əliyev bizim səsimizi güneyə, güneyin səsinə isə bizə çatdırardı. O zaman biz Rüstəm vasitəsilə öyrəndik ki, Cavad bəy böyük Şəhriyarı ailəsi ilə bərabər Təbrizdən Tehrana gətirmiş, öz evində ona yer vermiş və xəstə şairin müalicəsi ilə məşğul olmuşdur.

Mən o zaman bunu eşidəndə qeyri-ixtiyari xəstə Sabiri Şamaxıdan Tiflisə gətirib, ona evində yer verib, onun müalicəsi ilə məşğul olan böyük Cəlil Məmmədquluzadə yadıma düşdü. Sabirin böyüklüyünü vaxtında başa düşən, ondan ötrü əlindən gələni əsirgəməyən Mirzə Cəlillə Şəhriyarın böyüklüyünü vaxtında qiymətləndirib onun xidmətində duran Cavad Hey'ət mənim nəzərimdə qoşalaşdı. Eşq olsun bütöv Azərbaycanın 2 dahisinin öz sağlıqlarında xidmətlərində duran böyük Mirzə Cəlilə və bu gün bizim müasirimiz olan Cavad Hey'ətimizə!

1979-cu ildən bu günə qədər güzgü kimi milli varlığını millətimizə göstərən, onun dilində danışan, «Varlıq» dərgisini hər cür əzabla qatlaşıb nəşr edən C. Hey'ət, bu böyük əməli ilə mənə milli mətbuatımızın əsasını qoyan Həsən bəy Zərdabini xatırladır. Öz sağlığında H. Zərdabinin bu xidmətini yalnız o dövrün M. F. Axundzadə kimi ziyalıları qiymətləndirə bildi, bununla belə, kapitan Sultanov kimilər, Zərdabiyə hücum çəkənlər, onun böyük xidmətini tərsinə yozanlar da oldu. Amma Allaha min dəfə şükürlər olsun ki, Cavad bəyin xidmətini onun öz sağlığında həm güneydə, həm də quzeydə anlayanların sayı çox çoxdur. Anlamayanlar isə qoy öz ağıllarının naqisliyindən utansınlar.

Cavad Hey'ətin 70 illik yubileyini 1995-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının böyük akt salonunda keçirdik. Bu yubiley gecəsində Cavadsevər ziyalılarımız onun ünvanına dedikləri çox gözəl sözlərlə onu təbrik etdilər. İndi Cavad bəyin 75 illik yubileyinə hazırlaşırıq. İndi həmən yubiley gecəsində yenə onu sevən dostları bu əvəzsiz elm və mədəniyyət xadiminin ünvanına daha nə deyəcəkləri barədə düşünürlər.

Mən bu kiçik məqaləmdə Cavad Hey'ətin bu millət üçün elədiklərinin yalnız cüz'i bir hissəsini deyə bildim. Son sözümdə yalnız bu arzumu deyə bilərəm:

—Əzizim Cavad bəy, o gözəgörünməz Xuda sənə arzularını həyata keçirə biləcək qədər ömür versin. Əslində sənin arzuların 30 milyonluq böyük bir millətin arzularıdır.

26 mart, 2000

AXIRA QALMAQ QORXUSU

(*Nurəddin Rza haqqında etüd*)

«Nurəddin sənin üçün kimdir?» sualına ikicə sözlə—«ehtiyacıdır», «zəruriyyətdir» cavabını verərdim.

Bir adamın bir adama ehtiyacı varsa, demək, o adamın varlığı o birisi üçün zərurətdir. Bu iki tələb isə fikir, əqidə, zövq və amal birliyindən doğur. Demək, fikir və əqidə birliyi mənim Nurəddin və rəhmətlik Xudu ilə dostluğumun təməl daşındır.

Xudu rəhmətə gedənə qədər bu dostların hər ikisi mənim irilixırdalı bütün əsərlərimin ilk oxucuları idi. Bəyəndikləri də olurdu, bəyənmədikləri də. Bə'zən biri bəyənirdi, o biri yox. Onda ikisinin arasında mübahisə başlanırdı. Bu mübahisədə mən bitərəf mövqedə durur, onların dediklərini mizan tərəzidə çəkir və həqiqəti özüm üçün müəyyənləşdirirdim.

Xudu rəhmətə gedəndən sonra isə mənim ilk oxucum təkcə Nurəddindir. Mən onun poetik zövqünə həmişə inanmış, bu gün də inanıram. Çünki onda rəşadət düşüncə ilə emosional düşüncə vəhdətdədir. Həm də o, yalnız ədəbiyyatın deyil, ətrafımızda cərəyan edən bütün hadisələrin; ədəbi və ictimai prosesin bəzəyini deyil, özəyini; zahirə effektini deyil, mahiyyətini, cövhərini görməyi bacarır, həyata fəlsəfi gözlə baxan bir alim, hər şeydən əvvəl isə geniş təbiətə malik olan sözün əsl mə'nasında vətəndaşdır.

30 ildən artıqdır, həyatın bütün dolaylarını, ağrı və acılarını, sevincini və fərəhini bir yerdə dadmış, bir yerdə kədərlənib, bir yerdə sevinmişik. Onun şəxsi kədəri mənim kədərim, mənim şəxsi uğursuzluğum onunku olmuşdur.

Nurəddinin bir məşhur kəlamı var: sevinci dostla bölüşəndə o daha da artır, dərdi, kədəri bölüşəndə isə azalır. Buna görə də bizim tez-tez görüşümüzün əsas səbəbi sevinci də, kədəri də bir-birimizlə bölüşmək ehtiyacıdır.

Nurəddin mənim əsərlərimin yalnız qiymətvericisi deyil, o həm də mənim bə'zi yazılarımin ilhamvericisidir. O, bə'zən adi hadisələr haqqında elə tutarlı, elə lakonik və fəlsəfi ümumiləşdirmələr verir ki, bu ümumiləşdirici fəlsəfi baxış məni silkələyir və ilhamuma təkan

verir. Dostluq, sirdaşlıq, həmdərdlik münasibətimizə əsaslanaraq deyə bilərəm ki, bu dünyada Xudunun, Nurəddinin xarakterini, insani keyfiyyətlərini mənim qədər, mənim insani keyfiyyətlərimi və xarakterimi Nurəddin və Xudu qədər bilən ikinci adam tapılmaz. Bununla belə bu vaxta qədər mətbuatda biz bir-birimiz haqqında yazmamışıq. Yalnız mən bə'zi məqalələrimdə yaxın bir dost kimi onların adlarını çəkmişəm.

Bütün respublika bizim yaxın dost olduğumuzu bildiyindən bir-birimiz haqqında fikir deməkdən çəkinmişik. Əziz dostumuz və əqidə qardaşımız adı çəkiləndə, əməlləri yadımıza düşəndə ürəyimizi titrədən Xudumuz dünyasını dəyişəndən sonra Nurəddin böyük bir məhəbbətlə onun insani keyfiyyətləri və kristalloqrafiya elminə gətirdiyi yeniliklər barədə «Xudu açarı» adlı bir kitab, mən isə «Bizim Xudu—sirri-xuda» adlı məqaləmi yazdım.

Xudunun dəfnində Nurəddin göz yaşları içində mənə tərəf əyilib: «Xudumuzu itirdik, vay axıra qalanın halına»,—deyə hönkürdü. Bu söz məni sarsıtdı. İndi Xudunun ölümündən 11 il keçir. Bu 11 ildə Nurəddinlə mənim elə bir görüşümüz və söhbətimiz olmayıb ki, biz Xudunu xatırlamayaq. Və bu xatırlamada ikimizin də gözündən «Vay axıra qalanın halına» sözləri oxunmamış olsun.

Bir gün Nurəddingildə Nurəddinin atası rəhmətlik Bağır kişi ilə bərabər televiziya da 150 il yaşamış Mahmud Eyvazov haqqında verilişə baxırdıq. Nurəddin verilişə baxıb Mahmud kişi haqqında «Nə xoşbəxt adamdır» deyincə atası onun üzünə tərs-tərs baxıb dedi:—Nurəddin, sən bu sözü düşünüb dedin, yoxsa elə-belə?

Nurəddin təəccüblə atasına baxıb sualın mənasını başa düşmədiyini bildirincə Bağır kişi:—Amma mənə görə dünyada 150 il yaşayan Mahmuddan bədbəxt adam yoxdur,—dedi və sonra fikrini belə açıqladı:—Dostlarını, yaşıdlarını, yaxınlarını, nəhayət, övladlarını, nəvə-nəticələrini gözləri qabağında itirən adama necə xoşbəxt demək olar?

O zaman cavan olan biz, yaş yetirmiş Bağır kişinin həyat təcrübəsindən doğan bu dərin kəlamının mənasını bugünkü qədər dərk etməmişdik.

Bir gün mən 85 yaşlı qayınanam Fatma anaya «O gün olsun nəticə toyu görəsən» dediyim zaman o, Bağır kişi kimi mənə tərs-tərs baxıb «məni qarğama» cavabını verdi, Fatma ananın mənim alqışımı qarğış

kimi qəbul etməsinin əsl mə'nasını indi anlayır. və qayıdıram Nurəddinə və mənim gözlərimizdən oxunan «Vay axıra qalanın halına» kəlamundakı ağrının-acının izahına.

İnsan yaşlaşdıqca yaşıdlarını, həmsöhbətlərini, dost və sirdaşlarını itirir və illər keçdikcə tamam təklənir. Mən bu barədə «Ucalıqda tənhalıq» adlı bir şe'r də yazmışam. Bu təklənmənin səbəbini yalnız itirdiklərinin ağrı-acısını yaşamaqda görmək düz deyil. İnsan yaşlaşdıqca dünyaya baxışı dərinləşir, o, ətrafına yalnız baxmır, o görür. Onun gördüyünü isə ətrafındakılar görə bilmir. O gördüyünü deyəndə ətraf onu anlamır. Bax, bu yerdə o təklənir. İndi o, kiminlə dərdləşsin, içindəki ağırları kimlə bölüşsün? Axı, onu anlaya biləcək, dərdinə şerik ola biləcək yaşıdlarını, sirdaşlarını itirmiş, aşiq demişkən: «Ocaqlar başında fikrən, ruhən yalnız qalmışdır».

Bu isə faciədir. Bu faciəni indi—ahıl çağımızda dərk etdiyimizdən hər ikimiz axıra qalmaqdan qorxuruq.

Mən Nurəddin haqqında bu kiçik qeydlərimlə kifayətlənsəm də əsl sözüm, əsl mətləbim onun ölçüyə gəlməyən bütövlüyü, kamilliyi barədəki fikir və düşüncələrimin çoxu ürəyimdə qaldı. Çox qəribədir, qələm əhli toxunduğu mövzunu nə qədər dərinədən və yaxşı bilirsə, hardan başlayacağı və əsas fikrini necə açıqlayacağında bir o qədər çətinlik, acizlik çəkir. Çünki çox mətləblər yazı prosesində açılır. Ona görə də bu yazını Nurəddin barədə beynimdə və qəlbimdə yuvalanıb çölə çıxmaq üçün fışqıran fikir və duyğularımın yalnız eskizi adlandırdım. Yazı prosesində bir şeyi özüm üçün aydınlaşdırdım ki, son 50 ildə millətimin yetirdiyi ziyalılar içərisində iftixar edilə biləcək bu böyük dost və insan haqqında, onun adına və əməllərinə layiq yaxşı bir kitab da yaza bilərəm.

ÇƏRKƏZ CƏFƏROV, «Professor Nurəddin Rza»

«Günəş» nəşriyyatı, 1999

LƏYAQƏT MÜCƏSSƏMƏSİ

Əzizim Şirməmməd müəllim!

75 illik ömür yolunun 50 ildən çoxunu bir yerdə çiyin-çiyinə keçdik. Bu müddət ərzində sən də, mənim də nə qədər dostumuz, həmkarımız, həmsöhbətimiz olmuş, amma ömrün döngələrində müxtəlif səbəblərdən biz onları ya itirmiş, ya da ayrılmışıq. Mən sən 75 yaşının tamam olduğu günü «525-ci qəzet»də keçmiş tələbən və bugünkü həmkarın, məqalələrini sevvə-sevvə oxuduğum Cahangir Məmmədlinin sən haqqında yazdığı və sən xarakterinin incəliklərini böyük məharətlə açan məqaləsini oxuyub öz-özümə düşündüm: ömür yollarımızın 50 ildən çoxunu biz necə oldu ki, bərabər keçə bildik? Bunun sirri nədədir? Çünki bizim ömür yolumuz adicə ömür yolu deyildi. Bu, əqidə, amal yoluydu. Bizim ömür yollarındakı birliyimiz də fikir, düşünəcə və əqidə birliyi idi.

Səninlə bərabər universitetdə işlədiyim zaman müxtəlif bəhanələrlə məni müəllimlikdən uzaqlaşdırmaq üçün donoslar, imzalı-imzasız məktublar təşkil edir və tez-tez mühakimə olunurdum. O zaman sən fakültə partiya təşkilatının katibi idin. Mənə verilən ittihamların əksəriyyətində auditoriyada millətçilik təbliğatı ilə məşğul olmağım göstərilirdi. Sən dəmir məntiqin və kəskin ağılla bu ittihamları rədd edir və mənim müdafiəmə qalxırdın. Sən o zamanlar mənimlə bərabər, mənimlə ortağ olduğun əqidəni müdafiə edirdin.

Burda təxminən 20—25 il əvvəl olmuş bir əhvalatı xatırlatmaq istəyirəm.

Bir gün böyük bir vəzifə sahibinin xahişi ilə onunla görüşdüm. Mə'lum oldu ki, bu adamın yaxın qohumlarından biri jurnalistika fakültəsində oxuyur. Şirməmməd müəllimə dəfələrlə müraciət olunsada o, tələbəyə qiymət vermir.

Buna görə də vəzifə sahibi Şirməmməd müəllimin ən yaxın dostu kimi indi də mənə müraciət edir ki, mən bu işi yoluna qoyum.

Mən gülüb dedim ki, sən bu cidd-cəhdinin heç bir mənası yoxdur. Bunun yalnız birəcə yolu var: düzlük! O, heç bir xahişə, minnətə baxan adam deyil.

Həqiqətən də belə oldu. Sonralar eşitdim ki, həmə tələbə oxumağa məcbur olmuş və bundan sonra səndən qiymət ala bilmişdir. Bax, budur müəllimlik borcuna sədaqət, namus, əxlaq və dəyanət!

Yaradıcılığına gəlincə mən sənin mətbuat tariximiz haqqında yazdığın məqalələrin, demək olar ki, hamısını oxumuşam. Lakin sənin son 7—8 ildə müstəqil Azərbaycan cümhuriyyətinin banisi M.Ə.Rəsulzadə haqqında yazdığın məqalələrin və o böyük öndərin yaradıcılığını bugünkü gəncliyə çatdırmağın millətimiz qarşısında ən böyük xidmətidir.

Anan səni sözün həqiqi mə'nasında müəllim doğmuşdur. Çünki sən yalnız auditoriyada deyil, həyatda da müəllimsən, yə'ni öyrədən-sən. Buna görə də mən burda «müəllim» sözünü yalnız ləyaqət mə'nasında deyil, daha geniş örnək, nümunəvilik mə'nasında işlədirəm. Sən öz əxlaqın, ləyaqətin, təmizliyin, bütövlüyün, mərdliyin və kişiliyinlə həm öz yaşadlarına, həm də çağdaş gəncliyə ən bariz nümunəsen, örnəksən.

Əziz qardaşım, əgər məndən «Şirməmməd kimdir?»—deyə 'soruşsalar, mən iki misra ilə belə cavab verərdim:

Şirməmməd—əxlaqın, haqqın öz səsi,
Ləyaqət, dəyanət mücəssəməsi!

«525-ci qəzet», 22 dekabr, 1999

NƏCABƏT VƏ NƏZAKƏT SİMVOLU

Ədalət Tahirzadə milli azadlıq hərəkatının öncüllərindən biri olan əziz dostumuz Nəcəf Nəcəfov haqqında xatirə yazmağı mənə təklif edəndə içdən sarsıldım. Axı yaşlı adamın özündən cavan mərhum haqqında xatirə yazması çox ağırdır. Çünki bu, mənim üçün elə bil təbiətin əleyhinə getməkdir. Bu məqamda bir neçə il əvvəl yazdığım şe'rin misraları yadıma düşdü: «Məndən cavan adamların öldüyünü eşidəndə qaldığıma utanıram».

Ancaq bu da alın yazısıdır.

Əlimə qələm götürəndə Nəcəfin işıqlı siması gözlərim önündə canlandı. Adətən, mən janrından asılı olmayaraq bütün yazılarımin sərlövhəsini yazı bitəndən sonra qoyuram. Amma bu xatirə məqaləmdə əvvəlcə sərlövhəni yazdım: «Nəcabət və nəzakət simvolu».

Mən Nəcəfi meydan hadisələrindən çox əvvəllər—o, «Molodyoj Azerbaydjana» qəzetinin redaktoru işlədiyi zamandan tanıyıram. Buna görə də Nəcəf haqqında yazmaq istədiyim xatirələrimi yadıma salmaq üçün 1950-ci illərdən yazmağa başladığım gündəliklərimin 1986—89-cu illərini varaqladım. 1988-ci ilin fevralından Nəcəf mənə zəng vurubmuş.

Sovet dönəmində rus qəzetlərinin redaktorları, adətən, bizə zəng vuranda rusca danışardılar. Amma hələ üzünü görmədiyim, yalnız adını eşitdiyim rus qəzetinin redaktoru öncə özünü təmiz ana dilində təqdim edib söhbətə başladı. O, mənim «Yunost» jurnalının sonuncu sayında çap olunmuş şe'rlərim haqqında fikrini bildirib sonra xahiş etdi ki, şe'rlərimdən onun qəzetinə də verim. Razılaşdıq. Bir neçə gündən sonra ona L.Şereşevskinin tərcüməsində bir neçə şe'rimi göndərdim. Ertəsi gün o, mənə yenidən zəng vurub bu şe'rləri bəyəndiyini, lakin şe'rlərin orijinalına baxmaq istədiyini bildirdi. Elə bu, mənə bu cavan oğlanı tanımaq üçün kafi idi. Bir neçə gündən sonra şe'rlərin orijinalı ilə bərabər Nəcəfin yanına gəldim. O, şe'rlərin orijinalı ilə tərcüməsini səbrlə tutuşdurub gülümsündü:

—Mən deyəndə ki, şe'rın dəqiq tərcüməsi mümkün deyil, çoxları mənimlə razılaşmır.

Baxdım ki, o, «Yaşdan gileyliyəm» şe'rimin tərcüməsindən razı qalmadığını demək istəyir. Bu şe'rdə artıq yaşlanmağıma baxmayaraq

yaşımı hiss etməməyimdən yenə də uşaqlarla gizlinpaç oynamaq arzundan söhbət gedir:

İstərəm gizlinpaç oynayım yenə
Başıma götürüb çölü, çəmənı.
Elə gizlənim ki, düşüb izimə
Heç tapa bilməsin qocalıq məni.

Tərcüməçi bu bəndi belə tərcümə etmişdir:

Мне бы в прятки поиграть, расстать в сизой дымке,
Забиться б в тишину далекого угла.
Такую бы надеть мне шапку-невидимку,
Чтоб старость на мой след вовек не набрела.

Nəcəf təəssüflə başını yelləyib dedi:

—Tərcüməçi fikri dəqiq saxlayıb. Amma orijinaldakı «gizlənmək» sözünü «şapka-nevidimka» ilə əvəz etməklə şe'rdəki söz oyununa (gizlinpaç—gizlənmək) diqqət yetirmədiyinə görə misraların daxili gözəlliyinə xələl gətirmişdir.

Nəcəf tamamilə haqlı idi. Çünki bəndin ilk misrasında gizlinpaç oyunundan söhbət gedirsə, qocalığın məni tapmaması arzusunu bildirmək üçün «gizlənmək» sözü işlənməli idi. Ən mühümü də «Şapka-nevidimka» əfsanəsi bizim folklorumuzda yoxdur.

Bu söhbətimizdən mənə aydın oldu ki, «Molodyoj Azerbaydjana» qəzetinin redaktoru olan bu gənc poeziyanın incəliklərini nə qədər dərindən bilir.

Bu görüşdən sonra bizim bir-birimizə olan hörmətimiz ildən-ilə dərinləşməyə başladı.

AXC-nin mübarizə dövründə və parlament iclaslarında tez-tez görüşər, məsləhətləşərdik. Mən o zamanlar parlamentdə tez-tez çıxış edərdim, çox hallarda Nəcəf mənim təkliflərimi dəstəkləyərdi. Onlardan biri heç zaman yadımdan çıxmır. Mən çıxışımda ermənilərin silahlandığını və bizim də ordu yaratmağımızın zəruri olduğunu dediyim zaman general Bərşadlı mənə qarşı çıxdı. O zaman mənim təklifimi müdafiə edənlərdən biri də Nəcəf oldu.

20 Yanvar hadisəsinin ertəsi mənim çağırdığım parlament iclasında rus ordusunun törətdiyi qanlı faciəyə siyasi qiymət verilməsi

məsələsini qaldıranlardan ən fəalı Nəcəf idi. Nəcəf fəvqəl'adə vəziyyətin dərhal götürülməsini və rus ordusunun Bakını tərk etməsini, əks halda, bizim sovetlər ittifaqının tərkibindən çıxacağımızı da təklif etdi. Sonuncu məsələnin müzakirəsi uzun çəkdi. Bizə xəbər gəldi ki, rus əsgərləri parlament binasını mühasirəyə almış, soldatların bir qismi də binanın zirzəmisində yerləşdirilmişdir. Məsələnin bu yerə qədər dərinləşdiyini görən bə'zi deputatların parlamenti tərk etmək fikrinə düşdüyünü bilən Nəcəf bu xəbəri mənə çatdırıb təşəbbüsü ələ aldı. AXC üzvlərindən bir neçəsi ilə bərabər Nəcəf çıxış qapılarının hamısını bağlatdırdı. Və mənə xəbər göndərdi ki, «sən işində ol, qapıları bağlatdırmışam».

Elə də oldu. Toplantı səhərə qədər davam etdi.

Nəcəfin bir insan kimi xarakterinə gəlcə, onu deyə bilərəm ki, mənim bu yaşa qədər tanıdığım adamlar içərisində o öz yumşaqlığı, nəcabət və nəzakəti ilə hamıdan seçilərdi. «İnsanın üzü və gözləri onun qəlbinin aynasıdır»—kəlamının nə qədər doğru olduğunu şamil etdiyim adamlardan biri də Nəcəf idi. Onun içində nə qədər ağrı, acı olsa da, üzü və gözü həmişə işıqlı idi. Çünki üzündə içinin gözəlliyini, xeyirxahlığını əks etdirən xəfif bir təbəssüm var idi. Mən onun əsəbiləşdiyini, özündən çıxdığını heç vaxt görmədim. Çünki o, həmişə özündə idi.

Sözün qıtası, Nəcəf Nəcəfov sözün ən geniş mə'nasında Nəcəf bəy Vəzirov və Həsən bəy Zərdabi ən'ənəsindən gələn əsl azəri-türk ziyahısı idi.

«525-ci qəzet»də Nəcəfin vaxtsız ölümü haqqında yazılan məqalədə o, «cənnətlik adam» adlandırılır. Məqalə müəllifi tamamilə haqlıdır. Ömründə heç kəsi incitməyən, heç kəsin xətrinə dəyməyən, hamını özünə dost bilən, alicənablığı və xeyirxahlığı ilə özünü hamıya sevdiren, bütün bunlarla bərabər öz əqidə və prinsipindən dönməyən bu adam həqiqətən cənnət adamıdır.

Bu gözəl ziyalıya Allahdan rəhmət, ailəsinə isə səbr diləyirəm.

*«İlk xatirələr» («Dostlarının Nəcəf Nəcəfov haqqında xatirələri»)
Bakı, «Yeni nəsil» nəşriyyatı, 2000*

KÖHNƏ DOST

O, artıq yeddinci ildir ki, «Azərbaycan» nəşriyyatına rəhbərlik edir. Bundan əvvəl Nazim Oktyabr (indiki Yasamal) rayonunun rəhbəri, Mətbuat Komitəsinin sədri kimi məs'ul vəzifələrdə də çalışmışdır. Tanıdığım illər ərzində onu həmişə özünə və işçilərinə qarşı tələbkar, işinə məs'uliyyətlə yanaşan bir insan kimi görmüşəm.

Nazim «Azərbaycan» nəşriyyatının direktoru tə'yin olunanda bu nəşriyyatda əsasən qəzet və jurnal çap olunurdu. Nazim qısa bir müddət ərzində burada kitab nəşrini təşkil etdi, özü də hansı səviyyədə... Hazırda bu nəşriyyatda çap olunan bir çox kitablar öz nəfis tərtibatı, yüksək poliqrafiya mədəniyyəti ilə təkcə Azərbaycan oxucularının deyil, xarici ölkə kitabsevərlərinin də diqqətini cəlb edir. Bu dövr ərzində Nazimin bilavasitə yaxından iştirakı ilə 2 cildə, son dərəcə nəfis tərtib olunmuş «Prezident Heydər Əliyev» foto-kitabı, evlərin bəzəyinə çevrilmiş «Azərbaycan Respublikası», «Köhnə Bakı», «Füzuli», «Dədə Qorqud aliliyi», «Azərbaycan mətbəxinin sirləri», Şərqdə ilk şəxsiyyət ensiklopediyası olan «Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası» və daha bir çox maraqlı kitablar nəşr olunmuşdur.

Hazırda «Azərbaycan» nəşriyyatı respublika poliqrafiyasının flaqmanına çevrilmiş və ən yüksək keyfiyyətli kitablar nəşr etməyə qadirdir. Bütün bunlar isə Nazimin gündəlik qaygısı, diqqəti, enerjisi hesabına mümkün olmuşdur.

Bu vaxta qədər yazdıqlarım Nazim İbrahimovun bir mə'mur, sədr və müdir kimi fəaliyyəti barəsində idi. İndi isə mən onun şəxsən müşahidə etdiyim insani keyfiyyətlərini açmaq istəyirəm. Onun fəaliyyətindəki işgüzarlıq, səliqə-sahman, tələbkarlıq kimi xüsusiyyətlərini xarakterindən, insani keyfiyyətlərindən ayırmaq olmaz. Daha doğrusu, onun vəzifə başındakı işgüzarlığı, tələbkarlığı, xarakterindəki dəqiqlikdən, sözübütövlükdən irəli gəlir. Burada rəhmətlik atamın çox işlətdiyi bir ifadəni xatırlatmaq istəyirəm; o deyirdi: «Sözünün sahibi olmayan özünün də sahibi deyil». Gözəl sözdür, Nazimin özü bütöv olduğuna görə sözü də bütövdür. Söz verdisə, nəyin bahasına olur-olsun, onu mütləq yerinə yetirməlidir.

Mən son 10—15 ildə hafizəmi itirdiyimə görə kiməsə verdiyim sözün, yaxud edəcəyim işlərin siyahısını tutur və bu siyahıya gündə

5-10 dəfə baxır, həll etdiyim məsələnin üstündən xətt çəkirəm. Bu cəhəti məndən cavan olmasına baxmayaraq Nazimdə də görmüşəm. Hələ yadıma gəlmir ki, o, verdiyi sözü unutsun. Buna görə də mən eyni xahişi, yaxud sözü ona heç zaman ikinci dəfə xatırlatmamam. Əgər həmin məsələnin həlli yubanırsa, bu yubanmanın səbəbinin ondan asılı olmadığına inanır və bir neçə gündən sonra həmin məsələnin həll olduğunu özü mənə xəbər verir.

Nazimin gözəl cəhətlərindən biri də yaxşı gündə də, yaman gündə də eyni məcazda, eyni ovqatda, eyni təmkində özünü saxlaya bilməsidir. Mən onun tutduğu böyük vəzifədən kənarlaşdırıldığı, gözdən salındığı ağır günlərin şahidiyəm. O günlərdə o nə sındı, nə əyildi. Təmkinini və vüqarını saxladı, heç kəsin qapısını döymədi, şəxsiyyətini alçaltmadı.

O zamanlar mən hər dəfə Nazimlə görüşəndə tə'kidlə ona öz köməyimi təklif edərdim, kimə müraciət etməyin lazım olduğunu ondan soruşanda o, gülümsünər, mənim əvəzimə təsəlli verərdi. Bu məqamda vəzifədən düşəndən sonra özünü tamam itirən bir adam haqqında yazdığım «Ol görüm» şe'rimdən bir bəndi ona oxuyar və qururunu qoruyub saxlayan köhnə dostuma «əhsən» deyərdim:

Yaz ayları çağıldayan selmisən,
Bu dünyanı oyuncaqmı bilmisən?
Həyat səni güldürəndə gülmüsən,
Hünərin var ağladanda gül görüm.

Bəli, Nazim həyat onu ağılatmaq istəyəndə də gülməyi bacaran adamdır.

Nəhayət, yada düşdü və «Azərbaycan» nəşriyyatının baş direktoru oldu. Az zaman içərisində nəşriyyatı ayaq üstə qaldıraraq müasir avadanlıqla təchiz etdi. Dövlət tapşırıqlarını ləyaqətlə yerinə yetirdi. Bu gün Azərbaycanda buraxılan qəzetlərin, demək olar ki, 90 faizi onun rəhbərlik etdiyi nəşriyyatda çap olunur. Nazim həyatın hər üzünü gördüyündən başqalarına münasibətdə də həssas və qayğıkeşdir. Bu yaxın günlərdə vaxtilə çox yüksək vəzifədə olmuş, lakin indi tamam unudulmuş xəstə bir eləğlumuzla görüşdüm. Söhbətindən aydın oldu ki, onun adı, insani qayğıya ehtiyacı var. Mən çox təəssüfləndim

və ona köməklik təklif etdim. O mənə təşəkkür edib, vaxtilə böyük vəzifədə işlədiyi zaman o qədər də yaxından ünsiyyətdə olmadığı Nazim İbrahimovun lazım olan köməkliliyi göstərdiyini və tez-tez ona baş çəkdiyini bildirdi. Bu söhbətdən sonra Nazim bir insan kimi mənim gözlərimdə birə-yüz qat böyüdü. İnsan insanı yalnız yaxşı günündə deyil, yaman günündə də arayıb-axtarırsa və ona imkanı daxilində kömək əlini uzadırsa, bu, əsl insanlıq nümunəsidir. Nazimin xislətində xoşuma gələn cəhətlərdən biri də onun ailəcanlılığıdır. Ailəsinə, balalarına, yaxınlarına biganə olan adam, cəmiyyətə də biganə olar. Çünki ailə mikrocəmiyyətdir, cəmiyyətin kiçik bir hissəsidir. Bununla bərabər ailəyə olan sevgi yalnız duyğu çərçivəsində qalarsa, bu sevgi tam məqbul sayılmaz. Çünki ailə başçısı dünyaya gətirdiyi övladlarını cəmiyyət üçün əsl vətəndaş kimi hazırlayan ata sevgisi ilə bərabər borcunu da bilməlidir. Bu nöqtədə sevgi arxa plana, borcu isə ön plana keçir. Eldə gözəl bir söz var: «Uşağım əzizdir, amma tərbiyəsi ondan da əzizdir». Bax bu yerdə ata Nazim həm də çox sərt, tələbkardır. Əziz dostuma yaşının bu müdrik çağında möhkəm cansağlığı, yeni-yeni yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzulayıram.

«Yeni Azərbaycan» qəzeti, 26 yanvar, 2000

MƏKTUBLAR

ÇİNGİZ AYTMA TOVA MƏKTUB

Hörmətli Çingiz Terequloviç, mən may ayında xəstə olduğuma görə Sizin 70 illik yubileyinizə gələ bilmədim. Buna görə Sizdən dö-nə-dönə üzr istəyirəm. Lakin mən Sizə faks ilə təbrik məktubu göndər-mişdim, yəqin almısınız. Əlbəttə ki, bu mənə, mənim Bişkekə gəlmə-məyimə haqq qazandırmır.

Şahmar Əkbərzadə ilə mənə göndərdiyiniz «Kassandra damğası» kitabınızı aldım. Buna görə də çox sağ olun. Əsasən isə ona görə sağ olun ki, biz oxuculara belə möhtəşəm bir əsər vermişiniz. Bu kitab yalnız Çingiz Aytmatovun böyük uğuru deyil, bu eyni zamanda, dünya ədə-biyyatının və ictimai fikrinin böyük nailiyyətidir. Bu kitabdakı Çingiz tamam başqa Çingizdir. Siz bundan əvvəlki əsərlərinizdə yalnız Sovet imperiyasının törətdiyi faciələri və ayrı-ayrı fərdlərin öz səhvi ucba-tından çəkdiyi bəlaları qələmə almışdınsa, bu kitabınızda kosmosdan dünyaya baxaraq bütün insanlığın qlobal faciələrindən söhbət açırsınız. Siz bu əsərinizdə tək-tək manqurdların deyil, kütlənin manqurdlaşma-sını və bu manqurdluqdan törəyən faciəni qələmə almısınız.

Mənə elə gəlir ki, «Kassandra damğası» romanının məğzi və əsas ideyası kitabın epiloq hissəsindən başlayır. Epiloq romandakı ha-disələrin başlanğıcı və sonrakı hadisələrə qan paylayan ürəyidir. Daha doğrusu, romanın fəlsəfi izahıdır. Belə ki, epiloqu oxumadan romanın əsas qayəsi anlaşılmaz. Bu mə'nada epiloq romanın özündən güclüdür. Epiloqa qədərki hissə nə qədər fantastikdirsə, epiloq bir o qədər sovet dövründəki real dünyamızın təsviridir. Siz fantastikani də elə təqdim etmişiniz ki, oxucu onu reallıq kimi qəbul edir. Mənə elə gəlir ki, əsə-rin qəhrəmanı nə fantastik obraz olan iksrodun müəllifi monax Filo-fey, nə də onun fikrini yer kürəsində dəstəkləyən futuroloq Borkdur. Əsərin qəhrəmanı Borku vicdan əzabları çəkməyə məcbur edən, onu katarsisə gətirib çıxaran Runadır. Monarx Filofeyin kosmosa qaçması-nın da səbəbkarı məhz Runadır.

Runa zorakılıq üzərində qurulan Sovet imperiyasının qurbanla-rından biridir. Onun günahı içində yaşadığı, «şər imperiyası»nın (Reyqan) rəzəlatlarını görə bilməsidir. Professor Filofeylə onun söhbəti, düşün-düyünü professorun üzünə çırpması səhnəsi Sizin «Gün var əsrə bəra-bər» əsərinizdə örtülü şəkildə qoyduğunuz problemin sanki davamıdır.

Filofeyin sırf elm naminə elədiyi kəşfdən həməən «şər imperiyası»nın öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışması bəşəriyyətin faciəsi idi. Yazırsınız: «Для нас иксрод—новый тип человека. И по нашим прогнозам, именно иксроду предстоит перевернуть старый мир во избавление от него трудящихся классов... Это будет именно та пробивная сила, которая, в отличие от нас без оглядки, без страха и сомнений будет бороться за победу коммунизма во всем мире... Иксроды как носители небывалой *свободы личности и духа* будут прокладывать путь к новой эре человечества, давно предвиденной нашим революционным учением. Иксрод в перспективе не только ликвидатор старого, отжившего, но и создатель нового мира».

Bəli, Sovet imperiyası şəxsi ruhdan, duyğudan, mənlıkdən azad olan, insanlıqdan və insanpərvərlikdən məhrum olan, «yeni insan» yaratmaq və bu manqurdların sayəsində bütün dünyada kommunizmin qələbəsinə nail olmaq istəyirdi.

Bu romanınızda fərziyə və fantaziya şəklində qoyduğunuz iksrodu Siz «Əsrə bərabər gün» romanınızda yuxarıdan deyilənləri sorğusuz-sualsız yerinə yetirən robot-manqurd Sabitcan obrazında yaratmışdınız. Beləliklə, Filofeyin kəşfinə ehtiyac olmadan bu manqurd—robotları Sovet ideologiyası Sabitcanların simasında yetişdirmişdi. Bir sözlə, cəmiyyət manqurdlaşmışdı.

Bu məsələyə Siz 1982-ci ildə V.Korkinlə apardığınız müsahibədə də toxunmusunuz.

Əziz qardaşım, 1970-ci illərdə mən rus mətbuatından oxumuşdum ki, dünya və o cümlədən rus alimlərinin dediyinə görə, atanın cinsi zəifliyindən övladsız qalan qadınları sün'i mayalanma yolu ilə ana eləmək olar. Hətta onu da oxumuşdum ki, Fransada ərindən icazəsiz belə bir addım atan ananı onun milyonçu əri məhkəməyə vermişdi. O zaman dünya mətbuatında bu məsələ müzakirə olundu. Adamların bir qismi sün'i mayalanma yolu ilə ana olan qadına, bir qismi də ərinə haqq verdi (Həkim başqa bir kişinin spermasını iynə yolu ilə qadının uşaqlığına ötürür və qadın hamilə olur). Demək, bu yolla doğulan uşaq anaya doğma, ataya isə ögey olur. Hətta mənim yadımdadır ki, o zaman Tbilisidə belə bir institut da açılmışdı. Burada elmlə əxlaq üz-üzə dayanmış olur. O zaman mən bu kəşfə qarşı «Elm-əxlaq» adlı bir şe'r də yazmış, yerli və Moskva mətbuatında çap etdirmişdim.

Bu əhvalatdan bir qədər sonra hafizənin beyindən-beyinə köçürülməsi məsələsi qalxdı. Eksperimentator-alim qaranlıqda siçana işgəncə verir, onu döyür, bədəninə müəyyən miqdarda elektrik cərəyanı verir—beləliklə, şərti refleks olaraq siçanı qaranlıqdan qorxmağa öyrədir. Qaranlıqda işgəncə verilən siçanın hafizə hüceyrələri kimyəvi qorxu maddəsi ifraz edir. Siçanda qorxu refleksi artdıqca onun beynində kimyəvi birləşmələr çoxalır. Eksperimentator həmin kimyəvi birləşmələri başqa bir siçana keçirdikdə həmin siçan da qaranlıqdan qorxmağa başlayır. Bu kəşfdən sonra həmin prosesi insana da tətbiq etmək, birinin hafizəsini o birinə keçirmək mümkün olur. Mən bu barədə də «Baş» adlı bir şe'r yazmışdım. Sonra həmin şe'r in əsasında «Hara gedir bu dünya» adlı pyes yazdım və bu pyes Azərbaycanda və Türkiyədə oynandı. Burada mən yenə də elmlə qarşı-qarşıya duran əxlaq məsələsini irəli atır və əxlaqa zidd olan hər hansı elmi kəşfi inkar edirdim.

Sizin romanınızda bu məsələ başqa cür qoyulur. Yə'ni Siz günahı elmi kəşflərdə görmürsünüz, əksinə, günahı bəşəriyyətin pozulmasında, Allahın elçiləri olan peyğəmbərlərin qoyduqları əxlaq normalarına biganəlikdə, bəşəriyyətin haqq yolundan dönməsində görür və buna görə də Filofeyin məktubunu Roma papasına ünvanlayırsınız. Həqiqətdə XX əsrdə insanlıq mə'nən o qədər pozulub ki, şə'r xeyrə hökm etməyə, ağıl və düşüncənin şərin girovuna çevrilməsinə səbəb olduğuna görə ana bətnindəki embrion özünün dünyaya gəlməsinə e'tiraz edir. Bu mə'nada biologiya sahəsindəki elmi kəşflər barəsində bizim düşüncələrimiz həm üst-üstə düşür, həm də müəyyən mə'nada fərqlənir.

Mən burada özümü Sizin kimi dahi sənətkarlarla müqayisə etmək fikrindən uzağam. Məqsədim odur ki, əsrimizdə meydana gələn faciələrin səbəbini elmlə əxlaqın üz-üzə gəlməsində və daha dəqiq desək, insanda insanlığın ölməsində axtarmağın məni də düşündürdü-yünü Sizə çatdırmaqdır. Şe'rdən 2 misranı misal gətirmək istəyirəm:

Qorxuram, dünyada bir zaman gələ,
İnsanlar yaşaya, insanlıq ölə.

Sizin, demək olar ki, bütün əsərlərinizdə instinktlə düşünən heyvan obrazlarına rast gəlirik. Bu əsərinizdə də bir neçə dəfə balinaların

özünü sahələ çıxıb öldürmələri ilə yer kürəsində törənən faciələrin əlaqələndirilməsi çox düşündürücüdür. Elə bil balinalar bəşəriyyətin törətdiyi bu faciələrə e'tirazlarını bildirir və bəşəriyyəti bu yanlış yoldan çəkindirməyə çağırır. (Bəlkə də həqiqətən bu, belədir?!)

Filofey kimi alimlər yalnız öz elmi kəşflərini düşünür. Onun məhz bu cür düşünməsinin də əsası var. Sizin yazdığınız kimi, o, özü də anonim ata və anadan doğulduğuna görə, özünün də iksrod doğulduğuna görə, kəşfinin o dərəcədə bəşəriyyət üçün faydalı olub-olmadığını düşünür. O, yalnız bütün bəşəriyyətə özünün varlığını təsdiq etdirmək, «ata və ananın namə'lum olmasına baxmayaraq, mən sizin hamınızdan yüksəyəm»—demək üçün kəşfinin haqqında mə'lumatı yerə göndərir.

Siz bəlkə də elə buna görə də monax Filofeyin məhz namə'lum ata və anadan qeyri-qanuni doğulduğuna görə onun üçün etdiyi kəşfin əxlaqi tərəfinin vacib olmadığını demək istəmisiniz?

Bu məsələ ilə əlaqədar ikinci cahan müharibəsinin nəticəsində alman soldatlarından doğulan uşaqların timsalında özünü öldürən ana və qızın faciəsi daha həyati və daha dərinidir. Deyək ki, ana günahkardır. Bəs alman əsgərindən doğulan və buna görə də ətrafın—kütlənin təhqirlərinə mə'ruz qalan qızın günahı nədir? Bəs bunu kənd camaatı—kütlə niyə anlamaq istəmir? Ana və günahsız qızın faciəsinin səbəbi nədir? Eqosunu sübut etməkdən, dünyaya meydan oxumaqdan törəyən mə'nasız müharibələr. Müharibələr isə ən böyük əxlaqsızlıq və ən böyük vəhşilikdir.

Qarabağ müharibəsində özünü dünyanın ən ağıllı, ən qədim və ən mədəni milləti hesab edən, Ermənistanı monomillətli respublikaya çevirən erməni millətçiləri adından da xalis türk vilayəti olduğu mə'lum olan Qarabağda nə faciələr törətdi, Xocalı şəhərinin əhalisini körpəsindən tutmuş qocasına qədər hamısını qırdı, şəhəri ölü şəhərinə çevirdi. Budurmu ən ağıllı, ən mədəni millət olmaq? Demək, sizin yazdığınız kimi, bəşəriyyət fəlakətə doğru gedir.

Buna görə də elə həmin bəşəriyyətin bir nümayəndəsi olan Filofey kəşfinin bəşəriyyətə nə gətirəcəyini düşünür.

Siz bunu institutun partkomunun diliylə belə ifadə etmisiniz: «Ты убедил себя, что твоя миссия—двигать науку, совершать открытия, а

как быть с их результатами, пусть решают другие». Beləliklə də insanın elm aləmindəki nailiyyətləri onun özünü vuran bumeranqa çevrilir.

Məgər hidrogen bombasının atası Saxarovun faciəsi də elə bu deyildimi? O, hidrogen bombasını kəşf edəndən sonra anladı ki, bu kəşf bəşəriyyətə fəlakət gətirəcək. Bunu dərk edən Saxarov elmdən siyasətə keçdi, e'tiraz elədi və buna görə də Kuybişevə sürgün edildi. Beləliklə də öz kəşfi bəşəriyyətdən əvvəl özü üçün bumeranqa çevrildi.

Mənə elə gəlir ki, BMT-də elmlə əxlaqın artıq qarşı-qarşıya gəldiyini dərk etdiklərindən bu məsələ geniş şəkildə müzakirəyə qoyulmalıdır.

Sizin böyüklüyünüz bir də ondadır ki, Siz bu günün sözünü vaxtında—elə bu gün deməyi bacarırsınız. Bu günün sözünü deməyi bacaran yazıçı isə həm də sabahın yazıçısı olur.

Mənim «Hara gedir bu dünya» pyesimdə əsərin qəhrəmanı Laçın hafizənin bir adamdan başqasına köçürülməsini kəşf edəndən sonra onun içində ikinci səs—vicdanın səsi oyanır. Mən bu əsərdə vicdanın səsinə onun qanında yaşayan tarix—qan yaddaşını ulu əcdad şəklində vermişəm. Belə ki, bütün əsər boyu vicdan—ulu əcdad onu mühakimə edir və onu bu kəşfdən əl çəkməyə çağırır. Burada dramaturji konflikt obrazın öz içində gedir və nəhayət, o təslim olur və kəşfindən əl çəkdiyi yerdə ürəktutmasından ölür. Əsər yasla başlayıb yasla bitir.

Romanın sonunda Filofeyin özünü kosmosun boşluqlarına atıb məhv etməsinin səbəbini yer əhlinin onun kəşfinə e'tirazından çox, onun oyanan vicdanının təhrikində axtarmaq lazımdır.

Bir sözlə, «Kassandra damğası» romanınız fantastik çalarları ilə bərabər, real dünyamızda baş verən təbii və qeyri-təbii faciələrin, müharibələrin, elmi-texniki tərəqqi adlandırdığımız nailiyyətlərin nəticələrini öncədən görən böyük sənətkarın fəlsəfi dünyabaxışının təzahürüdür.

Əzizim Çingiz bəy, bu böyük sənət əsərinə görə Sizi təbrik edir, yaradıcılıq sevincinizə şərik olur, Sizin qüdrətli qələminizdən daha böyük əsərlər gözləyirik.

Sizi bağrıma basıb öpürəm, əziz qardaşım.

«Ədəbiyyat qəzeti», 10 sentyabr, 1999

BU PƏRİŞAN GÜNLƏRİN SONU OLACAQ

Əziz qələm yoldaşım, məsləkdaşım Fəmil Mehdi!

Vətənimizin ağır günlərində özüne yubiley keçirməyi rəva bilməsən də, dostların, əqidədaşların, qələm yoldaşların sənə keçdiyin şərəfli, namuslu ömür yolunu qiymətləndirməyi və sənə öz ürək sözlərini çatdırmağı özlərinə borc bilirlər. Mən də bu məqsədlə sənə müraciət etməyi lazım bildim, əziz dost! Daha doğrusu, bu mənim ürəyimin tələbi idi.

İtirilmiş torpaqlarımızın dərdi və vətənimizin bugünkü durumu həm bir vətəndaş, həm də bir qələm əhli kimi səni o qədər sarsıdıb ki, son zamanlar həm yazılarında, həm də ovqatında olan pərişanlığa görə səni təbrik etməyi gözlədiyimiz xoş günlərə saxlayır, sənə polad iradəni və ləyaqətli şəxsiyyətini öpüb bağrına basıram.

Xatırandırsa, 50 illik ürək dostum, könül sirdaşım Şirməmməd müəllimin bu yaxınlarda qəzetlərdə qeyd olunan 75 illiyi münasibətilə onun haqqında yazdığım yazıda da mən onun şəxsiyyətinin bütövlüyü, mərdliyi, kişiliyi barədə qeydlərimlə kifayətlənmiş, amma ad günü münasibətilə onu təbrik etməmişdim. Çünki o da sən yandığın atəş ilə yanan əqidə yoldaşımızdır və mən təbriki nə onun şəxsiyyətinə, nə də böyük əqidəsinə rəva bilməmişdim.

Bu günlər sənə son zamanlar ürək qanı ilə yazdığın «Dilən, professor», «Mənim Qarabağım mənim deyilsə», «Müstəqillik», «Böyük oğrular, kiçik oğrular», «Allah, bu necə dövrəndir» və s. şe'rlərini bir daha oxuyub kövrəldim. Oxuduqca mənə elə gəlirdi ki, xalqın könül ağrısı olan bu şe'rləri sənənlə müştərək yazmışıq. Çünki bu şe'rlər mənim də fəryadım, mənim də könül hıçqırıqlarımdır. Çünki bu şe'rlər bu günür,üzün aynasıdır.

Yalnız son zamanlar yazdığım və adlarını çəkdiyim bu şe'rlər deyil, sənə ömrün boyu yazdıqların—istər şe'r və poemalarının, istərsə də publisistikanın baş mövzusu həmişə Vətən, torpaq sevgisi, xalq və onun taleyindən narahatlıq olub. Məhz elə budur səni bizə həm şair, həm də vətəndaş kimi sevdiren.

Əziz dost, hər şeyin sonu olduğu kimi səni və hamımızı pərişan edən günlərin də sonu olacaq. Sənənlə birlikdə Ağdamda və Xudumuzun ruhunu şad etmək üçün onun doğma kəndi Mərzilidə qarşı-qarşıya oturacağımıza, günlərin acısını sevincimizlə əvəz edəcəyimizə əminəm.

«525-ci qəzet», 11 yanvar, 2000

TARİXİMİZİ SAXTALAŞDIRAN «ALİM»

Hörmətli Kamil Vəli!

Sənin «Yeni müsavət» qəzetinin 21 iyul sayında İqrar Əliyevə verdiyin cavabı oxudum. Dünya və Azərbaycan tarixçilərinin çox böyük bir hissəsi səninlə həmfikirdir. Mən sənin «İqrar Əliyevin erməni dəyirmanına su tökməsi» kəlamına yalnız bir şeyi əlavə etmək istəyirəm: O, erməni dəyirmanından əvvəl rus-sovet imperiya dəyirmanına su tökmüşdür.

Bu həmin imperiya idi ki, «türk» sözündən oddan qorxan kimi qorxduğu üçün Türküstanın adını dəyişib Orta Asiya qoydu. Bu həmin imperiya idi ki, Türküstanda və Azərbaycanda bir çox tarixi şəhərlərin adlarını dəyişib ruslaşdırdı; Bişkeki Frunze, Düşənbəni Stalinabad, Gəncəni Kirovabad, Biləsuvarı Puşkin, Beyləqanı Jdanov, Nəraşeni İliç kimi türklüyə uyğun gəlməyən, tariximizi inkar edən adlarla əvəzləndirdi, yalnız türk xalqlarının əlifbasını özünün kirilinə dəyişdirdi. Bu da qəribədir ki, Sovet imperiyasının tərkibində olan xalqların içərisində bu siyasət yalnız müsəlman-türk xalqlarına tətbiq olunurdu.

Azəri türkləri Anadolu türklərinə həm mənşəcə (Oğuz), həm dilcə, həm də coğrafi cəhətcə daha yaxın olduğundan biz rus-sovet imperiyası üçün başqa türk xalqlarından daha qorxulu idik. Bu da imperiyanı düşündürməyə bilməzdi. Məsələ belədir ki, 40—50-ci illərdə Azəri türklərində Anadolu türklərinə böyük sevgi və böyük meyl var idi. O dövrün gəncləri olan bizlər, 1918-ci il mart—sentyabr hadisələrində Anadolu türklərinin özləri bir neçə qərb dövlətinin təcavüzünə məruz qalmalarına baxmayaraq, Azərbaycana qoşun göndərib bizi erməni təcavüzündən xilas etdiklərini atalarımızdan eşitmişdik. Və buna görə də o zamanın həm yaşlılarında və həm də onların övladları olan bizlərdə Türkiyə türklərinə böyük məhəbbət formalaşmışdı. Bu məhəbbəti millətin ürəyindən çıxartmaq üçün Sovet imperiyasına bizim türk olduğumuzu inkar edən elmi tarixi konsepsiya lazım idi. Və bunu sənin bu gün polemikaya girdiyin İqrar Əliyevə rəsmən tapşırıdılar. O da bunu can-başla yerinə yetirdi və elmlər doktoru, sonralar da imperiya siyasətinə xidmətinə görə institut direktoru oldu. Amma yalanı elmi həqiqət kimi qələmə vermək, əlbəttə, çox böyük zəhmət tələb edirdi. İqrar bu zəhmətə qatlaşdı. Çox çətinliklə olsa da bu yalanı «elmi» həqiqət kimi millətə sırdı. İnsafən, bu işdə kişinin böyük zəhməti olub.

Mə'lum həqiqətdir ki, Sovet imperiyasının belini iqtisadiyyat elminin siyasiləşdirilməsi qırdı. Yə'ni bu elmi sadəcə olaraq «İqtisadiyyat» deyil, «Siyasi iqtisadiyyat» adlandırır iqtisadiyyatı siyasiləşdirdilər. Beləliklə də sovet məkanında böyük imkanlara malik olan iqtisadiyyatı siyasətə qurban verdilər. Bu yaramaz konsepsiyayı bütün elmlərə, o cümlədən də tarix elminə tətbiq etdiklərinə görə İqrar Əliyev elmə yox, siyasətə qulluq göstərdi.

Hörmətli Kamil Vəli! İndi sən nə demək istəyirsən? İndi bu kişi uzun illik əziyyətini necə yerə vursun? Axı, əgər o, bu konsepsiyadan əl çəkərsə, onun 50 illik «elmi» fəaliyyəti yerə vurulmazmı? Həqiqətən əgər o, bu konsepsiyadan əl çəksə, onun bütün elmi fəaliyyəti sifirə enmiş olar. İnsafınız olsun, bu kişi 50 il eyni çastuşkanı püləyib. İndi birdən-birə bayatıya necə keçsin? Ona görə də mən səndən və sənənin kimi düşünən bütün alimlərdən xahiş edirəm, ondan əl çəkin. Çünki o, yaşının ixtiyar çağında özünü inkar edə bilməz. İqrar Əliyev 50 il dedi-yi və yazdığı uydurmalara elə can-dildən inanıb ki, bu gün ondan əl çəkəsi deyil. Sən o kişiye əziyyət verib, niyə onu polemikaya çağırırsan?

Özünü türk oğlu türk bilən Nəsimi, Füzuli, M.F.Axundzadə, Zər-dabi, Mirzə Cəlil, Əhmədboy Ağaoğlu, Sabir, Əlibəy Hüseynzadə, Cavid kimi dahilərdən ağıllı olduğunu zənn edən bu adamla mübahisəyə girməyə dəyərmə? İqrarın konsepsiyasından belə çıxır ki, öz milli varlığını bilən və öz türklüyü ilə öyünən bu nəhəng korifeylərdən də əl çəkməliyik. Demək, biz türk deyiliksə bu cahanşümul türk oğullarını milli ədəbiyyatımıza və fikir tariximizə daxil etməyə də haqqımız yoxdur.

Bir də günah onda deyil, bizdədir. Əgər biz, biz ola bilsəydik millətimizin tarixini ömrü boyu saxtalaşdıran, bizi onun-bunun quyruğuna calayan bir adamın tarix elmimizin başına gətirilməsinə qarşı səsimizi ucaldardıq. Qonşumuz Gürcüstanda, yaxud Baltıkyanı ölkələrdə belələrini tarix elminin başına deyil, heç ayağına da yaxın buraxmazdılar. İndi ki, belədir, sizdən bir daha xahiş edirəm: qoy ölmüş imperiyanın sağ qalmış «tarixçisi» öz yalanları ilə nə qədər istəyir məzəlsin və tək-tük həmfikirələrini də məzələndirsin.

Tarixi saxtalaşdıran «tarixçiləri» tarix özü damğalayır.

«Yeni Müsavat» qəzeti, avqust, 1999

«TÜRKİYƏ ARXAMIZDA OLMASAYDI, BAŞIMIZA ÇOX BƏLALAR GƏLƏRDİ»

Hörmətli V.Nəsib!

«525-ci qəzet»in builki 10 dekabr sayında «Havada bulud yox» məqalənizdə toxunduğunuz məsələ məni də lap çoxdan narahat edir. Hələ 1993-cü ildə «Aydınlıq» qəzetində nəşr etdirdiyim «Bizim kimi-miz var?» adlı məqaləmdə yazmışdım: «Arada-bərədə eşidirik: türklər filan fabrikimızı, filan zavodumuzu, filan otelimizi aldılar», yaxud «türklər sərvətimizi daşıyır». Bu cahilənə söhbətlərə adam məəttəl qalır. Əgər biz doğrudan da, bu qədər öz mülkiyyətimizin və sərvətimizin qədrini bilən idiksə, 5—10 il əvvəl nəinki sərvətimizə, milli varlığımıza, dinimizə, dilimizə, imanımıza, namusumuza, bütün mə'nə-viyyətimizə müftəcə sahib çıxan Sovet imperiyasının talançılığına qarşı niyə çıxmır, köləliyimizə şükr edib otururduq?»

Həqiqətən bu, çox maraqlıdır. Mən də sizin kimi kimlərinə tərəfindən ortaya atılan bu türk düşmənçiliyinə heyrət edirəm. Türkiyə türklərinin bizə hər işdə, hər məsələdə arxa olduqlarını, sizin də yazdığınız kimi, minlərlə tələbələrimizi universitetlərdə, hərbi akademiyalarda xüsusi təqaüdlə oxutduqları, buna baxmayaraq neftimizin ən az faizinə sahib olduqları halda, biz niyə öz qardaşımızın bizə elədiyi yaxşılıqlara bu qədər biganəyik?

Sizin yazdıqlarınızı mən də eşitmişəm. Bizim bə'zi qansız mə'murlarımız Azərbaycana böyük yatırımlar qoyan türk iş adamlarını incidir, onların şirkətlərinə tez-tez yoxlamalar göndərirlər. Mən Əli Turanlı-nın «Yetmiş il axan göz yaşları və bitməyən iztirablar» kitabını böyük ürək ağrısı ilə oxudum. O, haqlı olaraq yazır: «Biz elə bil öz ölkəmiz üçün yaradıb qururuq və tikdiklərimizin heç birini belimizə alıb Türki-yəyə aparmayacağıq. Bu qədər yoxlamamı olar?».

Çox maraqlıdır ki, bizim mə'murlar başqa xarici firma və şirkətlərin qarşısında qul kimi əyilir, amma öz türk qardaşlarını cürbəcür bəhanələrlə soymağa çalışırlar.

Sözümü sizin bir fikrinizlə bitirmək istəyirəm: Türkiyə iş adamlarını incidənlər bilməlidirlər ki, «Türkiyə arxamızda olmasaydı, başımıza çox bəlalar gələrdi».

«525-ci qəzet», 17 dekabr, 1998

«ƏRƏN» QƏZETİNİN BAŞ REDAKTORU RAMAZAN QAFARLIYA

Hörmətli baş redaktor!

Bir aydan çoxdur Şekidə guya istirahətdəyəm. Amma indiki zamanda ölkənin bu durumunda xalqın şair oğlu hansı istirahətdən dəm vura bilər. İstirahət ona halal ola bilərmə?

Bu gün təsadüfən Sizin qəzetinizin 16—23 iyul tarixli sayı əlimə keçdi. İlk gözümə dəyən məqalə Natiqə Yusifqızının «Bu dil bizim dilimizdirmi?» məqaləsi oldu. Ürək ağrısı ilə oxudum. Şəkiyə gəlməmişdən bir-iki gün əvvəl Milli Məclisdə ana dilimizə ögey münasibət barədə çıxışım bə'zi qəzetlərdə də işıqlandırıldı. O çıxışda mən 2 il əvvəl yazdığım şe'rimdən bir bəndi də oxudum:

Bir vaxt rusca idi bütün reklamlar,
İndi ingiliscə dürtülür gözə.
İtin də dilinə hörmətimiz var,
Təkcə öz dilimiz yaramır bizə.

Parlamentdə mənim bu çıxışına təəssüf ki, əhəmiyyət vermədilər. Mən əsəbiləşdim və Rəyasət Hey'ətində əyləşən məqam sahiblərinə hücum çəkib dedim ki, sizin ana dilimizin qorunması haqqında olan bu çıxışına əhəmiyyət verməməyinizin səbəbi odur ki, hamınız uşaqlarınızı rus və ya ingilis dilində oxudursunuz.

Yəqin ki, mənim bu çıxışından xəbərdarsınız.

Hörmətli redaktor, mənim 50 illik mütəvaze yaradıcılığında əsas qayəm vətənimizin istiqlalı və ana dili uğrunda mübarizə olmuşdur. Yəqin ki, bu Sizə mə'lumdur. Buna görə də N.Yusifqızının məqaləsi səsimə səs verdiyinə görə məni çox sevindirdi. «Zəncirlənmiş ziyalılar» məqaləsi isə yaramın üstünə düz səpdi.

«Ağdamın harayı» və yuxarıda adlarını çəkdiyim məqalələrdə qaldırılan problemlərdən qəzetinizin fikir istiqaməti və qayəsi mənə mə'lum oldu. Bu qayəni alqışlayır və qəzetinizə böyük uğurlar diləyirəm. Arzum budur ki, getdiyiniz bu şərəfli yolda büdrəməyəsınız.

Mənim yenice çapdan çıxan «Zaman və mən» məqalələr toplusu haqqında verdiyiniz məqaləyə görə Sizə dərin təşəkkürlərimi bildirirəm. Məqalənin müəllifi Tərlan Novruzova da mənim minnətdarlığımı çatdırmağınızı xahiş edirəm.

Şəki, 22 iyul, 1999

«YAĞMUR» DƏRGISİNƏ

Əziz dostlar, yeni yayınlanmaya başlayan «Yağmur» dərgisini məmnuniyyətlə oxudum. Əvvəla Sizi təbrik edir, daha böyük başarılar diləyirəm.

Dərgidə gedən yazılar içərisində Atilla İlhan bəylə apardığınız müsahibə çox xoşuma gəldi. Atilla bəy çox haqlı olaraq göstərir ki, «indi şe'r oxunmur»—deyənlər çox səhv edir. Gözəl şe'r oxunur, yalnız pis şe'rlər oxunmur. Yalnız Türkiyədə deyil, başqa türk cümhuriyyətlərində, o cümlədən də Azərbaycanda gözəl şe'r oxunur və əzbərlənir. 7 milyonluq Azərbaycanda şe'r kitabları 20—30 min tirajla basılır və bir neçə ay ərzində satılıb qurtarır. Azərbaycanda bütün toy məclisləri musiqi ilə bərabər, şe'rlə müşayiət olunur. Toyun aparıcısı dediyi bütün sağlıqları şe'rlə tamamlayır. Azərbaycanda Füzulini..., Yunus İmrəni, Qaraca oğlanı, böyük mizah şairimiz Sabiri, S.Vurğunu əzbər bilməyən adam çətin tapılar.

Türk xalqlarının şe'rə olan bu sevgisini Atilla bəy ən'ənəmizdən gələn səslə əlaqələndirir. Mən bu fikrə qəlbən qatılıram. Çünki türk doğulduğu andan bu səsin musiqisinin içində böyüyür. Analarımızın beşik başında bizə dediyi ninnilər, cocuqluqda oynadığımız oyunlar, dinlədiyimiz azanlar, yaslarda oxunan Qur'an səsi körpəlikdən bizim ruhumuza hopur, bizi bu səslə böyüdür.

Atilla bəy çox haqlı olaraq göstərir ki, bu səsdən məhrum olan bir havada yazılmış şe'rlər yabançı dildən çevrilmiş, ruhumuza yad olan tərcümə əsərlərinə bənzəyir. Belə şe'rləri isə xalq qəbul etmir.

Yəhya Kamalın, Behcət Çağların, M.Akifin, Nəcib Fazilin şe'rlərində isə Atilla bəyin dediyi ən'ənədən gələn o səs, o musiqi bizim türk ruhumuzla unison (harmoni) olduğundan biz onları sevir və əzbərləyirik. Nəcib Fazilin «Otel odaları»nı sevməmək mümkündürmü? Bu şe'rdəki səs otel odalarında yalnız qalmış bir qəribin ah-naləsidir.

Bununla belə, e'tiraf etməliyik ki, çağdaş Türkiyə şairlərinin bir çoxunun şe'rləri divan və xalq şe'rindən gələn bu səsdən, bu musiqidən məhrumdur.

Türkiyədə çağdaş Orta Asiya və Azərbaycan şairlərinin böyük bir qisminin şe'r kitabları yayınlanmışdır. Buna rəğmən Türkiyə ədəbiyyat və sənət dərgilərində türk şe'ri haqqında yazılmış məqalələrdə

yalnız Türkiyə türklərinin şe'ri təhlil olunur. Unudurlar ki, türk şe'ri yalnız Türkiyə türklərinin şe'rindən ibarət deyil, 150 milyonluq böyük bir millətin şe'ri deməkdir. Füzuli azəri, Nəvai özbək-cığatay, Məh-tumqulu türkmən, Abdulla Tukay tatar ləhcələrində yazsalar da, bu, ümumtürk ədəbiyyatıdır. Siz əgər bu həqiqəti qəbul edirsinizsə, çağ-daş türk şe'rindən bəhs edərkən nəçin bizləri unudursunuz? Məgər biz bu gün hamımız birlikdə ümumtürk ədəbiyyatını yaratmırıqmı?

Əvət, Atilla İlhan bəyin dediyi o gözəl səs, o musiqi bizim hamı-mızı birləşdirən kökümüzün, soyumuzun səsidir. Bizim bu səsə biganə olmağa haqqımız yoxdur.

Bu məktubumla Sizə bir neçə şe'r göndərdim. Çap etsəniz, məm-nun olaram.

6 noyabr, 1998

«EGİTİM-BİLİM» DƏRGİSİNƏ

Mən hər il mayın sonundan sentyabra qədər Şəkidə olduğuma görə Sizin dərginizin mayıs sayı bu günlərdə əlimə keçmişdir. Buna görə də dərginiz haqqında fikrimi və Sizə təşəkkürlərimi gec yazmağımı əfv etməyinizi xahiş edirəm. Əvvəla mənimlə olan «Asrın Rəportajı»nı nəşr etdiyinizə görə Sizə dərin təşəkkür və minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Amma bu məktubu yazmaqda məqsədim yalnız təşəkkürlərimi Sizə çatdırmaq deyil. Əsas məqsədim dərginiz haqqında öz təəssüratımı Sizə bildirməkdir.

Əziz həmkarlarım, dərginizin səviyyəsi həddindən artıq xoşuma gəldi. Bizim barışmadığımız Sovet dönməndə Rusiyada çox yüksək səviyyəli dərgilər çap edilərdi. Mən və mənim yazıçı dostlarım bu dərgiləri böyük məmnuniyyətlə oxuyardıq və bizim də yazılarımız həmin dərgilərdə çap olunardı. Bu dərgilər içərisində «Oqonyok» dərgisi («Qığılcam») öz yüksək səviyyəsi ilə başqalarından seçilərdi. Sizin «Egitim-bilim» dərginiz mənə «Oqonyok» dərgisini xatırlatdı.

Mən «Egitim-bilim» dərgisi çox «xoşuma gəldi» yazdım. Lakin Sizin dərginiz haqqında yalnız «xoşuma gəldi» demək çox azdır. Belə ki, dərginiz «Egitim-bilim» adını tamamilə doğruldur. Hələ bir qədər də adından kənara çıxır. Burda ümumən sənət və şe'r sənəti haqqında fikirlərlə yanaşı gözəl şe'r nümunələri təqdirəlayiqdir.

Dinimizin böyüklüyü, xristian böyüklərinin də islam və onun peyğəmbəri haqqındakı mülahizələri mənim üçün tamamilə yeni mülahizələrdir. İbrahim Koçun İslam aləminin böyük fizik alimi İbn Heysem haqqında, Vehbi Vakkasoğlunun «Mum dibinə işıq veririmi?», mikrobu kəşf edən osmanlı alimi «Bilim və texnologiyədə ən son gelişmələr» məqalələri «Beytlərdə şakıyan türkcə» sərlövhəsi altında Füzuli, Zati Nabi, Ali Heydar bəydən gətirdiyiniz beytlərin izahı oxucu üçün çox qiymətli mə'lumatlardır.

Əbdülqadir Akkündüzün divan ədəbiyyatının gözəl nümunələrini bu günün çağdaş türk oxucularına böyük ustalıqla açması, izah etməsi çox gərəklidir.

Təəssüf ki, bugünkü oxucular, xüsusən gənclər bu böyük xəzinəyə baş vurub bu sənət incilərini anlamaq və dəyərləndirmək səviyyəsində deyil. Mən rica edirəm, Siz bu gözəl işinizi davam etdirin.

Çünkü türk ədəbiyyatından divan ədəbiyyatını çıxartsaq biz mədəniyyətimizi qısırlaşdırmış olarıq. 1972-ci ildə Türkiyədə basılan «Varlıq» dərgisində İsmət Zəki Eyyuboğlu adlı bir ələndiricinin «Ölü ədəbiyyat» adlı məqaləsini oxuyub ona «Yel qayadan nə aparır» adlı cavab yazmışdım. Çünki Eyyuboğlu bizim divan ədəbiyyatımızı «ölü ədəbiyyat» adlandırmışdı. Bu gün Siz dərginizdə Divan ədəbiyyatından gətirdiyiniz gözəl beytlərlə İ.Z.Eyyuboğluların yanlış düşüncədə olduğunu bir daha göstərdiniz. Buna görə Sizə minnətdaram.

Əziz dostlar, bir azəri ata sözünü sizə xatırlatmaq istəyirəm: «Keçmişinə güllə atanın gələcəyinə top atarlar».

Bu gün bizim keçmişimizlə öyünməyə haqqımız var. Çünki biz böyük dövlətlər qurmuş, böyük tarix yaratmış millətik. Təəssüf ki, öz qılıncımız özümüzü kəsir. Mən bu adda bir oyun əsəri də yazmışam.

Vehbi Vakkasoğlu adını çəkdiyim məqaləsində haqlı olaraq yazır: «Son dönmə içində yaşadığımız költür şoku, hərf devrimi, keçmişdən qopukluq babalarımızı gələnekdən büsbütün qoparmış və hər şeyi yenidən və sıfırdan kəşf edər hala gətirmişdir. Əsgisi ilə heç bir ilgisi, bağlantısı qalmamış bir həyat, dedə ilə torun arasında canlı və güçlü heç bir bağ burakmamışdır.

Böyləsinə boşluqda qalan nəsillər, önlərində bulduqları həyatı bənimseyə bilmək için keçmişə sırtlarını dönmək məcburiyyətində qaldılar».

Müəllif tamam haqlıdır. Maləsəf, biz türklər keçmişimizi bəyən-mədik, ona alay etdik. Batını təqlid etməyə başladıq. Bu faciə hələ 1450 il bundan öncə göytürklər zamanında da bizim atalarımız çinliləri təqlid edərdi. O zaman Bilgə xaqan üzünü türk millətinə tutaraq dedi: «Ey türk, titrə və kəndinə dön. Sən kəndinə dönəndə böyük olursan!».

Maləsəf, bu bəla bu gün də biz türklərin ruhunda yaşamaqdadır. Biz yenə də kimlərisə təqlid etməklə məşğuluq.

Biz Azəri türklərinin 1918-ci ildə yaratdığı ilk cümhuriyyətin banisi milli bayrağımızı 3 rəngli yaratdı. Birinci göy rəng—türkləşmə, ikinci qırmızı rəng—çağdaşlaşma, üçüncü yaşıl rəng—islamlaşma.

Çağdaşlaşma şüarı Atatürkün yaratdığı cümhuriyyətdə də əsasdır. Lakin çağdaş türklər çağdaşlaşmanı batıllaşma kimi qələmə verir. Bu, kökündən yanlışdır. Atatürk «batıllaşma» deməmiş, «çağdaşlaşma» de-

miş. Əgər «çağdaşlaşma»-nı «batılaşma» kimi anlasaq, onda bir sual doğur: Yaponiya batı məmləkəti deyil. Lakin çağdaş elm və texnoloji ilə silahlanmış çağdaş məmləkətdir.

Mən «Ortadoğu» qəzetində keçən il nəşr etdirdiyim «Ey qocaman Türkiyə» məqaləmdə yazmışdım: «Hər zaman güvəndiyim, kəndimə dayaq bildiyim, ey qocaman Türkiyəm! Sən bu gün «batı», «batı» deməklə kəndini batırdın».

Lakin biz Azəri türkləri sovet dönməndə müstəmləkə olsaq da, kəndimizdən qopmadıq. Müstəqil olandan sonra qan, çan və din qardaşımız Türkiyənin tə'siri ilə Sizi və Batını təqlidə başladıq. Öz ən'ənəsinə, tarixinə, dilinə, milli ruhuna, milli varlığına sırt çevirən millətin gec-tez məhv olacağı labüddür. Allah bizi o fəlakətdən qorusun.

Dərginizdə Ege universitetinin professoru Metin Çolakın «Günəş pilləri istifadə edilərək elektrik üretilir» barəsində verilən mə'lumata çox sevindim. Demək, mənim millətim hər şeyə qadirdir. Millətimin övladları çağdaş dünyayla ayaqlaşa bilər, dünyəvi kəşflər etməyi bacarır. Demək, biz yalnız keçmişimizlə deyil, bu günümüzlə də fəxr edə bilərik. Dərginiz bu gün Türkün yetişdirdiyi böyük elm və sənət adamları haqqında mə'lumat verməklə bizim çağdaş millət olduğumuzu bildirir. Bununla da türk gəncliyində özünə, öz millətinə inam hissini aşılayırsınız.

Əziz dostlar, Sizə daha böyük uğurlar, başarılar diləyir və arzu edirəm ki, dərginizin bundan sonra çıxacaq saylarını mənə göndərsiniz.

Çox məmnun olaram.

30 sentyabr, 1999

ƏXLAQ NORMALARI

Hörmətli redaksiya!

Qəzetinizin 10 dekabr, 1998-ci il tarixli sayında dərc olunan «Namus məsələsi» məqaləsində qaldırılan məsələyə mən də öz münasibətimi bildirməyi özümə borc bildim. «Gözəllik müsabiqəsində əxlaqa zidd heç nə yoxdur» deyən «Ceyla xanım» dərgisinin baş redaktoru hörmətli A.Orduxanovaya üç sualım var:

1. Hər millətin özünəməxsus abır-həya, ismət və əxlaq normaları var, ya yox?

2. Kişilərin qarşısında soyunub bədəninin əzalarını nümayiş etdirməyi şəxsən o özü abır, həya və ismət hesab edirmi?

3. Abır-həya və ismətinə qorumağı qadın jurnalının redaktoru qadın üçün yaxşı cəhət hesab edir, yoxsa pis cəhət?

Mən bu məsələdə hörmətli Hacı Müzəffər Cəbrayılzadənin və Rövşən Əhədoğlunun fikirlərilə tamamilə şərikəm. Onların dediyi kimi, mən də gözəllik müsabiqəsinin bizdə keçirilməsinə razıyam. Lakin həmin müsabiqələrin türk-müsəlman əxlaq normalarını pozmadan zahiri gözəllikdən daxili gözəlliyin nümayişi əsasında keçirilməsinin tərəfdarıyam. Çünki zahiri gözəllik keçici, daxili gözəllik isə hər kəsin ömrü qədərdir. Qızlarımız, gəlinlərimiz arasında mərifətin, qanacığın, elmin, savadın, həssaslığın, mütləqinin, tərbiyənin, vətənsəverliyinin, sədaqətin, əxlaqın, abır-həyanın və ismətin müsabiqəsinin keçirilməsini arzu edirəm.

Padşahlarımızın saraylarında nə qədər gözəl kənizlər yaşayıb. Onlardan bu gün xatırlananı varmı? Lakin Şah İsmayılın tərbiyəsində və yetişməsində böyük əmək sərf edən Aləmşahbəyim tariximizdə gözəl analıq simvolu kimi xatırlanmaqdadır.

Deyənlərə görə, Məhsəti və Natəvan zahirən çox gözəl olmuşlar. Lakin bu gün onlar zahiri gözəlliklərinə görə deyil, ağıl və istə'dadlarına görə anılır və sevilir. Onu da vurğulamağı vacib sayıram ki, bu gün bizdə mövcud olan əxlaq, abır, ismət normalarını yalnız islamiyyətlə bağlamaq düz deyil. Hələ islamı qəbul etməmişdən çox-çox əvvəllər Göy Tanrıya sitayiş etdiyimiz zamanlarda da bizdə həmişə əx-

laq-ismət normaları mövcud idi. Bu normalar islam normaları ilə üst-üstə düşdüynə görə də, biz sonralar bu dini məmnuniyyətlə qəbul etdik.

Mən belə hesab edirəm ki, bu gün Qərbin özü mə'nəviyyatsızlığa sürükləndiklərindən şikayət etdikləri və buna əlac axtardıqları bir zamanda, biz onların bütün adət-ən'ənələrini, ruh və psixologiyalarını eynilə öz mühitimizə tətbiq etməli deyilik. Sözümlün sonunda «Hürriyyət» qəzetinin 12 dekabr sayında mənim çox hörmət etdiyim Nazim İmanov, Əli Kərimov, Fəzail Ağamalı kimi ağıllı və ciddi siyasətçilərin bu müsabiqəyə rəğbətlə yanaşdıqlarını oxuyub, çox təəccübləndiyimi bildirmək istəyirəm.

«525-ci qəzet», 15 dekabr, 1998

ƏZİZ MUXTAR BƏY!

Dərhal Sizə məktub yazıram. Hisslərim coşub-daşır. Çünki kitabınız məndə böyük təəssürat doğurmuşdur. İste'dadınızın sayəsində mühiti, dünyanı dərinlən duyduğumuz və dərk etdiyinizə görə sağ olun! Kitabınız bəşəriyyətin mə'nəvi həyatında nadir hadisədir. Zənnimcə, onun başqa dünya dillərinə tərcüməsi zamanəmizin zərurətidir. Və bu, belə də olacaqdır. Mənim təəssüratıma gəlincə, mən onları Sizə göndərdiyim ayrıca rə'ydə ifadə etmişəm. Mən onu kitab haqqında ilk emosional təəssüratım əsasında yazmışam. Ordakı qüsurlara görə mənə qınamayın.

Çox təəssüf edirəm ki, nasaz olduğuma görə (hipertoniya) Türkiyədə çox qala bilmədim.

Siz məndən kitabınıza ön söz yazmağı xahiş etmişdiniz. Mən bunu xahişsiz də böyük məmnuniyyətlə edərdim. Çünki mən ürəklərimizin bir-birinə ruhən yaxın olduğunu görürəm. Mən mə'nəvi doğrmağımızı bir çox şeylərə baxışımızın, hadisələrə münasibətimizin eyniliyində görürəm və poemanızı oxuyandan sonra bu bağılılıq daha dərinlən anladım.

Siz poemanızda Türk xaqanlarından bəhs edirsiniz. Bu mövzu mənə çox yaxındır. İndi bizim Dövlət Dram Teatrında mənim «Özü-müzü kəsən qılnc» («Göy türklər») pyesim oynanılır. Bununla əlaqədar tarixi qəhrəmanlar olan Gürşad, Bilgə Xaqan, Güntəkin barəsində külli miqdarda materialı nəzərdən keçirmişəm. Hazırda pyes rejissor Rəhimbəy Seyitmetov tərəfindən Türküstan şəhərindəki Xoca Əhməd Yəsəvi adına Qazax-Türk Universitetində Qazax dilində tamaşaya hazırlanır. Şübhəsiz, onun Qazax səhnəsində taleyində mənim böyük dostum və poeziya sərrafı Namiq Kamal Zeybəkin mühüm rolu var. Allah qoysa tamaşanın primyerasında görüşərik. Lap bu yaxınlarda bizim səhnəmizdə Sizin Çingiz Aytmatovla birgə yazdığımız «Sokrat haqqında xatirələr gecəsi» pyesinin ilk tamaşası olacaqdır. Çingiz bəylə Sizi Azərbaycan torpağında səbirsizliklə gözləyirik. Zamanəmizin iki nurlu şəxsiyyəti ilə görüşməkdən çox məmnun olacağam.

Rus dilində kitabımı Sizə göndərirəm. Qoy yaradıcılığımız hələlik göz-gözü görüşümüzü əvəz etsin.

26 oktyabr, 1999

SİZİNLƏ DƏRDLƏŞMƏK İSTƏYİRƏM

Əziz qardaşım Əhməd bəy!

Yeni ilimizi təbrik fəksinizi aldım. Mənim cavab fəksımı alıb-almadığınızı bilmədim. Bir daha sizi yeni il, yeni əsr və yeni minilliklə təbrik edir, dünyamız üçün Allah-təaladan əmin-amanlıq arzulayıram.

T.Yazqan bəyin «Tarix» dərgisinin 154-cü (*Ekim, 1999*) sayında Sizin Tuva yazarı və şairi Qalsan Çinaq haqqındakı məqalənizi böyük ürək ağrısı ilə oxudum. Məqalədən belə anladım ki, Tuva xalqının bu böyük oğlu indi Almaniyada yaşayır və alman dilində nəslə kəsilməkdə olan millətinin dərini, faciəsini dilə gətirir. Kökü e'tibarilə türk olan tuvalılar şaman dininə mənsubdurlar. Çox maraqlıdır, islamı qəbul etməyən türk xalqları—karaimlər, qaqauzlar, sakalar, tuvalar və başqa altaylılar hamısı məhvə məhkum oldu. İslamı qəbul edən türk xalqları—Anadolu türkləri, özbək, qazax, qırğız, azəri, tatar, başqırd və s. türklər isə tarixin bütün dövrlərindən keçib bu günə qədər gəlib çıxdılar.

Ancaq mən belə güman edirəm ki, əgər Sovet imperiyası bundan sonra 100 il də yaşasaydı, bizlər də əriyən, məhv olan türk xalqlarının gününə düşəcəkdik. Sizin yadınızdadırsa, mən hələ o zamanlar bu qorxunu yaşayır, «Latın dili», «Dan yeri», «Qarağac», «Qoruq» və s. şe'rlərimdə və xüsusən 1964-cü ildə yazdığım «Yollar—oğullar» poemamda millətlərin, dillərin məhvolma qorxusunu yazılarıma köçürmüş və buna görə başım çox bəlalar çəkmişdi.

Rus imperiyasının işğal etdiyi ölkələrdə yürütdüyü ən dəhşətli siyasət yerli xalqın dilini, dinini, törəsini, adət-ən'ənəsini yox etmək, onun milli şüurunu öldürməkdən ibarət idi. Bunu siz hələ 60-cı illərdə mənimlə olan söhbətlərinizdən çox yaxşı bilirsiniz. Azərbaycanda ildən-ilə milli məktəblərin sayı azalır, rus məktəblərini bitirən azəri türkləri nə öz dilini, nə törəsini, nə ədəbiyyatını, nə də milli adət-ən'ənəsini bilirdi. Bir sözlə, azəri uşaqları rus məktəblərindən rus olaraq çıxırdılar.

Ruslar bu siyasəti eynilə bütün türkdilli xalqlara, o cümlədən də Altay xalqlarına—Tuvaya tətbiq etdiyinə görə indiki kökü e'tibarilə türk xalqına mənsub olan tuvalıların əksəriyyəti öz dilini bilmir. Nə

əslini tanıyır, nə də nəslini. Çoxu rus qızları ilə evlənir və onlardan törəyənlər ruhən və təbiətən rus olur, beləliklə də, millət ruslaşır.

Yalnız birçə fakt deyim: 1937-ci ildən sonra Moskvanın göstərişi ilə yalnız türk xalqlarının—özbək, qırğız, qazax, tatar, başqırd, azəri, Altay xalqlarının əlifbası latından kiril əlifbasına keçirildi. Bu, türkləri bir millət kimi əritmə siyasətinin ən bariz təzahürü idi.

60-cı illərin əvvəllərində bütün dünyada, o cümlədən, Azərbaycanda Qarağac deyilən ağaclar qurumağa, məhv olmağa başladı. Bu fakt mənə imkan verdi ki, millətlərin məhv olması qorxusunu dilə gətirim. O zaman «Qarağac» şe'rinə yazdım:

Alimlər düşündü: «nədir bu belə?
Dünyada hər şeyə səbəb gərəkdir».
Dedilər:—Bu ildən bəlkə dünyada
Qarağacın nəslə kəsiləcəkdir.

Nəslin kəsilməsi! Dərdə bax, könül,
Bu dərdin oduna gəl yanaq, könül.
Yaxşı bax quruyan bu ağaclara,
Onun min-min illik tarixi vardır.
Tarixdən danışma, sən axtar, ara,
Onu məhv eləyən hansı «azardır?»

Bundan sonra mən vaxtilə kettolar içində məhv edilən xalqlardan danışır, senzorların fikrini əsas mətləbdən yayındırmaq üçün bu mətləbi xarici ölkələrə keçirir və şe'ri belə bitirirdim:

Quruyur meşədə qarağacımız.
Düşündük: Bu dərdə bir əlac varmı?
Ağacın məhvini dərd edirik biz,
Xalqların məhvini dözmək olarmı?

Bu şe'r 1965-ci ildə çap olundu. Millət nə demək istədiyimi dərhal anladı. Amma yuxarıda oturan kütbeyinlər çox gec—yə'ni 70-ci illərdə anladılar. Bununla belə, nəyə işarə vurduğumu mənə sübut edə bilmədilər.

Qəribə burasıdır ki, elə bil Allah mənim naləmi eşitdi. Bir neçə ildən sonra qarağac yenidən göyərməyə başladı və bizim başımız üstündən rus-sovet yumruğu götürüldü.

Mən gətirdiyim bu misalla Sizin ürək ağrısı ilə qələmə aldığınız məqalədən Qalsan Çinağın hansı dərdlərlə yaşadığını dərk etdim. Bu gözəl məqalə—poemaya görə çox sağ olun. «Tarix» dərgisini Azərbaycanda qələm əhli alır və Sizin məqalənizə görə mənə təşəkkürlərini bildirir və xahiş edirlər ki, onların minnətdarlıqlarını Sizə çatdırım.

Öz milli kökünə bağlı olmayan, «Batı» deməkdən yorulmayan bə'zi qərbpərəst Türkiyə ziyahları haqqında çox gözəl demisiniz: «Özəlliklə bu noktada kiçik tuva xalqının böyük oğlu ilə ingilis, rus, alman dillərinə bayqınlıklarını gizləməyən bə'zi türk kökenli yazarlardan fərqli olduğu seçilir. Qalsan Çinağın dünyaya haykırışını bənşəylə alqıladım: «Bənim xalqım tarix səhnəsindən silinmək, «şanlı» modern dünya yaşamına qurban getmək üzərə ola bilər. Bu durumda, dünya mədəniyyətinin o uğrayacağı kaybı ortaya qoymaq benim görevim olsun. Aləm bilsin ki, benim Tuva xalqım minlərcə sənəlik törələrin daşıyıcısıdır».

Əhsən bu hisslərlə və bu əqidə ilə yaşayan böyük insan, böyük millətçi, böyük yazar Qalsan Çinağa və onun fikirlərini dünya türklərinə çatdıran böyük dostum, böyük türkcü Əhməd bəy Şmideyə!

Siz onu da əlavə edirsiniz ki, «Hiç Batı hayranı olmadığını açıq ortaya qoymasına qarşı, Batılı okurlar onu qəbul etmişlərdir».

Əziz dost, çağdaş mədəniyyətin beşiyi olan, dünyaya Motsartlar, Bethovenlər, Hötelər, Bayronlar, Şekspirlər, Hüqolar, Balzaklar verən Avropa, Asiya xalqlarının da özünəməxsus mədəniyyətinə, tarixinə və törələrinə hörmət etməzmi?

Əziz qardaşım, Siz əgər Qalsan Çinaq bəylə şəxsən tanışsınızsa, mənim salamlarımı və təşəkkürlərimi ona yetirməyinizi rica edirəm. Mən çox arzu edərdim ki, onun Siz məsləhət bildiyiniz mühüm əsərlərinin türkcə, yaxud rusca tərcüməsi varsa, mənə göndəresiniz.

Əziz dost, Sizin üçün çox darıxmışam. Düşünün, əgər səhhətiniz imkan verirsə, Bakıya gəlin. Sizinlə ürək söhbəti etmək və dərdləşmək istəyirəm. Qan təzyiqindən (tansion) çox əziyyət çəkdiyimə görə

təyyarəyə minə bilmirəm. Yoxsa mən Sizin görüşünüze gələrdim. Mənim «İkinci səs» pyesimi Düsseldorfda yaşayan türklər tamaşaya qoymuşlar. Amma onların da də'vətini qəbul edə bilmədim.

Sizə bu gün bir məqalələr kitabımı poçta ilə göndərdim.

O kitabın mündəricatında işarə (V) qoyduğum məqalələri oxumağınızı rica edirəm. Xüsusilə «Ey qocaman Türkiyə» məqaləsinə diqqət yetirin. Bu məqalə Türkiyədəki Batı heyranlarına cavabdır.

Sizə kitabımın içində göndərdiyim «Qoruq» şe'rini Qalsan Çinağın dərdi ilə səsleşdiyinə görə göndərdim. 1972-ci ildə Almaniyada Sizin qonağınız olduğum zaman yazdığım «Könül qapıları» şe'rimi də göndərdim. Bu şe'rin də mə'nası Sizə mə'lumdur.

Aişə xanıma, Həsənə, Hüseyinə Dilarə xanımın, mənim və nəvələrimin salamlarını yetirin. İsfəndiyarın oğlu balaca Bəxtiyar indi mənim yanımdadır. Bakı Dövlət Universitetinin tələbəsidir.

«Zaman» qəzeti, 15—17 yanvar, 2000

SƏNƏT

HƏSƏN TURABOV

60-cı illərdə üç sənətkarın birgə yaradıcılığı bizim səhnəmizə yeni hava gətirdi: İlyas Əfəndiyevin dramaturgiyası, Tofiq Kazımovun rejissurası və Həsən Turabovun oyunu. Bu üçlük bizim səhnəmizdə köhnə üslubun davamı olan saxta pafosu, ritorikanı ürəkdən gələn pıçıltı ilə əvəz edərək bir-birini başa düşən, biri digərini tamamlayan sənətkarlar idi. Mən bu üçlükdən yalnız sonuncunun sənəti, səhnəmizə gətirdiyi yenilik haqqında öz təəssüratımı bildirmək istəyirəm.

Səhnəmizə gəlişi ilə ürəyimizi ovsunlayan qüdrətli aktyorumuz H.Turabov mənim çox sevdiyim səhnə ustalarından biridir. Əlbəttə, bəstəkar musiqisi ilə, şair şe'ri ilə, rəssam rəsmi ilə, aktyor da oyunu ilə tanınır. Bu oyun dediyimiz şey nədir? Məncə, aktyor oyunu ilk növbədə ulu Tanrının insana bəxş etdiyi böyük ne'mətlərdən—baxış, yeriş, danışiq, əl-qol hərəkəti və s.-dən oynanan obrazın xarakterinə uyğun şəkildə istifadə etmək məharətidir. Bu ne'mətlərdən yerinə görə ustalıqla istifadə etməyi bacaran aktyorun sün'i effektlərə, yə'ni qışqırmağa, artıq əl-qol hərəkətinə, yerisdə və duruşda pozaya ehtiyacı olmur. Adi baxışı və hətta sözlər arasındakı pauzası ilə obrazın daxili dünyasını, dramatik vəziyyəti tamaşaçıya çatdırmağı bacarır.

Turabova qədərki böyük səhnə ustalarımızın sənətkarlığını inkar etmədən bir həqiqəti deməliyik ki, Turabov səhnəmizə səsin, baxışın və pauzanın bədii effektini, obrazlılığını gətirdi. Aktyora vacib olan bütün bu keyfiyyətləri, daxili imkanları ilə də Turabov bir xarakterli obrazdan tamam başqa xarakterli obraza keçməyi, yə'ni çevrilməni, dəyişməni bacardı.

Bir anlığa bir insan kimi tanıdığımız H.Turabovu, sonra da onun oynadığı rolları gözlərimiz önünə gətirək: Kefli İskəndər, Hamlet, Xəyyam, Kamran...

Bunlar xaraktercə biri o birinə bənzəməyən, həm məkanca, həm zamanca başqa-başqa dünyaların, başqa-başqa düşüncələrin sahibləridir. Bəs elə isə bu müxtəlif xarakterləri, başqa-başqa zaman və məkanları, məqsəd və əqidələri, fikir və düşüncələri bir insan öz dünyasına, öz xarakterinə necə sığışdırı bilir?

Aktyor var ki, oynadığı müxtəlif xarakterli, başqa-başqa duyğu və düşüncəli rolların hamısında yalnız özünü oynayır. Özünü oynayan aktyorun rolları mütləq bir-birinə bənzəməlidir.

Turabov isə oynadığı rolun dramaturq tərəfindən yazılmamış, səhnəyə gələnə qədərki tərcümeyi-halını və bundan sonra vəziyyətinə girəcəyi durumunu incəliklərinə qədər öyrənib, rolu özləşdirib səhnəyə çıxır. Buna görə də o, səhnəyə çıxanda pasportuna yazılmış ad və soyadını unudub oynadığı rolun yalnız ad və soyadını deyil, həm də onun xarakterini, duyğu və düşüncəsini, hətta ruhunu və psixologiyasını da qəbul edir. Buna görə də o, heç zaman özünü oynamır, həmişə rolunu oynayır.

Turabov dramaturqun onun dilinə verdiyi sözlərin adicə yükdaşıyanı deyil, dediyi sözlərin sahibi və bir növ müəllifidir. Məsələn, Turabovun oynadığı İskəndər rolunda onun Şeyx Nəsrullahla görüşdüyü səhnələrdə müəllifin yazdığı sözlərin bir qismini eksperiment üçün ixtisara salsaq, Turabov eyhamlı baxışları, üzünün mimikası və fikir dolu pauzası ilə ixtisara düşən sözləri tamaşaçıya çatdırır bilər. Çünki onun oyun ustalığı, yəni dramaturji vəziyyətə girə bilmə qabiliyyəti ən tutumlu sözün əvəzedicisidir. Bu yerdə aktyor müəllifin ortağı səviyyəsinə yüksəlir. Demək, onun yalnız dili deyil, səsinin tembri, baxışı və pauzası da danışır.

Aktyor oyununda sükutun danışması, onun öz içinə baxması, daha dəqiq desək, içini oynaya bilməsi ilə bağlıdır. Məhz içini, daxili dünyasını göstərə bilən aktyor-sənətkar, zahiri hərəkətləri ilə oynayan aktyor isə kiminsə təqlidini çıxaran peşəkardır.

Turabov obrazın iç dünyasını tamaşaçıya çatdırmaq üçün baxışın və səsin psixoloji ovqatından obrazın psixoloji qatlarının açılmasında istifadə edir. Buna görə də tərəf-müqabillərindən seçilmək üçün o, səhnənin önünə gəlib sözünü salona deyil, tərəf-müqabilinin özünə deməklə kifayətlənir və bununla da məqsədinə nail olur.

Mən eşitmişəm ki, C.Cabbarlı «1905-ci ildə» əsərində Sona obrazını məhz mərhum aktrisamız Sona Hacıyeva üçün yazıb. Demək, dramaturq bu obrazı yaradanda Sona Hacıyevanın mə'nəvi dünyasını,

daxili imkanlarını çox gözəl bilmiş və bu imkanlara uyğun olaraq Sona obrazını yaratmışdır.

Mən Turabovun yaratdığı obrazları seyr etdiyim zaman Cabbarlı kimi nəhəng dramaturqun bu təcrübəsindən istifadə etmək və sevimli aktyorumuz Turabovun böyük imkanları səviyyəsində bir obraz yaratmaq arzusu ürəyimdən keçir. Belə bir obrazı yarada bilmək üçün ulu Tanrıdan qüdrət və ömür arzulayıram.

«Azərbaycan» qəzeti, 18 dekabr, 1998

CAVANŞİR QULİYEV

(Sənət qardaşım haqqında düşüncələrim)

Üzeyir Hacıbəylidən başlanan professional musiqimizdə nəgmə janrının xüsusi yeri var. Bu müddət ərzində Səid Rüstəmovun, Tofiq Quliyevin, Şəfiqə Axundovanın, C.Cahangirovun, Qəmbər Hüseynlinin, son dövrlərdə isə Emin Sabitoğlunun, Eldar Mənsurovun və bu məqalədə haqqında danışmaq istədiyim Cavanşir Quliyevin xidmətləri danılmazdır.

Cavanşir Quliyevin nəgmə janrımıza gətirdiyi yeniliklər barədə əlbəttə, musiqiçi kimi deyil, bir şair kimi öz təəssüratını bildirərək demək istəyirəm ki, o, hər şeydən əvvəl öz milli kökünə bağlı bəstəkardır. Əslində, bütün sənətkarlar, heç şübhəsiz, ilk növbədə öz milli ənənəsinə sadıq olmalı və ordan ucalmalıdır. Bethovendən tutmuş Qlinkaya, Qlinkadan tutmuş Üzeyir bəyə qədər bütün dahi bəstəkarlar xalq musiqisi qaynağından su içmişlər. Lakin bu böyük çeşmədən qidalanmaq hələ azdır. Əsas məsələ odur ki, bu çeşmədən su içməklə onu eynilə təkrar etmədən ona günün tələbinə uyğun yeni boyalar, yeni çalarlar əlavə etməkdədir. Adlarını saydığım Azərbaycan bəstəkarları, o cümlədən də Cavanşir məhz bu yolla getmiş və musiqimizi zənginləşdirmişlər.

Cavanşir Quliyevin ikinci ən üstün cəhəti Azərbaycan şe'rinin, onun ritmini, ahəngini, ələlxüsüs məzmununu çox gözəl hiss etməsi, buna görə də bəstələmək istədiyi şe'rın mahiyyətinə varmağı bacarmasıdır.

Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, bir neçə il bundan əvvəl Cavanşirin əruz vəzninin xüsusiyyətləri və ondan istifadə etmək üsulları haqqında televiziyaadakı çıxışı mənim ürəyimcə oldu. Çünki əruzla yazılan «Sənsiz» və «Sevgili canan» romanslarının ənənəsindən bu gün çox az istifadə olunur. Bəstəkarlarımızın çoxu əruzunu, onun musiqi ahəngini nədənsə tuta bilmir və bu vəzndən qaçırırlar.

Yuxarıda dediyimiz kimi, Azərbaycan musiqi folklorunu yaxşı bilmək işin bir tərəfidir. İkinci mühüm tərəfi isə bir vətəndaş olaraq xalqın ruhuna, arzu və istəklərinə dərinlən bələd olmaqdır. Məsələn, Cavanşirin ömrünü qürbətdə keçirən və ömrü boyu Vətən həsrəti ilə

yaşayan Almas İldırımın «Ah, o Vətən», «Gözəlim», «Ay dost» şe'rlərinə bəstələdiyi nəğmələr vətən və xalq məhəbbəti ilə qürbətdə yaşayan bir vətəndaşın nalələridir. Bu nəğmələrdə iki gözəl sənətkarın—A.İldırımınla C.Quliyevin Vətən duyğuları birləşmişdir. C.Quliyev bu şe'rlərdə həm də öz Vətən hissini tapmışdır. Bu nəğmələrdə şe'rlə nəğmə eyni sözü deyir. «Ah, o Vətən» şe'rinə A.İldırım Vətən həsrətini «neyləyim» rədifinin üstündə cəmləşdirir. Belə ki, vurğu «neyləyim» sözünün üstünə düşür. Bəstəkar da nəğməsini məhz «neyləyim» rədifinin üstünə salmaqla şairin mətləbini qabardır. Nəğmədə «neyləyim» sözündəki saitlər uzanır. Nəticədə, musiqidə də əlacsızlıq, vəziyyətdən çıxılmazlıq ön plana çəkilir.

«Neyləyim» rədifindən əvvəlki «bulamadım», «alamadım», «girmədim» sözləri musiqidə 3 dəfə təkrar olunmaqla şairin fəryadı, imkansızlığı və Vətən həsrəti önə çəkilir. Bax, bu, şe'ri dərinədən anlamaq və şairin əsas məqsədini qabartmaq ustalığıdır. Bu, mahiyyətə varmaqdır. Bu cəhət demək olar ki, Cavanşirin bütün nəğmələrində əsasdır.

Dilsuzun sözlərinə yazılmış «Bura Vətəndir» nəğməsi bu cəhətdən daha diqqətəlayiqdir. Nəğmə muğamla başlayır. Bu nəğməni mən kəşf adlandırırdım. Burada Cavanşir qara zurnadan çox böyük məharətlə istifadə etmişdir. Çünki qara zurnanın səsi gözələrimizin qarşısında Vətəni, onun ab-havasını, onun ruhunu canlandırır.

Cavanşirin mahnılarında bir cəhət də xüsusilə nəzəri cəlb edir. Onun ritmik mahnılarının cövhərində bir hüzn, kədər, minorluq gizlənir. Məsələn, «Bura Vətəndir» nəğməsini həzinliyi ilə bərabər mən yeni növlü cəngi adlandırırdım. «Ay dost» şe'ri də ritmikdir. Burada da qara zurnadan istifadə olunmuşdur. Bununla belə, ritmikliyin, oynaqlığın cövhərində A.İldırımın Vətən dərdi, həsrət ruhu çırpınır. Və təsadüfi deyil ki, nəğmənin zirvəsində bəstəkar çox böyük məharətlə muğamdan istifadə edir. Belə ki, formaca ritmik olan bu mahnıda məzmun həzindir, düşündürücüdür. Cavanşirin «Sevəcəyəm» mahnısı mənim çox sevdiyim mahnılardandır. Bu nəğmənin girişi son dərəcə hüznü olmaqla həm də əzəmətlidir. «Ah, o Vətən» nəğməsində olduğu kimi, burada da ağırlıq «sevəcəyəm səni, sevəcəyəm səni mən» nəqəratının üstünə düşür. Əsas məsələ odur ki, bu yerdə melodiya o

qədər qüvvətlidir ki, sözlər lüğəti və müstəqim mə'nasından çıxıb sevməyin və həsrətə dözməyib ölümə qovuşmağın nə demək olduğunu qulaqlarımıza pıçıldadır.

Cavanşirlə müştərək xeyli mahnımız var. Hamısını bəyənmişəm. Bəyənmək azdır. Heyran olmuşam. Ona görə ki, o, mənim sözlərlə demək istədiyim mətləbi səslərin dilinə elə məharətlə çevirib ki, məni şe'rimin gözəlliyinə inandırır. Əruz vəznə ilə yazdığım «Gəl, gəl» qəzəlinə Cavanşirin yazdığı romans Brilyant xanımın ifasında məni sehləyib.

Cavanşir mənim «Fəryad» və «Özümüzü kəsən qılınc» pyeslərimin musiqi müəllifidir. «Özümüzü kəsən qılınc» pyesinde Çin musiqi folklorundan istifadə edərək yazdığı Çin gözəlinin mahnısı və rəqsi hər dəfə tamaşaçıları heyran qoyur.

Mən sözümün sonunda sənət dostum Cavanşir Quliyevin sənətinə sevgimi bildirməklə yanaşı, ona daha böyük uğurlar diləyir və onu bağrıma basıb öpürəm.

«Ədəbiyyat qəzeti», 1 oktyabr, 1999

SƏHNƏMİZİN BİZƏ NƏSİB OLAN NƏSİBƏSİ

Milli səhnəmizin ən parlaq ulduzlarından biri olan Nəsibə xanım Cahangir qızının səhnəmizdə silinməz iz buraxmış böyük sənəti haqqında yazmaq barədə uzun müddət düşünmüş, lakin əlimə qələm götürməyə cəsarət etməmişəm. Niyə?

Mən öncə, bax, həmənin bu «Niyə?» sualına cavab vermək istəyirəm. Bir dəfə Moskva televiziyasında böyük bir aktyordan sordular: — Siz filan rolu oynayarkən hansı duyğuları yaşamısınız?

Aktyor bu suala əsəbiləşdi və müxbirə belə cavab verdi:

—Mən ömrüm boyu heç zaman oynamamışam, mən yaratmışam.

Həqiqətən həmənin aktyor səhnədə oynamır, yalnız yaradırdı.

Və doğrudan da oynamaq bir şeydir, yaratmaq başqa şey. Mən bu «yaratmaq» məsələsini sevimli aktrisasımız Nəsibə xanıma da şamil edir, onun heç zaman oynamadığını, yalnız yaratdığını demək istəyirəm.

Nədir oynamaq, nədir yaratmaq?

Oynamaq—kiminsə təqlidini çıxartmaq, özünü kiməsə bənzətmək, yaratmaq isə səhnədə alışıb yanmaq və obrazı yaşamaq deməkdir. Mən elə bu səbəbə görə də səhnədə həyatı təqlid etməyən, həyatın özünü göstərməyi bacaran böyük sənətkar Nəsibə xanımın sənət uğurlarını istədiyim səviyyədə yazıya köçürə bilməyəcəyimdən qorxub onun haqqında yazmağa cəsarət etməmişəm. Amma bir neçə gün bundan əvvəl Nəsibə xanımla Ankara—Bakı təyyarəsində səfər yoldaşı olduq. Nənə və nəvə Nəsibələrlə teatr sənəti və onun incəlikləri barədə bir xeyli söhbətləşdik. Elə buradaca müsahibim olan bu böyük sənətkar haqqında uzun illərdən bəri beynimdə çözlədiyim fikirlərə bir aydınlıq gəldi.

Mən hər dəfə bu fəvqə’adə sənətkarın səhnədə yanıb—yaşadığını gördüyüm zaman gözlərimdə səhnə ilə həyat arasındakı hasar uçulur, dağılır. Beləliklə də, mən səhnədə həyatın təcəssümünü deyil, əksinə, həyatın özünü görəəm. İlahi, sənətkar «səhnəni dağıdıb» həyatın içinə bu qədər necə girə bilir? Onun yaratdığı hər hansı obraz kiminsə kopyası, surəti deyil, elə bil həmin adamın özüdür. Bu, əlbəttə, aktyor sənətində mö’cüzədir.

Mən bu sənətin sehrinə düşdüyüm, yə’ni onu tamaşa zalından seyr etdiyim zaman mənə elə gəlir ki, Nəsibə xanım tamaşa hazırla-

narkən rejissorun yozumu və göstərişi ilə heç zaman məşq etmir. Çünki bu oyun heç bir göstərişin, heç bir təlimin, öyrənmənin, məşqin və vərdişin məhsulu ola bilməz. Bu sənət elə burdaca, mənim gözlərimin qarşısında yaranır. Bir qədər də dəqiq desək, mənə elə gəlir ki, onun dediyi sözlər, elədiyi hərəkətlər dramaturqun və bəstəkarın yazdığı mətnin və musiqinin özü deyil, onların improvizəsidir. Çünki, o, obrazın yalnız paltarını geymir, onun üreyini, düşüncəsini, həyat tərzini, psixologiyasını əyninə geyir. Buna görə də Nəsimə dönüb olur Cənnət xala, Cəhrə xala, Qızbacı və s. O, obrazın yalnız paltarını geysəydi, xarakter deyil, şarj yaratmış olardı. Şarj isə sənət deyil, adicə təqliddir.

«Altı qızın biri Pəri» komediyasındakı Cəhrə xala aravuran, dedi-qoduçu kənd qarlılarının səhnədəki fotosurəti deyil, özüdür. Mən kəndlərimizdə Cəhrə xalaların minini, yüzünü görmüş və onların səhnədə deyil, məhz həyatda necə oynadıqlarının şahidi olmuşam.

Nəsimə xanımın ifasında Cəhrə xalanın vəziyyəti üç qatda özünü göstərir: birinci qatda o, arvadının qarşısında Firuzbalaya iftira atır. Bunun iftira olduğunu o özü də bilir, tamaşaçı da. Amma bu elə bir iftiraadır ki, buna tərəf-müqabili inanmaya da bilər. Və o, şübhəsini «lap öz gözünlə gördün?»—deyə ifadə edir. Burada ikinci qat özünü göstərir: iftiraya sübut qatı... Dramatik vəziyyətin komik qatı məhz bu nöqtədədir. Bu məqamı dərinləşdirmək üçün dramaturq aktrisanın köməyinə gəlib ona «vedrə» detalını verir: «İmanımı yandıra bilmərəm, vallah, bilmirəm, vedrə sol əlimdə idi, ya sağ əlimdə». Bu sadələvh inandırma cəhdi, şübhəsiz, gülüş doğurur. Çünki Cəhrə xalanın əlində tutarlı dəlil-sübut olmadığından o, bu sadələvh cəhdə əl atır. Bəs burda aktrisanın məharəti nədədir? Aktrisanın ustalığı «vedrə» əhvalatını yalnız tərəf-müqabili inandırmaq üçün deyil, həm də özünü inandırmaq istədiyini çox incə şəkildə tamaşaçıya çatdırır. Özünü də inandırmaq cəhdində aktrisa səsinin tonunu elə endirib qaldırır və bu «dəlil-sübutu» elə səmimi və təbii deyir ki, iftiranın həqiqət olduğuna tamaşaçı da səmimi olaraq inanmaq istəyir. Amma bu, mümkün olmadığına görə təbii gülüş yaradır. Bu isə vəziyyətdəki komizmin üçüncü əsas qatıdır. Aktrisanın inandırmaq üçün etdiyi cidd-cəhdindəki sadələvhlüyün içində gizlənmiş təmizliyi üzə çıxara bilməsi onun özünə-məxsus tapıntısıdır. Aktrisa özü bir insan kimi o qədər təmiz, o qədər

səmimidir ki, başqalarında müşahidə etdiyi natəmizliyi, çirkabı ikrah hissi ilə qəbul etdiyindən tamaşaçıda da eyni ikrah hissini oyatmağı bacarır. Axı, insan kimi özü daxilən naqis olan aktyor üçün naqisliyi, kifayət qədər ikrah hissi ilə qəbul etmək çətin olar. Buna görə də Nə-sibə xanımın «özünü inandırma» cəhdi də məhz onun özünün bir insan kimi saflığının təzahürüdür. Çünki ağın ağılığı qaranın yanında daha tez nəzərə çarpır. İki zidd rəngin bir rolda yanaşı gətirilməsilə aktrisa in-san təbiətinin mürəkkəbliyini tamaşaçının gözləri qarşısında sərgiləyir.

Nə-sibə xanım xaraktercə bir-birinə bənzəyən obrazları da elə us-talıqla və başqa-başqa detallarla yaradır ki, onların heç biri digərinə bənzəmir. Bu isə aktyor sənətində son dərəcə çətin məsələdir. Bu us-talığı ən qüdrətli, ən dahi rejissor belə aktyora dikte edə bilməz. Onu aktyor özü tapmalı, bu yeni rolunu əvvəlki eyni xarakterli rollardan fərqləndirməyi bacarmalıdır.

Heç şübhəsiz, Nə-sibə xanımın yaradıcılığının zirvəsi «Qayna-na»dakı Cənnət xala obrazıdır. Bu obrazdan sonra onun oynadığı xa-raktercə buna yaxın olan Cəhrə xala («Altı qızın biri Pəri»), Fatmanisə («Ögey ana») və s... obrazları heç biri o birinə bənzəmir, hərəsi bir cür aravuran, deyingən qarı obrazlarıdır. Sevimli aktrisamızın ən böyük uğuru isə məhz bu cür «başqalaşmanı» bacara bilmək məharətindədir.

Səhnəmizdə komediya janrının Mirzağa Əliyev, Məmmədəli Və-lixanlı, İsmayıl Osmanlı, Mustafa Mərdanov, Lütfuli Abdullayev, Ağa-cavad Cavadov, Bəşir Səfəroğlu, Əliağa Ağayev kimi nəhəng korifey-ləri sırasında Nə-sibə xanım Cahangir qızı özünəməxsus ayrıca yer tutur.

Şübhəsiz, bu böyük yaradıcılıq teatr tariximizdə yeni bir mərhələ və məktəbdir. Bizim İncəsənət universitetinin aktyorluq fakültəsində bu məktəb bir fənn kimi öyrədilməlidir. Bu gün Nə-sibə xanımın yolu ilə getmək məqsədi ilə onu təqlid etmək istəyənlər çoxdur. Mən üzü-mü onlara tutub deyirəm: Əzizlərim, Nə-sibə xanımdan öyrənin, amma onu yamsılamayın. Çünki el demiş: «Ayaqqabılarımı geyə bilərsən, amma yerişimi yeriyə bilməzsən». İkinci tərəfdən, təqlid yol deyil, səndən əvvəl açılmış cığırdır. Sən açılmış cığırda getsən, bu yolda öz ayaq izi qalmaz, üçüncü tərəfdən yenə el demiş: «Kölgədə bitənin öz kölgəsi olmaz».

«Ədəbiyyat qəzeti», 4 dekabr, 1998

VASİF ADIGÖZƏLOV

Musiqi mədəniyyətimizdə böyük iz buraxan Adıgözəlovlar ailəsi yalnız sənət dünyamızın adamları üçün deyil, bütöv millətimiz üçün qiymətlidir. Uşaqlıq və gənclik illərimdə böyük xanəndəmiz Zülfü Adıgözəlovun özünəməxsus ustalılıqla oxuduğu muğamlarla (xüsusən «Rast») klassik milli musiqimizin gözəlliyini, fəlsəfəsini dərk etmiş, sonra ustadın xalqımıza bəxş etdiyi istedadlı bəstəkar oğlu Vasif Adıgözəlovun kökümüzə bağlı əsərlərini sevmiş, sonra da nəvə Yalçın Adıgözəlovun dirijorluğuna heyran kəsilmişəm.

Bir nəslin Azərbaycana verdiyi bu qiymətli oğullarla bu gün hər bir azərbaycanlı ailəsinin öyünməyə haqqı var. Vasiflə 40 ilə yaxın qonşu olmuş, bir-birimizin uğurları ilə fəxrələnmiş, hətta bir neçə mahnının müştərək müəllifi olmuşuq. Vasifin Nətəvanın sözlərinə yazdığı «Qərənfil», R.Rzanın sözlərinə yazdığı «Bakı» mahnıları bu gün xalqımızın dilinin əzbəridir.

Vasifin oratoriya janrında yazdığı «Odlar yurdu», «Qarabağ şikəstəsi» və keçən il Türkiyə ictimaiyyətini heyran qoyan «Çanaqqala» əsərləri adlarından da göründüyü kimi, kökümüzdən pöhrələnən, tariximizi, kəşmə-kəşlərlə dolu keçmişimizi çağdaş musiqi dili ilə əks etdirən qiymətli əsərlərdir.

Vasif Adıgözəlov tarixçilərimiz qədər tariximizə, ədəbiyyatçılarımız qədər ədəbiyyatımıza, etnoqraflarımız qədər adət və ənənəmizə, muğam ifaçılarımız qədər də musiqi ənənəmizə bağlı sənətkardır. Bəstəkarımızın novatorluğu isə xalq ruhunu və psixologiyasını müasir dildə, müasir ifa tərzində əks etdirə bilməsindədir. Bir sözlə, onun yaratdığı əsərlərdə ruh və məzmun, fikir və ideya—milli, dil və forma isə yenidir, müasirdir.

Mən «Çanaqqala» oratoriyası barəsində xüsusilə danışmaq istəyirəm. 1915-ci ildə Atatürkün rəhbərliyi ilə böyük türk millətinin dörd xarici məmləkətə qarşı apardığı müharibə türk millətinin tarixinə «İstiqlal savaşı» adı ilə düşmüşdür. Bu böyük savaş haqqında türk şairləri çox yazmışlar. Amma böyük şair Mehmet Akif Ərsoyun yaratdığı «Çanaqqala şəhidləri» adlı şe'rinə dünya ədəbiyyatında vətənpərvərlik mövzusunda yaranmış şe'rlərin tacı hesab edirəm.

Ey şəhid oğlu şəhid, istəmə məndən məqbər,
Sənə ağuşunu açmış duruyor Peyğəmbər.
... Sana dar gəlməyəcək məqbəri kimlər qazsın,
Köməlim gəl səni tarixə desəm, sıqmazsın.

Vətən yolunda canını qurban vermiş əsgərə bundan daha böyük, daha mə'nalı, daha tutarlı nə demək olar?

Mən elə hesab edirəm ki, bizim Vasifimiz böyük türk şairinin yuxarıda misal gətirdiyim beytlərini səsə çevirmiş, bu beytlərdə ifadə olunan böyük mə'naları musiqi dili ilə ifadə etmişdir. Bir sözlə, o, sözü səsə çevirməyi bacarmışdır. Vasifin «Çanaqqala» oratoriyasının bədii dəyəri bir yana, məhz bu mövzuya müraciət etməsinə görə mən ona bir türk oğlu kimi dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

Kiçik bir məqalə ilə Vasif Adıgözəlovun əhatəli yaradıcılığına qiymət vermək fikrindən uzağam. Mən bu yazımla onun yaradıcılığının bir dinləyici kimi mənə çatan bə'zi cəhətlərini qeyd etmək, sənət yoldaşım kimi ona öz sevgimi bildirmək və daha böyük uğurlar diləmək istədim.

1999

QURBAN PİRİMOV

XIX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanda çox böyük ustad tarzənlərimiz yetişmiş və onlar yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Şərqdə məşhur olmuşlar. İlk dəfə tarı diz üstündən sinəyə qaldıran və tarda yeni, əlavə pərdələr yaradan Sadıqcanın məhz Qarabağda yetişməsi təsədüfi deyildir.

Azərbaycanda iki əsas tarzənlik məktəbi olmuşdur: Qarabağ və Bakı məktəbi. XIX əsrin sonlarında Bakı məktəbinin ən böyük ustadı Mirzə Mənsur, ondan sonra isə Opera teatrının solisti Bəhram Mənsurov, Qarabağ məktəbinin də ən böyük ustadı əvvəlcə Sadıqcan, sonra isə Qurban Pirimov olmuşdur.

Mən Qurban əmi ilə şəxsən tanış olmasam da, sənətinin vurğunu kimi həmişə onu dinləmişəm və bu gün də məmnuniyyətlə dinləyirəm.

Qurban Pirimov hər şeydən əvvəl bizim muğam xəzinəmizin gözəl bilicisi olmuş və onları özünəməxsus şəkildə ifa etmişdir. Muğamın ifaçısı üçün muğamları və onların ayrı-ayrı guşələrini mükəmməl bilməsi hələ işin yarısıdır. Bilməklə yanaşı tarzənin ifa etdiyi muğamı öz qəlbinin tellərindən keçirib onu öz duyduğu kimi çalması əsas şərtidir. Çünki muğamlarımız o qədər zəngin, o qədər çalarlıdır ki, o heç bir not qəlibinə sığa bilməz, buna görə də muğam ifasında improvizə imkanları genişdir. Eyni muğamı Qurban Pirimovun ifası ilə Hacı Məmmədovun, Əhsən Dadaşovun, yaxud Ramiz Quliyevin ifaları başqa-başqadır. Mənim musiqi savadım olmasa da ifaçıların adlarını çəkməsələr də ifa tərzindən bu tarzənlərin «Çahargah»-ını bir-birindən dərhal ayırd edə bilərəm. Bu, sənətkarların hər birinin özünəməxsus ifa tərzinə malik olmasından irəli gəlir.

Qurban Pirimovun sənətində mənə ən çox valeh edən dəraməd rənglərindəki onun təkrarsız ifa tərzidir. İkinci, cəsarətlə demək olar ki, xalq sənətindən bizə mə'lum olan Çoban bayatısının tarda ilk ifaçısı Qurban əmi olmuşdur. Onun özünəməxsusluğunun üçüncü cəhəti odur ki, Qurban əmi yalnız tarını deyil, müşayiət elədiyi xanəndəni də

oxutmağı, muğamın şö'bədən-şö'bəyə keçidlərində xırdalıqları ilə ona yol göstərməyi də bacaran sənətkar idi.

Bu gün muğam xəzinəsinin gözəl bilicilərindən olan bəstəkar Eldar Mənsurov söhbətlərimizin birində mənə dedi ki, atam Bəhram Mənsurov deyirdi ki, bizim tar ifaçılığı sənətimizin tarixində Qurban Pirimov ən böyük ustadımızdır. Mən də mərhum ustad tarzenimiz Bəhram Mənsurovun ürək genişliyi ilə Qurban Pirimova verdiyi o yüksək qiymətə qoşulur və məşhur tarzenlərimizin hamısına Allahdan rəhmət diləyirəm.

23 mart, 2000

ZÜLFÜNÜN «RAST»I

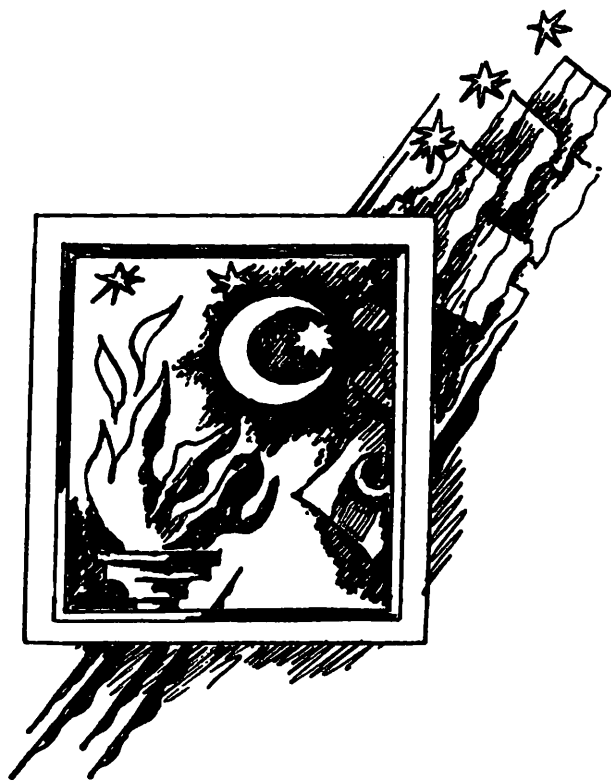
Mən «Muğam» poemasını yazmamışdan əvvəl bu iş üçün uzun müddət hazırlıq aparmış, qaynaqları araşdırmış, müxtəlif alətlərdə (kaman, tar, qaboy) ifaları və xanəndələri dinləmişəm. E'tiraf edirəm ki, yazılı qaynaqlar içərisində mənə yardımçı olan ən böyük qaynaq Üzeyir bəyin «Azərbaycan musiqisinin əsasları» kitabı oldu.

«Segah» muğamının yazılışında mənə ən çox tə'sir edən R.Quliyev, Həbil Kaman və Kamil Cəlilovun ifalarına, «Rast» muğamının yazılışında isə Zülfü Adıgözəlovun ifasına borcluyam. Bu ustad xanəndənin 1938-ci ildə oxuduğu «Rast» muğamı (kamançasız, yalnız Qurban Pirimovun müşayiətilə) bütün dəstgahı ilə plastinkaya köçürülmüş və bu ifa bu günə qədər dəstgahın ən gözəl nümunəsi olaraq qalmaqdadır. «Rast» muğamını təşkil edən bütün şö'bələr bu ifadə ardıcılığı ilə oxunduğundan mən bunu cəsarətlə xrestomatik ifa adlandırır və musiqi məktəblərində gənc müğənnilərə «Rast»ın bu əsasda öyrədilməsini məsləhət bilərdim.

«Bir xanəndə kimi Z.Adıgözəlovun başqalarından seçilən özünə-məxsusluğu nədən ibarətdir?»—sualına belə cavab verərdim: Ustad xanəndə, əsrlərdən süzülüb gələn mə'nəvi xəzinəmiz muğamların ən'ənəvi quruluşunu dəyişmədən, əski təravətini saxlayaraq, yalnız özünəməxsus nəfəsləri ilə ona yenilik gətirmişdir. Mən bu cür yeniliyi əsl yenilik hesab edirəm.

1999

ÇIXIŞLAR

ƏSARƏTİMİZ, İSTİQLALIMIZ VƏ TÜRKIYƏ*

Əziz dostlar!

Rus imperiyasının əsarəti altında yaşayan xalqlar içərisində bu əsarətin zülmünə ən çox türk xalqları mə'ruz qalmışdı. Əlbəttə, bunun birinci səbəbi o idi ki, əsarətdə olan xalqlar içərisində sayca ruslardan sonra ən çox olanı türklər idi. İkinci səbəbi isə türklərin kənarda Türkiyə kimi qüdrətli bir dövləti var idi. Bu 2 amil rus imperiyasını hər zaman qorxutmuş və buna görə də türk xalqlarının əridilməsi, fiziki və mə'nəvi məhvi onun daxili siyasətinə çevrilmişdi.

Təsadüfi deyil ki, rus imperiyası Şimali Qafqazda yaşayan türk-soylu qaraçayları, balkarları, çeçenləri, Krım tatarlarını, Mehseti türklərini uzaq Sibiryə çöllərinə sürgün etməklə onların kökünü kəsməyə çalışırdı. Bu xalqların əksəriyyəti Sibiryanın 40°-lik şaxtasına dözə bilməyib məhv oldu.

30-cu illərdə Azərbaycan və Türküstan türkləri dəfələrlə repressiyalara mə'ruz qaldı. Yüz minlərlə türk ziyalısı—yə'ni düşünən beyinlər, yanan ürəklər—alimlər, yazarlar, sənətçilər ya öldürüldü, ya da uzaq Sibiryaya sürgün edildi.

İstiqlalımızı qazanandan sonra KQB arxivləri açıldı. Son 3—4 il içərisində Azərbaycan ziyalılarının soyqırımı barədə neçə-neçə kitablar yazıldı. 1998-ci ildə Cəlal Qasım adlı bir tarixçi-alim «Repressiyadan deportasiyaya doğru» adlı bir kitab çap etdirdi. Bu günlərdə mən həmin kitabda millətimizin başına gətirilən dəhşətli müsibətləri oxuyub hönkür-hönkür ağladım. Əlbəttə, bu kitaba qədər də mən ümumi şəkildə bu müsibətlərdən xəbərdar idim. Amma bu kitab KQB arxivində saxlanılan sənədlər və faktlar əsasında yazıldığından çox şeylərdən agah oldum. 20—30-cu illərdə Gəncədə, Şamaxıda və Şəkidə imperiya zülmünə dözməyib üsyan qaldıran xalqın fədakar oğullarına ermənilərin əli ilə necə divan tutulduğunu oxumaq üçün ürək daş olmalıdır. Maraqlı burasıdır ki, 1937-ci ildə həbs olunan Azərbaycan ziyalılarının istintaqını ruslar və ermənilər aparmışdır.

Kim idi bu ziyalılar? 20-dən artıq dram əsərinin, yüzlərlə şe'r-lərin müəllifi, Türkiyədə təhsil almış ixtiyar yazıçı Hüseyn Cavid,

* Türkiyə Yazarlar Birliyində çıxış

1918-ci ildə Şərqdə yaranmış ilk cümhuriyyətin milli marşını yazan Əhməd Cavad, 28 yaşında güllələnmiş qüdrətli şair Mikayıl Müşfiq, böyük folklorçu alim Salman Mümtaz, cildlərlə elmi kitabların müəllifi, dilçi-alim Bəkir Çobanzadə, milli teatrımızın yaradıcılarından böyük aktyorlarımız Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Dövlət xadimi Dadaş Bünyadzadə, filosof-alim Heydər Hüseynov və s...

... Maraqlı burasıdır ki, bu böyük şəxsiyyətlərin hamısını «xalq düşməni» adı ilə həbs etmiş və güllələmişlər. Paradoksa baxın: xalqın dərdini çəkən, xalqın sevdiyi, xalqın dostu olan bu böyük insanlar xalq düşməni damğası ilə məhv edilmişlər.

Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızistan, Qazaxıstan və Azərbaycan kimi cümhuriyyət adı verilmiş ölkələrin xalqlarını küll halında, bü-tövlükdə sürgün etmək mümkün olmadığına görə, bu xalqların yalnız ziyalılarını, düşünən beyinlərini məhv etməklə kifayətlənən rus siyaseti bu xalqların, birinci növbədə dilini və dinini məhv etmək qərarına gəlmişdi. Bu bir həqiqətdir ki, bir xalqın dilini məhv etməklə, onun ruhunu və milli varlığını əlindən almaq mümkündür. O illərdə bizi yəşadan milli ədəbiyyatımız və milli musiqimiz oldu. Çünki xalqın ədəbiyyatı və musiqisi o xalqın mə'nəviyyatı və ruhudur. Cismi öldürmək olar, ruhu öldürmək isə mümkün deyil. Buna görə də o zamanın rus siyaseti milli dillərin tədricən məhv edilməsinə yönəlmişdi. Bu illərdə ana dili dövlət idarələrindən qovulmuş, rəsmi yazışmalar və toplantılar ancaq rus dilində aparılırdı. Rus dilini mükəmməl bilməyən adamlar dövlət idarələrində çalışa bilməzdi. Ona görə də valideynlər övladlarını rus məktəblərinə verir, ildən-ilə Azərbaycan məktəbləri azalırdı. Rus məktəblərini bitirən azəri gəncləri isə o məktəblərdən tam rus olaraq çıxırdılar. Bu gənclər ana dilimizi bilmədiklərindən milli ədəbiyyatımızı və milli musiqimizi də sevmir, öz tarixini bilmir, öz millətinə yuxarıdan aşağı baxırdı. Bu isə bir millət üçün çox böyük faciə idi.

İlk müstəqil cümhuriyyətimizin banisi M.Ə.Rəsulzadə hələ 1915-ci ildə (*«Dirilik» dərgisi, 1 yanvar, 1915*) yazırdı: «Türk tarixi tarixlərin ən az tədqiq olunmuşu, ən az öyrənilmişidir. Tarix yazanlar türklərə məğlub olan millətlərin nümayəndələri olduğuna görə türkün şücaətini və qəhrəmanlığını vəhşilik, özlərinin vəhşiliyini isə qəhrəmanlıq kimi qələmə almışlar».

Bu isə biz türklərin dünyada müsbət tərəfdən tanınmasına bu gün də əngəl törədir.

O zaman Azərbaycan təhsili görmüş açıqgözlü, öz millətinə, tarixinə və ədəbiyyatına bağlı bizim kimi ziyalılar üzümüzü Türkiyəyə tutar, ümidimizi ona bağlar, ana dilimiz ayaqlar altında tapdansa da, bu dildə danışan böyük Türkiyənin varlığı ilə öyünər, dilimizin ölməyəcəyinə inanardıq. O zaman yazıb arxivimdə saxladığım «Türkiyəm mənim» adlı şe'rimdə Türkiyəyə müraciətən yazmışdım:

Dilim ayaqlarda toz olan zaman,
Ali məclislərdən qovulan zaman
Rahatsız deyildim ana dilimdən.
Sənə güvənirdim,

Bilirdim ki, mən
Dilimdə danışan bir türk yurdu var,
Öz dilim yaşarsa, millətim yaşar.

Durur ürəyimdə iki dağ kimi
Ana vətənimlə ata vətənim.
Sənin durnağına bir daş deydimi
Bakıda ürəyim qanıyar mənim.

Bir faktı da demək istəyirəm: 15 respublikadan ibarət olan sovetlər birliyində yalnız türk xalqlarının əlifbasını latından kirilə keçirdilər. Bunlar hamısı türk xalqlarının mə'nən, ruhən məhv edilməsinə və ruslaşdırılmasına xidmət edirdi.

İndi Allaha min dəfə şükürlər olsun ki, istiqlalımızı qazandıq. Mə'nəvi dəyərlərimizin, dinimiz və dilimizin sahibi olduq.

Sovet hakimiyyəti illərində «türk» və «Türkiyə» sözlərini yaxşı mə'nada işlədənin dilini kəsərdilər. Amma sovetlər birliyinin tərkibində olan başqa türk cümhuriyyətlərlə sıx əlaqələrimiz var idi. Belə ki, bir-birimizin əsərlərini tərcümə edər, böyük yazarlarımızın yubileylərini birlikdə keçirər, tez-tez görüşər, ədəbiyyat və sənət barədə fikir mübadiləsi edərdik (şübhəsiz, rus dili vasitəsilə). Sovet imperiyası dağılandan sonra isə bir-birimizə daha da yaxınlaşmaq əvəzinə, bir-birimizdən uzaqlaşdıq. Bunun səbəbini heç anlaya bilmirəm.

Türkiyə ilə əlaqələrimizə gəlincə, bu, başqa türk cümhuriyyətləri ilə müqayisədə nisbətən yaxşı durumdadır. Lakin bu əlaqələri də

mən kafi saymıram. Çünki arzudan arzu doğur. Əgər əvvəllər yalnız istiqlalımızı qazanmaq arzumuz var idisə, bu arzu həqiqət olandan sonra ondan daha başqa arzular göyərirdi. İndi biz dünyada baş verən hadisələri, böyük dövlətlərin apardığı mə'nəvi imperializm siyasətini, xalqlara ayrı-seçkilik münasibətlərini təhlil etdikcə bir böyük həqiqəti anlamalıyıq ki, istiqlalını yeni qazanmış 5 Türk dövləti Türkiyə başda olmaqla həm iqtisadi, həm siyasi və həm də mədəni sahələrdə əl-ələ, çiyin-çiyinə verməsə, Qərb dövlətlərinə çata bilməyəcək, başqa şəkildə əriməyə mə'ruz qalacaq, istiqlalımızı istədiyimiz şəkildə möhkəmləndə bilməyəcəyik. Bu gün əgər dünyada «Avropa birliyi» varsa və bu birliyə dünyanın inkişaf etmiş 15 dövlətindən biri olan böyük və qüdrətli Türkiyəni qəbul etmək istəmirlərsə, niyə biz türk dövlətlərinin birliyini yaratmıyıq?

Bəlkə bu, türkçü bir şairin xəyalından və arzularından doğan bir illüziyadır?

Nə olar? Hər şeyin əvvəli məgər arzudan və xəyaldan başlamırmı?

Amma çox təəssüf ki, bu gün bizim gözümüzü dikdiyimiz Türkiyə üzünü öz doğmalarından çox, ona ögey olan Batıya tutmaqdan bezmir. Mən bunu bir neçə məqaləmdə ürək ağrısı ilə yazmış, amma Türkiyədən əks-sədasını eşitməmişəm. Ona görə də bu məqaləmdə də yenə üzümü böyük və qocaman Türkiyəyə tutub təkrarən deyirəm: Batıdan bizə lazım olan elmi-texnologiyı mənimsəyək. Amma soy kökümüzə xəyanət etməyək, mə'nəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlayaq, heç kəsi yamsılamayaq, 700 illik dövlətçilik ən'ənəsi olan, böyük imperatorluqlar qurmuş atalarımızın əməlləri ilə öyünək, onların xatirəsini əziz tutaq, bizə elədikləri nəsihətləri unutmayaq. İkinci Göytürk imperatoru Bilgə xaqanın sözlərini qulaqlarımıza sırğa edək:

«Ey türk, titrə və özünə dön. Sən özünə dönəndə böyük olursan».

1999

AZƏRBAYCANIN BÜLBÜLÜ*

Ana laylası, demək olar ki, bütün insanları hələ uşaqlıqdan ov-sunlayan ilk səsdir (Təəssüflər olsun ki, indi artıq bizim gəlinlərimiz körpələrimizi bu füsunkar səsdən məhrum etmişdir). Mən özümü çox xoşbəxt hesab edirəm ki, uşaqlıqda bu füsunkar səsin qanadları üzərində böyümüşəm. Qəlbimi ovsunlayan ikinci tilsimli səs isə bülbül səsi olmuşdur. Sonralar L.N.Tolstoyun «Hacı Murad» əsərini oxuduğum zaman onun Şekini «Bülbüllü Şeki» adlandırmaqda nə qədər haqlı olduğunu anladım.

Bakıya köçəndən sonra isə böyük müğənnimiz Bülbülün ürəkləri fəth edən c'cazkar səsi uşaqlığımda eşitdiyim o iki səsi əvəz etdi.

Atası Məşədi Rza kişi övladına Murtuza adını vermişdi. Bu uşaq böyüdü, pərvazlandı. Şuşanın ab-havası ilə qidalandı və nəhayət, Cıdır düzündə bülbül kimi cəh-cəh vurduğuna görə milləti ona «Bülbül» adı verdi. Bu böyük sənətkar isə xalqın ona verdiyi bu gözəl adı ömrünün sonuna qədər şərəf və ləyaqətlə daşıdı.

Bu gün Bülbül bizim üçün kimdir? Mirzə Fətəli Axundzadə dramaturgiyamızın, Üzeyir bəy operamızın və professional musiqimizin binasını qoydusa, Bülbül də professional vokal sənətimizin təməlini qoydu. Bu üçlük təkcə Azərbaycan mədəniyyətinin deyil, bütün müsəlman Şərqində saydığım sahələrin baniləri olub, Azərbaycanımızın başını ucaldılar.

Bülbülün cəhənşümul xidməti bir də bundan ibarətdir ki, o, Azərbaycan milli vokal sənətini Qərb vokal sənəti ilə qaynaqlaşdıraraq mədəniyyət tariximizdə inqilab yaratdı. O inqilab «Koroğlu» operası ilə zirvə nöqtəsinə çatdı. Bu operada musiqi Koroğlumuz Üzeyir bəylə səs Koroğlumuz Bülbülün ürəyi birləşdi.

Ölməz Bülbülümüzün xidməti bununla məhdudlaşmır. Vəfatından bir qədər əvvəl onun akademiyaadakı son çıxışı bu gün də mənim qu-laqlarımda səslənir. Bülbül Azərbaycan və italyan dillərində sait səslərin çoxluğunu və vokal uyarlığını fonetik faktlarla göstərdi və böyük alimliyini sübuta yetirdi.

* Bülbülün 100 illik yubiley gecəsində çıxış

O, həm də musiqi folklorumuzun yorulmaz bilicisi və tədqiqatçısı idi. Təsadiqi deyil ki, Bülbül Azərbaycanı oymaq-oymaq gələrək 500-ə qədər xalq mahnısını toplayıb, onları özünəməxsus ilahi rəng və çal-larlarla xalqın özünə qaytardı.

Bülbül bütün bu xidmətləri ilə vokal sənətimizdə bir məktəb yaratdı. Şükürlər olsun ki, bu gün bu məktəbin Azər Zeynalovu və vokalçıların Bülbül adına birinci beynəlxalq müsabiqəsinin «Qrin-Pri» mükafatına layiq görülmüş Əli Əsgərovu var.

Bəli, Bülbülün sənətdə açdığı yol geniş üfüqlərə doğru irəliləyir. Allahdan arzum budur ki, Bülbülün yurdu erməni tapdağından qurtarsın və onun növbəti yubileyini Şuşada keçirək.

1999

20 YANVAR*

Cənab Prezident!

Əziz bacı və qardaşlarım!

Bu gün bizi buraya toplayan milli dərdimizdir. XX yüzillikdə Azərbaycanımızın sinəsinə çəkilən dağlar içərisində 20 Yanvar dağı yaxın və uzaq tariximizin köksündə daim qövr eləyən sağalmaz yaralardan biridir. Niyə bu yaraya sağalmaz deyirəm?

1941—45-ci il İkinci cahan müharibəsində sovetlər uğrunda canlarını qurban verən 300 minə qədər Azərbaycan oğullarının övlad və nəvələrini qətlə yetirən sovet tanklarının nə'rəsi, o günü sanki bizə deyirdi:

Belədir qayda:

Əvəz ödəməkdə hər oğlu hərəm.

Atan şəhid oldu mənim yolumda,

Mən sənə özünü şəhid eylərəm.

Bax, açıb-ağarda bilmədiyimiz dərd, aldığımız sağalmaz yaranın gəynərtisi budur!

«Perestroika» adı ilə köhnə imperiyanı təzələmək istəyən leninçi Mişa Qorbaçov ilk dəfə Heydər Əlirza oğlunu qondarma bəhanələrlə siyasi hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı, Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq üçün ermənilərə həyan durdu, sonra isə Yazovları üstümüzə qısqırdaraq balalarımızı tirtulların altında əzdi.

20 Yanvarın ertəsi günü o zaman xəstəlikdən təzəcə çıxmış və təhlükəsizlik orqanlarının daim nəzarəti altında olan Heydər Əlirza oğlu Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə gələrək cəsarətlə qanlı hadisəyə münasibətini bildirdi, rejimin haqsızlığına nifrətini açıq-aşkar bəyan etdi. Bu hadisə xalqımızın ürəyindən tikan çıxartdı.

Yanvarın 21-də biz, deputatlar indicə ekranda gördüyünüz kimi Ali Sovetin xüsusi sessiyasına toplasdıq. Bu gün də o anları həyəcənsiz xatırlaya bilmirəm. Mən yaxşı başa düşürdüm ki, bu sessiyanı çağırarkən tək özümün yox, bütün oraya gələnlərin həyatını təhlükə altına qoyurdum. Bakı tankların, beteerlərin, pulemyotların hakimiyyəti al-

* 19 yanvar, 2000-ci ildə Respublika Sarayında keçirilən yığıncaqda nitq

tında idi. İşə bax ki, Bakıya hərbi komendant təyin olunmuş şəxsin soyadı da Dubinyak, yəni «Dəyənək» idi. Təhlükəyə baxmayaraq, həmin sessiyanı keçirməyi özümüzə borc bildik.

O tarixi sessiyanın təşəbbüskarı və iştirakçısı olduğumla fəxr edirəm. Həmin sessiyanın qəbul etdiyi qərar və müraciətlər öz məzmununa görə sovet zamanı və məkanı üçün olduqca sərt və cəsarətli sənədlər idi. Əfsuslar olsun ki, bu qərarlar gerçəkləşməyərək kağız üzərində qaldı. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycanın o dövrdəki siyasi rəhbərliyi elə bir mövqe tutmuşdu ki, bu qərarların üstündən bir xətt çəkərək onları xalqa unutdurmağa çalışdı. Əfsuslar olsun ki, ikili standartların bu gün də hökm sürdüyü dünyamızda ictimai fikri lazımı məcraya yönəldən bu sənədlər yox, Qorbaçovun Azərbaycanda dırnaqarası özbaşınalığa və terrorizmə qarşı mübarizə haqqındakı bəyanatları qəbul olundu. Bu çərxi-fələk yenə tərsinə dövrən etdi. Həmin faciəni törədənlər əslində Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktları həyata keçirdikləri halda, öz konstitusion haqlarını tələb edən dinc əhaliyə «terrorist» damğası vurdular.

Müəyyən mə'nada 20 Yanvar bizə qarşı törədilən mə'nəvi təcavüzün məntiqi nəticəsi idi. Bizim mədəniyyətimizə, tariximizə, milli mənliliyimizə toxunan yazılara yaşıl işıq yandıranlar, sözsüz ki, Qarabağla bağlı xalqın belə ayağa qalxmasını gözləmədilər. Gülüstan müqaviləsindən bəri iki yerə parçalanan xalqın öz tarixi torpaqlarını itirə-itirə gəlir. Qarabağ uğrunda gedən siyasi oyunların ilk qurbanları 20 Yanvar şəhidləri oldu.

Biz on ildir ki, Yanvar faciəsini yad edirik. Yad etmək təkcə faciəni yada salmaq, hüznə batmaq, kədərə batmaq deyil, milli qeyrət, cəsarət və rəşadət sahiblərini, günahsız qurbanları—şəhidləri hörmət və məhəbbətlə xatırlamaqla yanaşı, bunlardan nəticə çıxartmağı, gələcəkdə belə faciələrin qarşısının alınması yollarını və vasitələrini aramalı və tapmalıyıq.

E'tiraf edək ki, biz tarixi faciələrimizdən, ata-babalarımızın milli varlığımıza, ərəzi bütövlüyümüzə əsaslı surətdə xələl gəlmədən necə ağıl və zəka, qüdrət və qüvvətlə çıxardıqlarını lazımınca öyrənə bilməmişik.

Yaşadığımız dünyada tarixini milli faciəsiz, təcavüzsüz keçirən bir xalqa, millətə rast gəlmək mümkün deyil. Əsl məsələ təcavüzlərdən, faciələrdən çıxış yolunu tapmaq, onları önləmək, millətin maddi-mədəni, mə'nəvi potensial gücünü birləşdirib, müqavimət qüdrətini artırıb sülh və rifah şəraitində yaşamasını, zamanla ayaqlaşmasını tə'min etməkdir. Hadisələrin faciəyə aparən məcrasını görmək və dəyişmək ümummillli borcdur, məs'ulyyətdir, müqəddəs vəzifədir.

Burada iqtidar—müxalifət savaşına, qüvvələrin parçalanmasına, şəxsi ambisiyalara yol vermək olmaz. Xəstə ananın başı üstündə övladlarının didişməsi ən azı günahdır. Mübahisə və müzakirələr zamanın və taleyin qarşımıza çıxardığı məşəqqətləri dəf etmək, iqtisadi, milli və mə'nəvi qüdrət və gücümüzü artırmaq yollarını aramaq üstündə getməlidir.

1918-ci ilin mart qırğınından sonra ziyalılarımız birləşib Azərbaycanın müstəqilliyini e'lan etdilər. Dövlətçiliyimiz demokratik əsaslar üzərində cümhuriyyət şəklində bərpa edildi.

1990-cı ilin yanvar qırğınından sonra da biz istiqlal əldə etdik. Tarix bir əsrdə bizə iki dəfə müstəqil dövlətçilik şansı verib. Bu dövləti daim möhkəmlətmək, onu xalqın inam və inanc qalasına çevirmək, torpaqlarımızı azad etmək üçün bütün kənar iddiaları bir tərəfə qoyub əl-ələ vermək, gecəli-gündüzlü çalışmaq, düşdüyümüz məşəqqətləri dəf etmək vaxtı deyilmi?

20 Yanvar faciəsini düşündükcə yoxdan var oluruq.

Bir yandan sarsılsaq da, o biri yandan qəlbimizi sonsuz qürur hissi bürüyür. Sarsılıraq ki, bizim oğullarımızın qəbahəti, günahı nə idi ki, havayı qurban getdilər. İftixar hissi keçiririk ki, şəhidlərimiz sabaha, gələcəyə olan ümidimizə çıraq tutdular. Bizim inam qalamızda əbədi məş'əl yandırdılar.

Bizim qədim ən'ənəmizdə şəhidlik ölümün ən yüksək mərtəbəsi hesab edilir. Türkiyə dövlətinin himninin müəllifi böyük şair Mehmet Akif «Çanaqqala şəhidlərinə» adlı şe'rinde yazır:

Ey şəhid oğlu şəhid, istəmə məndən məqbər,
Sənə ağuşunu açmış duruyor Peyğəmbər.

Beytin açıqlaması belədir:

Ey şəhid, sən məndən özünə qəbir istəmə, çünki sənın qəbrin
Peyğəmbərin açılmış qucağıdır.

Ona görə ki:

Sənə dar gəlməyəcək məqbəri kimlər qazsın?

Köməlim gəl səni tarixə desəm, sığmazsın.

Şair deyir:

Səni mən hansı qəbirdə dəfn edirəm ki, o qəbir sənə dar gəlməsin?
Əgər mən səni tarixə dəfn eləsəm, sən ora da sığmazsan. Çünki sən
tarixin özünü də yaradan olduğun üçün, tarixdən də böyüksən.

Sözümü 20 Yanvar şəhidlərinə həsr etdiyim poemanın son mis-
raları ilə bitirmək istəyirəm:

Qatil gülləsinə qurban gedirkən

Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.

Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla

Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.

O şənbə gecəsi, o qətl günü

Mümkünə döndərdik çox namümkünü.

Xalqın qəlbindəki qorxu mülkünə

O gecə dağıdıb sökdü şəhidlər.

İnsan insan olur öz hünəriylə,

Millət millət olur xeyir-şəriylə.

Torpağın bağrına cəsədləriylə

Azadlıq toxumu ekdi şəhidlər.

2000

ATATÜRK KÜLTÜR MƏRKƏZİNƏ TƏŞƏKKÜR*

Əziz qardaşlarım!

Dünyanı dərk edəndən bu günə qədər ömrüm boyu türk ruhu ilə yaşamış, Türkiyə havası ilə nəfəs almışam. Mən hələ cocuq ikən atam, əmilərim, dədəm Anadolu türklərinin qəhrəmanlığından, igidliyindən ağızdolusu danışar, hər zaman bizim xilaskarlarımız olduğunu mənə təlqin edərdilər.

1918-ci ildə M.Ə.Rəsulzadənin öndərliyi ilə qurduğumuz Azərbaycan Cümhuriyyətini 1920-ci ildə bolşevik imperiyası dağıldandan sonra Türkiyə bizim Rəsulzadələrə qucağını açdı və mühacir dövlətimizi burda qoruyub saxladı. Türkiyə bütün türk ölkələrinin Zəki Vəli Toğan, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Sədri Maqsudi Arsal kimi dəyərli oğullarına qucağında yer verdi.

Mən bura gəlməmişdən 4-5 gün öncə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyində iştirak etdim. Yubiley şənliklərində Türkiyənin Diyanət vakfı tərəfindən Naxçıvanda inşa edilmiş Caminin açılışının şahidi oldum. Camiyə 1918-ci ildə Naxçıvanı erməni işğalından xilas etmiş böyük türk generalı Kazım Qara Bəkir paşanın adını verdilər. Buna bütün Naxçıvan əhli sevinirdi.

Bunları unutmaq olarmı?

Mən hər dəfə «Türkiyə» sözünü tələffüz edəndə ağzım şəkərlənir, könlüm qanadlanır. Çünki Türkiyə dünyadakı bütün türk xalqlarının gözünü dikdiyi, ümid bəslədiyi, arxa bildiyi bir məmləkətdir. Türkiyə ömrüm boyu həsrətilə yaşadığım, başarılarına sevinib, dərdinə ortağ olduğum, adını çəkdiyim zaman qollarıma qüvvət, ürəyimə təqət, gözlərimə işıq verən doğma məmləkətimdir. Ümidgahım, qibləgahım, zorla əlimdən alınmış adımları qoruyub saxlayan, demək, namusumun, izzət və şərəfimin qoruyucusu, görən gözüüm, vuran qolum, düşünən beynim, çarpan ürəyim, ana dilim, tarixim, bayrağımdır Türkiyə!

Avqust ayının 17-də Türkiyədə baş verən zəlzələ azəri türklərini sarsıtdı. Mən o zaman doğulduğum Şəki ilçəsində idim. Dərhal Bakıya

* 19 oktyabr 1999-cu ildə Ankarada Türkiyə Cümhuriyyətinin cümhur başqanı S.Dəmirəl tərəfindən Atatürk Kültür mərkəzinin üzvlük barətı verilən zaman təşəkkür nitqi.

gəldim. Xalqa qəzet vasitəsilə müraciət etdik. «Azər—Türkbank»a adamların axın-axın gəldiyinin şahidi oldum. Hər kəs öz imkanı daxilində Türkiyəyə yardım üçün bankın qarşısında növbəyə düzülmüşdü. 80—85 yaşlarında təqaüdcü bir ixtiyar 20 dollarlıq təqaüdünün 5 dollarını yardıma gətirmişdi. Onun yanında duran bir gənc ixtiyara dedi ki, «əmi, şən beş dollarını saxla, mən sənə yerinə 50 dollar verərəm». İxtiyar əsəbiləşdi və dedi ki, onsuz da bilirəm ki, 5 dollarlıq yardım zəlzələdən zərər çəkmiş böyük Türkiyə üçün heç bir şeydir. Lakin mən bu az para ilə Türkiyəyə sevgimi gətirmişəm. Bu sevgini mənim əlimdən alma.

Sonra mən Türkiyədə baş verən zəlzələ ilə ilgili «Keçmiş olsun» adlı şe'r yazdım və bu şe'ri məşhur bəstəçimiz Faiq Sücaəddinə təqdim etdim. Və o mənim şe'rimə gözəl bir musiqi bəstələdi. Bu rekviyem yalnız mənim və bəstəçinin deyil, Azərbaycan dövlətinin və millətinin Türkiyə türklərinə «keçmiş olsun» mesajıdır.

Bu gün bu məclisdə diləklərimizin məmləkəti olan Türkiyəmizin Atatürk kultür mərkəzi başqanının təklifi və bilim kurulunun qərarı ilə məni Atatürk Kultür Mərkəzi şərəf üzvlüyünə layiq bildilər. Bu şərəf üzvlüyünə görə mən Türkiyə Cümhuriyyətinə, bu Cümhuriyyətin başında duran sayın Süleyman Dəmirəl cənablarına, başda professor Sadıq Tural bəy olmaqla Atatürk Kultür Mərkəzinin bütün üzvlərinə və bütün Türkiyə xalqına dərin-dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

Ankara, 19 oktyabr 1999

MÜSAHİBƏLƏR

SEVƏN DOXSANINDA HƏLƏ CAVANDIR

Görəsən Bəxtiyar Vahabzadəni dəlicəsinə sevən çoxdur, yoxsa elə-belə oxuyan? Məncə, şairi elə-belə oxuyanlar Bəxtiyar poeziyasının vurğunlarının kölgəsində itib-batırlar. Onun yaradıcılığına vurğunluqla bağlananlar şairin söhbətlərindəki müdriklik, fəlsəfi ümumiləşdirmə bacarığı və vətəndaşlıq yağısı ilə baş-başa qalanlardır. Bəxtiyar müəllimlə həmsöhbət olarkən də məhz vətən və vətəndaşlıq hisslərinin fəlsəfi duyumlarla sıx qovuşduğundan danışdıq, insan və onun cəmiyyətdəki mövqeyindən, həmçinin xalqımızın dözümlü və əzablarından söz açdıq. Oxuculara təqdim etdiyimiz bu söhbət isə Bəxtiyar müəllimin ürəyindəki poeziya işığından süzülüb gələn bir parçadır.

—Belə deyirlər ki, dahilərin doğum günləri bəlli olsa da, ölüm günləri bəlli olmur. Bu baxımdan siz özünüzü dahi hesab edirsinizmi?

—Qətiyyətlə! Mən adi bir şairəm. Dahilik tamamilə başqa şeydir. Bizim kimi adi şairlər isə Nizami, Füzuli, Şekspir, Balzak, Tolstoy, Puşkin, Sabir kimi dahilərdən həmişə öyrənir və ömrünün sonunadək öyrənməlidir.

—Sizin belə misralarınız var:

Yüz-yüz itən olsun,
Min-min də bitən var.
Şükür eyləyəlim ki,
Bizlərdən həm əvvəl,
Həm sonra Vətən var.

Bu, o deməkdir ki, siz təkcə şair kimi yox, həm də insan kimi, Vətəndaş kimi içinizdə Vətən odunu daşıyırsınız, ürəyinizdəki Vətən yağısını bir an belə sönməyə qoymursunuz. Hardandır bu od, bu alov?

—Türk şairi Behcət Kamal Çağların «İstiyorum» adlı şe'rinə belə bir misra var: «Bir iman istiyorum uğrunda baş qoyacağ».

Təxminən 20-25 il bundan əvvəl mən şairin həmin misrasına cavab olaraq «Şe'rim-imanım mənim» adlı bir şe'r yazmışdım: «Şairlikmi tapmısan imanını tapmamış?»—deyə ona irad tutmuşdum. Çünki əvvəl imandır, sonra şairlik.

Müqəddəs kitabımız Qur'ani-Kərimdə belə bir ayə var: «Vətən sevgisi imandandır». Beləliklə, imanını, əqidəsini tapmayan adam nə şair ola bilər, nə də adi vətəndaş. Mənim şairliyim əqidəmdən, imanımdan doğmuşdur. Dediğiniz o od-alov da həmin əqidənin, imanın bəhrəsidir. Eləcə də götürək bizim böyük Sabiri. Onun «Hophopnamə»si Vətəninə və millətinə olan böyük sevgisinin, böyük imanının, əqidəsinin işarələridir.

—Hər bir ot, ağac torpaqda göyərtdi ki vətəndaş da Vətəndə boy atıb ərsəyə çatır. Lakin o da həqiqətdir ki, doğma torpağından üz çevirən, Vətənə dönük çıxan adamlar da var. Belələrinə öz poeziyanızda ayırdığınız yer bir damğadır, yoxsa izsiz-nişansız ölüm?

—Sizin nəyə işarə etdiyinizi başa düşürəm. İndi son zamanlar bir parça çörək üçün qürbətə gedən, xarici ölkələrdə özünə sığınacaq tapan vətəndaşlarımız çoxdur. Onları qınamaq olmaz. Ümumiyyətlə, bizim xalqımız torpağına, el-obasına bağlı xalqdır. İndi zavallılar neyləsin ki, Vətəndə iş tapa bilmir, məcburiyyət qarşısında Vətəni tərk edir və qürbətdə çox böyük çətinliklərlə üzləşir, təhqirlərə məruz qalırlar. Ancaq Vətənə dönük çıxanlar, xoşbəxtliyi Vətəndə deyil, harınlıqdan kənarda axtaranlar da var. Əlbəttə, belələri dönükdür, satqındır və onlara haqq qazandırmaq olmaz. Mən bu barədə «İki mühacir» adlı şe'r də yazmışam. Qürbətdə yaşamasına baxmayaraq, Vətən havası ilə tənəffüs edənlərlə bərabər, Vətəndə yaşayıb Vətənə, onun dilinə, onun tarixinə biganə olanlar da var:

Vətəndən kənarda yaşayanlara
Mühacir demişik...

lap doğru, lap düz!

Vətənin içində yaşayıb, ancaq
Özünü Vətənə yad sayanlara,
Özgə mə'bədinə baş qoyanlara
Nə ad verək biz?

—Bəxtiyar poeziyası əzabkeş fikrin, Vətən və millət haqqında düşüncələrin, dünya, insan və sevgi haqqında çırpıntıların poeziyasıdır. Amma o da var ki, Vahabzadənin məhəbbət lirikası, sevgi şe'rləri nə zamana sığır, nə də məkana. Bu poeziya hər bir insanın mə'nəvi əzabları, daxili iztirabları, könül çırpıntıları, ürək yangısı, qəlb sızıltısıdır. Dediklərimlə şəriksinizmi?

—Haqlısınız. Mənim şe'rlərimdəki fəlsəfi düşüncəni əsasən sevgi lirikamda axtarmaq lazımdır.

Sevgi yaş tanımır... Qəlbini yandır!
Yanaraq yaşasan yaş düşməz yada.
Sevən doxsanında hələ cavandır,
Sevməyən qocadır otuzunda da.

—Düz 20 il əvvəl yazdığınız bu misralardakı sevgi odu bu gün də ürəyinizdə yanır mı?

—Əlbəttə! Ancaq burada bir balaca izah lazımdır: əsl böyük sevgi ömrün sonuna qədər davam edir, lakin təzahür formasını dəyişir. İyul ayında Şəkiddə yazdığım «Nağılım gəlsin» adlı şe'rimdə bu məsələyə belə toxunmuşam:

Sevgidən savayı hər şey ağ yalan,
Onu itirdinsə, dünyanın dağıldı.
Məhəbbət həmişə təptəzə qalan
Köhnə rəvayətdi, köhnə nağıldı.

Həyat cəhənnəmə döner ürəksiz,
Yaşayıb sevməsə insan insanı.
Hamımız olmuşuq, oluruq şeksiz,
Bu köhnə nağılın baş qəhrəmanı.

Sevgi nağılının baş qəhrəmanı olan adamların bu böyük hissə münasibəti başqa-başqa olduğu üçün onu hər kəs öz ölçüsü ilə ölçür. Axı, hər kəs özü kimi sevir. Füzuli isə bu hissə tamam başqa pəncərədən baxır:

Xəyal ilə təsəllidir, könül meyli vüsal etməz,
Könüldən dişrə bir yar olduğun aşıq xəyal etməz.

Şair demək istəyir ki, sevgili həmişə ürəkdədir. Onunla cismani yaxınlığın elə bir önəmi yoxdur. Başqa bir şe'rinə Füzuli bu məsələyə daha dərinləndən yanaşaraq:

Ey Füzuli, qılmazam tərki-təriqi eşq kim,
Bu fəzilet daxili əhli-kəmal eylər məni.

—deyə, məhəbbət izzirabının insanı kamala çatdırmasından, onu kamal əhli etməsindən söhbət açır. Axı, biz dünyanı izzirabdan, əzabdan keçərək dərk edirik.

1969-cu ildə yazdığım «Qorxu» adlı şe'rimdə deyirəm:

Mən oddan qorxmadım yanana qədr,
Mən qorxu bilmədim qanana qədr.
Elə ki, yandım,
Odlə oynamaqdan qorxdum, dayandım.
Başlandı qorxu,
Başlandı ehtiyat,
Başlandı həyat!

Bəli, biz həyatın, o cümlədən, sevginin izzirablarını dadıb, qorxunu hiss edincə ehtiyatdan adlayıb həyatı dərk edirik.

—Bəxtiyar müəllim, ömrünüzün ötüb-keçən illərini yəqin ki, tez-tez xatırlayırsınız. Soruşmaq istəyirəm, ötənlərin ağrı-acısını nə ilə ovundurursunuz?

—Bu, çox mürəkkəb sualdır. İnsan günahlarına girovdur. İnsan ömrünü səhvlər, günahlar müşayiət edir. Gənclik illərimi xatırladıqca buraxdığım səhvlərin, elədiyim günahların öz içimdə hesabını çəkirəm. O zaman əllərim istər-istəməz göyə açılır və ulu Tanrıdan günahlarımın, səhvlərimin əfv olunmasını təmənnə edirəm. Elə bu münasibətlə yaxın günlərdə «Günah—tövbə» adlı şe'r yazmışam. Şe'r «Azərbaycan» dərgisinin gələnilki yanvar sayında dərc olunacaq.

—Sizin ədəbiyyata gəlişiniz, daha doğrusu, gənclik illəriniz İkinci Cahan müharibəsinin ağır illərinə təsadüf etmişdi. İndi də ömrünüzün bu ahıl çağında Qarabağ müharibəsinin qan-qadasına tuş gəldiniz. Siz bunu alın yazısı hesab edirsiniz, yoxsa taleyin təsadüfi zərbəsi?

—Dünyada təsadüfi heç nə yoxdur. Tale və təsadüf bir-biri ilə uyuşmur. Romen Rollan Bethoven haqqında yazdığı kitabda Bethovenin 5-ci simfoniyasını təhlil edərkən (mənim ən çox sevdiyim simfoniya) bu simfoniyanı «taleyin ömür qapısını döyməsi» adlandırır. Ümumən qəzavü-qədəri hərə bir cür yozur. Qur'ani-Kərimdəki qəzavü-qədr məsələsinə əks çıxan Mirzə Fətəli Axundzadə alın yazısını bir növ inkar edir. Ancaq burada bir incə mətləb var: qəzavü-qədr məsələsində Qur'ani-Kərim həm də insanı «faily-muxtar» adlandırır.

Yə'ni insan öz əməllərinə cavabdehdir. Bununla yanaşı, mən başımıza gələn Qarabağ müsibətlərinin səbəbini həm özümüzdə görürəm, həm də taleyin qədər-qismətində.

—Siz şairsiniz. Özü də təpədən-dırnağa qədər poeziya adlı bir aləmə «bələnmiş» şair. Haçansa bu «bələkdən» çıxa biləcəyiniz haqda düşünmüsünüzmü?

—Mənim ömrüm artıq sona çatmaq üzrədir. Bundan sonra bu «bələk»dən çıxmaq mümkünmü? Heç gəncliyimdə də bu barədə düşünməmişəm. Bu, mənim ağıma da gəlməyib və təxminən 40-45 il əvvəl yazdığım bir şe'rimdə belə misralar var:

Min dəfə, milyon dəfə
Doğulsaydım yenidən,
Şe'r, sənət yolunu
Götürərdim yenə mən.

Bu yol çox çətin, ağır və dolanbac yoldur. Bə'zən mənə olan haqsız hücumlardan bezir, yorulur, tuncıxıram. Hərdən yalnız öz ailəsinin dərdi ilə yaşayan, müəyyən dar çərçivə içərisində düşünən, böyük dərdlərdən və iztirablardan uzaq olan adamlara qibtə ilə baxıram. Mənim bir köhnə dostum var. Keçmiş günlərimi xatırlamaq, mə'nəvi iztirablardan bir qədər uzaq olmaq üçün onunla görüşürəm. O mənə adi məişət söhbətləri edir, məsələn, filan xərəyin dadlı olması üçün nə etmək, qora suyunu necə hazırlamaq, qoz mürəbbəsinə bişirmək üçün onu kirəcdən necə keçirmək, uşaqlarla necə rəftar etmək haqqında şirin-şirin danışır. Mən onu diqqətlə dinləyir və onun məhdud dairədəki düşüncələrinə həsəd aparıram. Onunla söhbət edərkən dincəlirəm.

—«Nekroloq» şe'rinizdə yazırsınız:

Ürəkdəki arzular əməllərdən əzəldir.
Eləmək istədiyim mənim elədiyimdən
Həm çox, həm də gözəldir.
Eləy sə... nekroloqa ömür tam olsun deyə
Əməllərlə bərabər ən gözəl arzular da
Niyə yazılıır, niyə?

Bu o deməkdirmi ki, insan qarşısına qoyduğu məqsədə və bütün arzularına tam nail ola bilmir?

—Şübhəsiz! Bu şe'r böyük bir müasirimizin ölümü münasibətilə yazılmışdır. Mən o böyük insanı yaxşı tanıyır, ağrı-acılarını bilirdim. Onun haqqında yazılmış nekroloqu oxuyanda məni ağlamaq tutdu: «Filan ildə doğulmuş, filan məktəbləri bitirmiş, filan əsərləri yazmış, filan mükafatlarla təltif olunmuş və filan gündə də ölmüşdür». Çox qəribədir. Bu böyük insanın ömrünün, yaradıcılığının 40–45 illik fəaliyyətinin yekunu olan bu balaca nekroloq onu bizə tanıda bildimi? O böyük insan bu nekroloqdanmı ibarətdir? Axı, o özü ilə bərabər içində çırpınan arzuları, duyğuları da qəbir evinə apardı. Oxucu onun ürəyində çırpınan bu arzulardan, onu narahat edən duyğulardan, fikirlərdən axı, xəbərsiz idi. «Nekroloq» şe'ri bu düşüncədən doğdu. Rus şairi S.Şipaçov da «Tire» adlı şe'rində bu məsələyə başqa şəkildə toxunaraq yazır ki, insanın başdaşına 2 rəqəm yazılır. Doğulduğu və öldüyü illər! Bəs bu mərhumun ömrü bu başdaşında necə ifadə olunmuşdur? İki rəqəmin arasındakı tiredə.

Görürsünüzmü, eyni fikri iki şair başqa-başqa şəkildə, hərə öz üslubuna uyğun tərzdə ifadə etmişdir. Ədəbiyyatın gözəlliyi və orijinallığı nədən yazmaqda deyil, necə yazmaqdadır.

Beləliklə, böyük şairlə söhbətimi buradaca bitirdim. Bilmirəm az oldu, çox oldu. Hər halda cavabını bilmək istədiyim suallarım xalqın şairi səmimi cavablarını verdi.

ZÜLEYXA NADİR

P.S. Bəxtiyar müəllimin xeyir-duası:

«Arena» yeni çıxır. Ona uğur arzulayıram, qoy o, adını doğrultsun, çıxdığı arenada öncül olsun.

«Arena», 24 sentyabr, 1 oktyabr, 1999

MÜXBİR SUALLARINA CAVABLAR

—Siz sovet diktatura rejiminin kiçik xalqlara qarşı yönəldilmiş siyasətinin eybəcərliklərini nə zamandan hiss etməyə başladınız?

—Hələ uşaqlıq illərimdən. 1930-cu ildə sovet hökuməti kollektivləşmə siyasətinə keçdiyi zaman buna qarşı mənim doğulub böyüdüyüm Şəki mahalında üsyan başladı. O zaman mənim 5 yaşı var idi. Bakıdan gələn rus ordusu xalqı qanına bələyib üsyanı yatırdı. Üsyan-dan sonra minlərlə adam həbs edildi və güllələndi. Üsyançıların bir qismi işə dağlara çəkilib qaçaq oldular. Bundan sonra Şəki mahalında qaçaqçılığa qarşı mübarizə başlandı. Bu mübarizə 1945-ci ilə qədər davam etdi. Bunlar hamısı mənim gözlərim qarşısında baş verir və mənim ürəyimdə bu zülmə, bu haqsızlığa qarşı üsyan duyğularının cücərməsinə səbəb olurdu.

İlk e'tiraz şe'rlərimi hələ orta məktəbdə oxuduğum zamandan yazmağa başladım.

1942-ci ildə mən Bakı Dövlət Universitetinin filoloji fakültəsinə qəbul olundum. Bu illərdən də şe'rlərim mərkəzi mətbuatda çap olunmağa başladı.

—Siz quruluşa qarşı yazdığınız şe'rlərinizi sovet dövründə senzuranı necə keçirə bilirdiniz?

—Mənim sovet totalitar sisteminə qarşı yazdığım əsərlər 2 qismə bölünür: 1) elə o zaman çap etdirə bildiyim; 2) çap etdirə bilmədiyim, arxivimdə saxladığım əsərlər.

Çap etdirdiyim şe'r və poemalarımın senzuranı aldatmaq üçün milli dərdlərimizi ya tarixə, ya da başqa ölkələrə keçirməklə özümü sığortalayırdım. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində yaşamış böyük satirik şairimiz Sabirin haqqında yazdığım «Ağlar-güləyən» adlı poemada mən quruluşa qarşı öz e'tiraz fikirlərimi Sabirin dili ilə ifadə etdiyimə görə senzura buna e'tiraz edə bilmirdi. Yaxud 1960-cı illərin əvvəlində Əlcəzairdə fransız işğalına qarşı qalxan milli azadlıq hərəkatından bəhs edən «Yollar—oğullar» poemamda mən Əlcəzairdən bir vasitə kimi istifadə edərək öz milli dərdlərimizi dilə gətirmişdim. Mənim senzuranı aldatma üsullarıma xalq öyrəşmişdi. Oxucularım mənim nəyə işarə etdiyimi və nə demək istədiyimi anlayırdı.

—1813-cü ildə Güllüstan müqaviləsi ilə Azərbaycanın iki yerə parçalanmasına e'tiraz olaraq yazdığınız «Güllüstan» poemasına görə—mətbuatdan öyrəndiyimə görə—1962-ci ildə Sizi universitet müəllimliyindən çıxarmışdılar. Bu cəza nə ilə qurtardı?

—Tarixdən bildiyiniz kimi, 1813-cü ildə Rusiya ilə İranın arasında bağlanmış Güllüstan müqaviləsi əsasında Azərbaycan iki yerə parçalandı. Vətənimin bir hissəsinə Rusiya, bir hissəsinə isə İran hakim oldu. Bu bədnam müqaviləyə e'tiraz olaraq 1959-cu ildə mən «Güllüstan» poemamı yazdım. Bu əsəri mərkəzi mətbuatda çap etdirə bilmədiyimdən doğulduğum Şəkinin «Şəki fəhləsi» adlı yerli qəzetində çap etdirmişdim. Poema əlyazması halında bütün Azərbaycana yayıldı və 1962-ci ildə məni millətçi damğası ilə universitetdəki müəllimliyimdən azad etdilər (doktorluq mə'zuniyyəti bəhanəsi ilə).

—Bəs «Latın dili» şe'riniz nəyə görə sensasiyaya səbəb oldu?

—Ümumiyyətlə, mənim sovet dövründə əsas mübarizəm Ana dilimizin rəsmi dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı idi. Bildiyimiz kimi, sovet dövründə milli dillər sıxışdırılır, assimilə edilirdi. Millətin milli varlığı birinci növbədə onun dili ilə bağlıdır. Bir millətin ana dili yoxdursa, onun özü də yoxdur. Dilimizin rus dili ilə əvəz olunması ömrüm boyu məni ağrıtmış və mən o zamanlar həm məqalələrimdə, həm də şe'rlərimdə millətin varlığının birinci göstəricisi olan Ana dilinin müdafiəsinə qalxırdım.

1967-ci ildə mən Kasablankaya getmişdim. Gördüm ki, orda da vəziyyət bizimki kimidir. Yə'ni ərəb dili dövlət idarələrində işlənmir. Ərəblərin bu vəziyyəti mənim əlimə girəvə verdi. Və bu münasibətlə «Latın dili» şe'rini yazdım. Şe'rdə deyilir ki, indi Yer üzündə latın xalqı yoxdur, lakin bu dil bütün elmlərdə termin kimi işlənir. Ona görə də bu dilə «ölü dil» demək olmaz. Amma dünyada elə xalqlar var ki, özü yaşayır, amma dilini öldürüblər. Buna görə də ölü dil latın dili deyil, rəsmi dairələrdə işlənməyən dillər ölüdür.

Senzuranı yayındırmaq üçün şe'rin altında Kasablanka sözünü yazmışdım. Amma rəsmi dairələr mənim bu üsulumu anlamışdılar: ona görə də bu şe'rin üstündə başım çox ağır çəkdi. Amma KQB şe'rin

altında yazdığım Kasablanka sözünə görə bu şə'rdə qaldırdığım məsələnin Azərbaycanca aid olduğunu sübuta yetirə bilmədi. Dedim, mən ərəbləri nəzərdə tutmuşam. O zamanlar yazıb arxivimdə saxladığım «Başqasının yasında» adlı şə'rimdə mövcud quruluşu hansı yollarla ifşa etdiyimi bu cür izah etmişəm:

İçimi göstərmədim cəllad tutan güzgüyə,
Üzdə gülüb, içimdə müşkülümə ağladım.
Millətimin dərini ünvanlayıb özgəyə,
Başqasının yasında öz ölümə ağladım.

1999

RUS GENERALI İLƏ ÜZLƏŞMƏ

Düz on il öncə rus ordusu Bakıya girdi. Qan tökdü. Rus əsgəri hara girirsə, orda qan var, ölüm var. Tarixdə bunun çoxlu nüsxələri mövcuddur. İmperiya canilərinin daha bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, həmişə törətdikləri vəhşəti gizlətmək istəyirlər. Guya xalqlara azadlıq gətiriblər. Bizdə də belə oldu. Televiziya da tənqibat törədildi. Əhali informasiya blokadasına alındı. Ümid yalnız radioya qalmışdı — xarici radiolara. Bakıda nələrlə baş verdiyindən yalnız Berlindən yayınlanan «Azadlıq» radiosu vasitəsilə xəbər tuturdun. Birdən xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin səsi eşidildi. Paytaxtda baş verənlərdən yana-yana danışdı və bütün deputatlardan təcili sessiyaya gəlmələrini xahiş etdi...

On il bundan öncə xalqın ümid yeri kimi baxdığı səsin sahibi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşüb, o məşum gecəni xatırladıq.

—Yanvarın 15-i, ya 16-sı idi, dəqiq xatırlamıram. Mərdəkanda işim vardı. Mərdəkan yolunda Leninin heykəli olan yerdə—dörd yolun ayrıcında bizi saxladılar. Yolu «Moskviç» və digər yüngül maşınlarla bağlamışdılar. Məni tanıdılar. Soruşdum ki, ay oğul, bu nədir belə? Dedilər ki, bilmirsiniz, ruslar hücum edəcəklər, biz də onların qabağını kəsirik. Güldüm və dedim ki, tankın qabağında «Moskviç» nə edəcək? Bu, mübarizə vasitəsi deyil. Dedim, bunu etməyin. Fikir vermədilər. Şəhərə qayıdanda İsmayıl Şıxlıya, professor Nuruəddin Rzaevə və Şeyx A.Paşazadəyə zəng edib Vəzirovun yanına getməyi təklif etdim. Görüşün vaxtını razılaşdıq. Bir də Həsən Həsənova zəng etdim. O da bizimlə getdi. Vəzirovun otağına girəndə gördük ki, üç nəfər rus—Girenko, Primakov və Mixaylov əyləşiblər. Soruşduq ki, niyə gəlmisiniz, məqsədiniz nədir? Primakovun üstünə yeridim, Vəzirov məni qucaqladı. Dedi ki, qorxulu bir şey yoxdur. O, məni sakitləşdirəndə bu dəfə Şeyx Primakova hücum etdi (Mən bilməzdim ki, Allahşükür Paşazadə rusca bu qədər gözəl bilir). Şeyx hücum edəndə Primakov dedi ki, bizim münasibətlərimiz yaxşı olub, sən həmişə mənə hörmət edən adam olmusan. Şeyx də cavabında dedi ki, dur gedək bizə, nə hörmət deyirsən, edim sənə. Amma bu gün hiss edirəm ki, siz mənim millətimi qırmağa gəlmisiniz. Mən millətin din xadimiyəm. Tələb edirəm: deyin görüm, qırğın olacaq, ya yox? Şeyxi saxlamaq olmurdu. Titim-titim titrəyirdi. Vəzirov Şeyxi də sakitləşdirdi.

Primakov bizə izah etdi ki, narahat olmayın, qırğın olmayacaq. H.Həsənov da bizim səsimizə səs verdi. Dedi ki, biz burada qan iyi görürük. Onlar isə bizi sakitləşdirməyə çalışırdılar. Vəzirovun otağından çıxan kimi Şeyx məndən soruşdu ki, nə başa düşdün? Dedim ki, mənə inandırmadılar. O da sözlərimi təsdiqlədi. Soruşdum nə edək? Xalq cəbhəsinə getməyimizi təklif etdi. Dedi, görək onlar nə deyirlər. H.Həsənovdan savayı dördümüz də AXC-yə gəldik. Orda rəhmətlik Nəcəf Nəcəfov və bir neçə başqa cavanları gördük. Şeyx dedi ki, ay Nəcəf, biz qorxuruq, bəlkə o barrikadaları söküb atasınız. O da dedi ki, qorxmayın. Ordan çıxanda Nəcəf mənə yaxınlaşıb bildirdi ki, keçən ilin aprelində 8-9 gürcünü öldürdüklərinə görə bütün dünya rusları qınadı, onlar bir daha bu addımı atmazlar. Bu fikir ağıma batdı və nisbətən sakitləşdim.

Lakin gördüm ki, proses gedir. Və... həmin gecə o hadisə baş verdi... Qırmızı güllələr yağış kimi yağırdı. Səhərə qədər yata bilmədik. Bir-birimizlə telefonla əlaqə saxlayırdıq. Hamımız ağlaşırdıq. O zaman Hüsü Hacıyev küçəsindəki evimdə yaşayırdım. Eyvana çıxanda gördüm ki, evimizin qabağından rus tankları gedir. Gecəylə Mirzə Xəzərə mə'lumat verdim. Səhər tezdən Mərkəzi Komitəyə, Vəzirovun yanına getmək istədim. Nə biləydim ki, o, çoxdan qaçıb. Mərkəzi Komitənin qarşısında əlli mindən çox adam toplaşmışdı. Xəlil Rza rəhmətlik çıxış edirdi. Götürüb partbiletini vızıldatdı ağzı aşağı. Mən də çıxış edib elə oradaca partbiletimi cırıb atdım. Çıxış edib enəndə bir nəfər yaşlı adam mənə yaxınlaşıb dedi ki, Bəxtiyar müəllim, mütləq sessiya çağırmaq lazımdır. Birdən ayıldım. Elə oradanca birbaşa telestudiyaya gəldim. Gördüm ki, həyətdə çarhovuzun yanında xeyli adam durub. İsmayıl Şıxlı, Qabil, rejissor Nazim Abbasov orada idilər. İ.Şıxlı məndən soruşdu ki, niyə gəlmişən? Televiziya çıxış etmək istəyində olduğumu bildirdim. İ.Şıxlı acı-acı gülüb dedi ki, enerji blokunu dağıdıblar. Əsəbi vəziyyətimdə bir az da əsəbiləşdim. Rus generalı Ovçinikova hücum çekdim. O, donub mənə baxırdı. Birdən necə bunun üzünə tüpürdümse, tapançaya əl atdı. Nazim cəld onu arxadan qucaqlayıb qulağına nəsə dedi. Rus əsgərləri mənə tərəf yaxınlaşanda general onlara «çəkilin» əmri verdi. İsmayıl Şıxlı ilə Qabil mənə qucaqlayıb maşına basdılar. Ağıma gəldi ki, heç olmasa radio ilə çıxış edib

xalqa müraciət edim. Televiziya da hər saatdan bir çıxışımı verdilər. Sonra isə yenə də Mirzə Xəzərə zəng edib bütün olanlar barədə ona mə'lumat verdim.

—Deputatların hamısı gəlib çıxmışdımı?

—Hökumət üzvlərindən yalnız H.Həsənov gəlmişdi. Şeyxin bəyanatı çox güclü idi. O, rusları biabır etdi. Elmira Qafarovanın da bəyanatı tutarlı idi. Özü yazmamışdı. Eşitdiyimə görə Xəlil Rza ilə Tofiq Bağırov onu məcbur etmişdilər. Lakin bəyanatdan sonra Elmira Qafarova sessiyanı aparmaqdan imtina etdi. Dedi ki, sessiyanı mən çağırmamışam, mən də aparmayacağam. Kim çağırıb, o da aparsın. Hamı iclası aparmaq üçün məni tələb etdi. Bir saata yaxın apardım. Sonra gördüm ki, iclası idarə edə bilmirəm. Sədrliyə İsmayıl Şıxlını də'vət etdim. İclas zamanı AXC üzvü olan bir cavan oğlan mənə yaxınlaşıb dedi ki, deputatlar bir-bir əkilir. Lakin H.Həsənov əvvəldən axıra kimi bizimlə oturdu. Dedim qapıları bağlayın. Dedi ki, gücüm çatmır. Özüm aşağıya düşdüm. İki qapının ikisini də bağladım açarları da həmin cavan oğlana verdim.

Yenə cavan bir adam çıxış edib rus ordusunun 24 saat ərzində Azərbaycanı tərk etməyəcəyi təqdirdə, ittifaqın tərkibindən çıxmaq barədə qərar qəbul olunmasını istədi. Professor Nurəddin Rzayevdən mənə kağız gəldi ki, indiki vəziyyətdə belə etmək olmaz, bunu bəhanə edib ruslar təxribata keçə bilər. Məsələyə siyasi qiymət verilməsi və qoşunun Azərbaycana girməsinə qərar verən adamların cəzalandırılması barədə qərar qəbul etdik.

—Eşitdiyimizə görə, həmin vaxt türk dünyasının bir neçə yazarına da müraciət etmişiniz.

—Gecə saat ikidə sessiyada fasilə e'lan etdik. Hamımız ac-susuz idik. Birdən ağıma gəldi ki, Çingiz Aytmatova zəng edim. Tofiq Elmira Qafarovanın otağından Çingiz Aytmatovun və Oljas Süleymenovun telefon nömrələrini yığdı. Çingizi yuxudan oyatdım. Dedim ki, sənin nüfuzun böyükdür, buraya gəlməlisən. Cavab verdi ki, Bəxtiyar, məni bu işlərə qatma. Mən gələ bilməyəcəyəm.

—Niyə?

—Bunun çox səbəbi var idi. Bir-birimizin evində olmuşuq. O, türk millətini sevən böyük şəxsiyyətdir. Lakin ehtiyatlı adamdır. Bu,

onun öz işidir. Oljasa zəng etdim. Dedi ki, xəstəyəm, indi gələ bil-mərəm, iki gündən sonra gələcəm. Doğrudan da gəldi. Hərərəti 38 idi. «Azərbaycan» mehmanxanasında bir gün dincəldikdən sonra bütün dağılan yerləri ona göstərdik. Gedib Moskvada çıxış etdi. Rus ordusu-nun Azərbaycana basqını pislədi.

Səhər saat 8–9-da istədiyimizə heç olmasa 90 faiz nail olduq. Ma-terialları qəzetlərə verdik. Sessiya gedən zaman xəbər gəldi ki, zirzə-midə rus əsgərləri var. Ətrafda da vardı. Partokrat deputatlardan 3–4 nə-fəri qaçıb getdi. Digərləri bir nəfər kimi yerindən tərpənmədilər.

—Qaçanlar kimlər idi?

—Doğrusu, adlarını xatırlamıram. Səhər hamımız oradan çıxdıq. Saat 11-də dəfn olacaqdı. Birbaşa dəfnə getdik. Bir milyon insan axını, çiyinlərdə qırmızı tabutlar... Dəhşətli mənzərəydi...

—Bəxtiyar müəllim, 20 Yanvarın üstündən on il keçsə də, hadi-sədə günahkarlar mə'lum olsa da, indi iqtidarlı—müxalifətli hamı bir-birinə qarşı müxtəlif ittihamlar irəli sürür. Sizcə, bunlara lüzum varmı?

—Əlbəttə, kimlərinse günahı var. O zaman rəhbərlikdə olan şəxslər məsələni öncədən bilməsəydilər, buraya qoşun girə bilməzdi. Burada şübhəsiz ki, günahkar var. Amma gəlin, içimizdə günahkar ax-tarmayaq. Mən belə düşünürəm. Davanı kürsü davasından çıxarıb, vətən davasına çevirmək lazımdır. İstiqlalımızı qazanmışıq, onu da qoru-yaq. Bu gün, sabah yuxarıda kimin oturmasından asılı olmayaraq, biz istiqlal davamızı aparmalıyıq. Şəxsi ambisiyalarımızı bir tərəfə qoyaq. Müxalifət üzvlərindən heç biri demir ki, ikinci olum. Hamısı birinci olmağı arzulayır. Yalnız xalqın gələcəyini düşünmək lazımdır. Hadi-sələri faciəyə aparan məcranı görmək və dəyişmək ümummilli borc-dur—müqəddəs vəzifədir.

ŞEYDA NƏSİBLİ

«Yeni Müsavat», 20—21 yanvar, 2000

MƏ'MURLAR YENƏ DƏ ÖZ ÖVLADLARINI ANADİLLİ MƏKTƏBLƏRDƏ OXUTMURLAR

Hələ 30-35 il bundan əvvəl xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə M.F.Axundzadəyə həsr etdiyi «Saray-daxma» şe'rinə Şəki xan sarayı ilə ondan 60-70 metr kənarda olan Mirzə Fətəlinin doğulduğu daxmanı müqayisə edərək yazmışdı ki, xalqı o zaman fars dilində fərmanlar verən saraylar yox, belə daxmalar yaşatdı. Və tarix o saraylardan deyil, bu komalardan gəlib keçdi. B.Vahabzadənin fikrincə, bu gün də bizim dilimizi, milli adət-ənənələrimizi qoruyub saxlayan həmin daxmalardır: «Baxın, bugünkü idarəçilər, nazirlər, yüksək rütbəli mə'murlar yenə də öz övladlarını anadilli məktəblərdə oxutmur və evdə də onlarla rus dilində danışirlər. Qəribə burasıdır ki, bundan xəcalət çəkmir, əksinə, bunu özlərinin üstünlüyü hesab edirlər».

Sovet imperiyasından xilas olub müstəqil dövlət yaratmağımıza baxmayaraq, vəzifə sahiblərinin övladlarını indi ABŞ-da, İngiltərədə və başqa Avropa məmləkətlərində oxutmasına toxunan B.Vahabzadə «deməli, yenə də milliəti, onun dilini qoruyub saxlayanlar sadə insanlardır» deyir. «Ən ürək ağrısından cəhət burasıdır ki, sovet dönəmində rus dilini mükəmməl bilməyənləri işə götürmürdülərsə, indi də ingilis dilini bilməyənləri qapı arxasında qoyurlar. Mən heç də əcnəbi dillərin öyrədilməsinə qarşı deyiləm» deyir. Şair misal kimi öz ailəsini göstərir. «Mənim övladlarım və nəvələrim ana dilində təhsil alsalar da, ingilis və rus dillərini bilirlər. Övladımın biri isə bunlardan başqa fars dilini də mükəmməl bilir. Əcnəbi dilləri bilmək vacibdir». Lakin B.Vahabzadə xüsusi olaraq vurğulayır ki, bu, ana dilinin hesabına olmamalıdır.

—Yaxın günlərdə çox sevdiyim istə'dadlı gənc Rafael Hüseynov məni Bakıda yeni açılmış «Amerika» Universitetinə də'vət etmişdi. Universitetin həyətində bir neçə tələbə qıza rast gəldim. Onlardan iclasın harda keçəcəyini xəbər aldım. Heç biri mənə ana dilində cavab verə bilmədi. Mənimlə bərabər iclasa gələn professor Nurəddin Rzaev qəsdən onlara ingilis dilində eyni sualı verdi. Sualımızı həm rus, həm də ingilis dilində bülbül kimi ötərək cavablandırıdılar. Mən bu

dəfə onlardan rus dilində soruşdum: «А вы не знаете свой родной язык?» Rus dilində qayıtdılar ki, «xeyr, ana dilimizi bilmirik». Mən də əsəbi şəkildə onlara dedim ki, «lap əcəb eləyib bilmirsiniz. Bu dil kimə lazımdır ki?».

İndi mən soruşuram: bu tələbələr vəzifə sahibi olandan sonra çöreyini yeyib, suyunu içdikləri Vətənin namusunu və şərəfini qoruyacaqlarmı? Sualıma böyük rus pedaqoqu Uşinskinin sözü ilə cavab verirəm: «Bu uşaqlar böyüyüb mə'mur olandan sonra üzlərinə nə qədər vətənpərvərlik maskası taxsalar da, onlar öz ana vətənlərinə deyil, dillərində təhsil aldıkları millətə qulluq edəcəklər». Çünki böyük ingilis filosofu V.Humboltun dediyi kimi, «xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir. Bundan da güclü olan eyniliyi təsəvvür etmək çətindir».

Ona görə də dilə biganə olanlar xalqa da, onun ruhuna da, ənənəsinə də, tarixinə də biganə olacaq və bu xalqı özündən çox aşağı hesab edəcəklər. Bu faciəni bütün qəlbi ilə hiss edən, ömrünün 35 ilini Amerikada yaşamış böyük kimyaçı alim, son illərdə doğma vətəni Türkiyəyə qayıdan Oqtay Sinanoğlu Türkiyədə ingilisdilli məktəblərin ildən-ilə çoxaldığını görüncə buna qarşı çıxmağa başladı. 1996-cı ilin dekabr ayında mən Türkiyədə müalicə olunduğum zaman onun yerli «Aydınlıq» qəzetindən çap elətdirdiyi bir məqaləni oxuyub çox həyəcanlandım. O yazır ki, Türkiyədə təhsilə ildə 1 milyard dollara yaxın pul xərclənir. Əcnəbi ölkələrdə təhsil alan türk balaları üçün isə ildə 7—8 milyard dollar sərf olunur.

Alim məqaləsini bu sözlərlə başlayır: «Əgər bir milləti məhv etmək istəyirsinizsə, onun təhsilini yabançılaşdırın».

Bu məqaləni bir-iki gün sonra Türkiyənin cümhur başqanı Süleyman Dəmirəl cənablarına təqdim etdim. Və Sovet imperiyası dövründə biz azəri türklərinin bu faciəni yaşadığımızı ona çatdırdım. O, mənim ağrımı hiss etdi. Lakin buna nə dərəcədə əlac edəcəyini deyə bilmərəm. Mən bu ağrımı bizim möhtərəm prezidentimizə də dəfələrlə demişəm və hətta Uşinskinin «Ana dili» məqaləsini ona təqdim etmişəm.

Humboltun dediyi kimi: «dil millətin ruhudur». Bu fikri daha da dərinləşdirərək böyük türk alimi Faruk Qədri Timurtaş görün millətin bir millət olaraq yaşaması və tərəqqisi üçün ana dilində təhsilin vacib

olduğunu necə ifadə edib: «Dil məsələsi bir milli müdafiə məsələsidir. Dilimizi qorumaq vətən və milləti qorumaqla birdir. Çünki dil Vətən qədər, tarix qədər, gələcək qədər əzizdir. Dil də bayraq kimi müqəddəsəsatandır. Bəlkə hamısının ifadəsi olduğu üçün hamısından öndədir. Dil olmayınca, millət də olmaz.»

Mənim istiqlal uğrunda apardığım 50 illik mübarizəm əsasən ana dilimizin dövlət idarələrindən qovulmasına qarşı olub. Bu barədə mən onlarla məqalə və şe'r yazmışam, hətta dram əsərlərimdə də bu məsələyə toxunmuşam.

Sovet dövründə məni eşidən yox idi. Mənə təəccüblü gələn budur ki, müstəqil dövlət olan bugünkü Azərbaycan Cümhuriyyətində də mən bu məsələyə istədiyim səviyyədə nail ola bilmirəm. Yenə də bə'zi idarələr və nazirliklər öz vərdişlərindən dönmə bilmir. Müdafiə Nazirliyi, Türk hava yolları, dəniz nəqliyyatına nəzarət edən təşkilatlar Azərbaycan dövlət dilini yaxın buraxmır.

—Bəxtiyar müəllim, adlarını çəkdiyiniz qurumlarda dövlət dilimizin aşağılanması sənəbi səbəbi nədir?

—Birinci səbəb, bu qurumlara rəhbərlik edənlərin özlərinin ana dilini bilməməsidir. Biz onları yaxşı tanıyıraq. Onlar loru ana dilində birtəhər danışa bilir. Ədəbi dilimizi isə bilmir və yüksək kürsülərdən rus dilində danışmalı olurlar. Bə'ziləri də toplantılarda əvvəlcədən kiminsə tərəfindən yazılmış mətni üzündən oxuyur və elə oxuyur ki, dediyini özü də başa düşmür.

Mən hesab edirəm ki, adamları böyük vəzifələrə tə'yin edəndə başqa cəhətləri ilə yanaşı, onların dövlət dilini hansı səviyyədə bilmələri də yoxlanılmalıdır.

—Ölkəmizdə rus dilinin güclənməsi, rusca danışanların sayının yenə artması «yuxarı»danmı gəlir?

—İnsafla desək, rus dili sovet dövründəki səviyyədə işlənmiş. İndi nazirliklərimizin əksəriyyəti bütün dövlət işlərini dövlət dilində aparır. Prezident təmiz ana dilində danışır. Amma bu, azdır. Bu dərdin müalicəsini bağçalardan, məktəblərdən başlamaq lazımdır. Rusiyanın Azərbaycandakı səfiri Bloxin çıxışlarının birində fəxrlə dedi ki, Azərbaycan müstəqil olandan sonra rus məktəblərinin sayı artıb. Mən dərhal təhsil nazirimiz Misir Mərdanova telefon açıb Bloxinin dediyi-

nin həqiqət olub-olmadığını soruşdum. O mənə dedi ki, «Bloxin bir qədər şişirdir. Amma övladlarını yenə də rusdilli məktəblərdə oxutmaq istəyən valideynlər çoxdur».

—Dilimizin hakimiyyətini qorumaq üçün nə etmək lazımdır?

—Dediyim kimi, məktəblərdən başlamaq lazımdır. 1992-ci ildə Ermənistan parlamenti qərar çıxarıb: «Yerevandakı rus məktəbləri yalnız ruslar üçün olmalıdır. Heç bir erməni balasının rus məktəblərində oxumağa ixtiyarı yoxdur!»

Əgər bizdə də belə bir fərman olsa, nəinki yeni nəsil, hətta evində ailəsi ilə rus dilində danışan «kübarlarımız» anadilli məktəblərdə oxuyan uşaqlarının xətrinə milliləşərlər. Mənim təklifim belədir: Anadilli məktəblərdə rus və ingilis dillərinin tədrisini və onun metodikasını o səviyyədə gücləndirmək lazımdır ki, şagird orta məktəbi bitirəndə bu dillərdə sərbəst danışmağı və yazmağı bilsin.

—Və nəhayət, sonuncu sual: bizim dilimizin adı nədir?

—Bir neçə il bundan əvvəl bu barədə qəzetlərdə müzakirə açılanda mən, Sabir Rüstəmxanlı, Anar, H.Abbasadə, Zəlimxan Yaqub fikrimizi bildirmişdik. Və təkcə həmin müzakirədə yox, ondan çox-çox əvvəllər də eyni fikri söyləmişdim: Dilimizin adı azəri türkcəsi, millətimizin adı isə azəri türküdür.

SAMİRƏ

«Yeni müsavat», 4 yanvar, 2000

ÖZÜNDƏN NARAZILIQ

«Ədalət» qəzetinə rəğbətim Aqil Abbasa sayğılarımdan başlayıb. Çünki nəşriyyata gəlişim də elə Aqil bəylə ilk görüşdən başlayıb və bunu unutmamağa çalışıram. Ona görə də onun hər hansı xahişini, tövsiyyəsini və hətta tələbini belə mahiyyətinə vararaq məmnunluqla qəbul etməyə bilmirəm.

Bir gün nəşriyyatda qarşımı kəsib dedi ki, Bəxtiyar müəllimdən bir müsahibə götür. Hərçənd böyük şairimizin çox qayğılı olduğunu bilirdim, lakin Aqil Abbasın sözünü yerə salmağı ağılıma da gətirmədən, Bəxtiyar Vahabzadəgilə yollandım. Arayış üçün onu da deyim ki, sözdən «söz» çıxaranları öncədən nəzərə alıb, sualları «nə şiş yansın, nə kabab» prinsipi üstündə kökləmişdim...

—Bəxtiyar müəllim, yaradıcılığınızı qavrayanlar Sizi düşüncə və ruhi əzablar çəkən bəşəri arzular, ideyalar şairi, böyük filosof kimi tanıyırlar. Nəzərinizcə, şe'r nədir, bəşəriiliklə şairliyin bağlılığı necədir?

—«Şe'r nədir?» sualına dünyanın bir çox qələm sahibləri, psixoloqları, alimləri müxtəlif cavablar vermişlər. Demək istəyirəm ki, bu sualın konkret cavabı yoxdur. Şəxsən mənə görə şe'r—ürək ağrısı, könül fəryadı, duyğular fişqırtısıdır. Sualın ikinci tərəfinə gəlincə, bəşəriiliyə gedən yol millilikdən keçir. Dünyanın Füzuli, Puşkin, Bayron, Şiller, Höte, Şekspir kimi bəşəri dühaları o mərtəbəyə millilikdən keçib gəlirlər.

—Çox tarixçilərin ağzına su aldığı sovetlər birliyinin sərt yasaqları dövründə vicdanımız həqiqətə görə fitva verdi. Cənub dərdi bir çox şairlərimizin yaradıcılığında nisgilli bir mövzu kimi ara-sıra anılsa da, məhz Siz bu mövzunu «Gülüstan» poemanızda iki imperiyaya qarşı ittiham hökmünə çevirərək, xalqımızın ən böyük dərдинi ortaya qoydunuz. Hansısa şair deyir ki, «Əyil, Kürüm, əyil keç. Dövrən sən deyil, keç». Sizin misralarınız isə belədir: «Qorxu, qorxu sən nəsen? Əyilməyən başları əyən gizli qüvvəsən!» Nə dövrəyə əyildiniz, nə də qorxuya. Necə oldu ki, «Gülüstan»ı yazdınız və onu yazmaya bilərdinizmi?

—Güney Azərbaycan mövzusunda yazmaq mənim üçün zərurət idi. Mən «Gülüstan»ı yazmaya bilməzdim.

—Gerçək dərdlərimiz, ağrılarımız önündə say-seçmə şairlərin yaradıcılığı istisna, çağdaş şe'rimizdə romantizm, xülyaçılıq, illüziya, azdırmalar sezilir. Düşkün duyğular, küskünlük aşılaman inilti ruhu da xeyli-

dir. Amma böyük Sabir deyir: «Ağladıqca kişi qeyrətsiz olur. Necə ki, ağladı İran oldu...» Sizcə, poeziyada ağlartılardan, iniltildən mübarizə ovqatına, «gül-çiçək» tərənnümündən böyük Azərbaycan amallarının təbliğinə keçilməsi şe'rimizə uğur gətirməzdimi? Bu uyğunsuzluğa necə baxırsınız ki, ilin-günün bu vaxtında əksəriyyət müğənnilərimizin repertuarında yar sevgisinə Vətən sevgisindən daha çox yer verilir?

—Hələ keçən əsrdə böyük maarifçi Həsən bəy Zərdabi «Əkin-çi»də yazırdı ki, «Şairlərimiz gül-bülbülü mədh, bir-birinisə həcv eləməklə məşğuldur». Bu söz bu gün nə qədər müasir səslənir (xüsusilə nəğmələrdə). Son bir neçə ildə yaranan əksər nəğmələrin sözləri bayağı, («öldüm», «yandım», «gözlədim, gəlmədi», «gəl, ey yar») musiqisi isə melodiyasız taktdan, ritmdən ibarətdir. Bu «nəğmələr» oyun havalarından seçilmir. Buna görə də müğənnilər oxuduqları zaman tullanıb-düşür, rəqs edir. Adama elə gəlir ki, ifaçılar müğənni deyil, rəqqasdır. Düşündürücü mahnılar az yaranır. Məncə, yeni yaranan nəğmələri qəbul edən əlaqədar idarələr bu barədə düşünməlidir.

—Mətbuatda bə'zən belə bir fikrə rast gəlinir ki, guya böyük əsərlər müharibədən sonra yaranacaq. Fikrimcə, bu qənaət müəyyən həqiqətlə, həm də zamandan ləngiməyi aşılamanı aldadıcı təsəllidir. Necə baxırsınız, qələm zamanın—müharibənin önündə getməlidir, ya arxasında sürünməlidir?

—Bu barədə mətbuatda söylənilən fikirlərdə müəyyən həqiqət var. Müharibə mövzusunda monumental əsərlər zaman keçəndən sonra yaranır. Əbülhəsənin «Müharibə» romanı da müharibədən xeyli sonra yarandı. Amma bu mövzuda az-çox kiçikhəcmli əsərlərin yandığını bilirik. Əlbəttə, bu, kafi deyil.

—Misralarınızda deyirsiniz ki, «...Bircə ondan razıyam ki, özüm-dən narazıyam». Xalqımızın adınıza bəslədiyi sevgilər-sayğılar Sizdən razılığın ifadəsi olduğu halda, Sizi özünüzdən narazı edən səbəb nədir?

—Sənətin zirvəsi yoxdur. Rus şairəsi N.Matveya deyir ki, «Allah məni kamillik zirvəsindən saxlasın». Əgər sənətkar çatdığı pilləni zirvə hesab edirsə, vay onun halına! Elə oradaca inkişaf dayanır.

Özündən razılıq sənətkar üçün faciədir. Məndən misal gətirdiyiniz misra da qələm əhli kimi özümdən narazılığın ifadəsidir.

NİZAMİ

«Ədalət» qəzeti, 15 aprel, 1998

DAMARLARINDA TÜRK QANI AXAN HƏR BİR KƏSİN QƏLBİNDƏ GÜNEY AZƏRBAYCAN DƏRDİ VAR

Sual:—Bütöv Azərbaycan ideyasının gerçəkləşməsini zamanı çatmış problem hesab edirsinizmi?

Cavab:— Bu mənim ən böyük arzumdur! Cavanlığımdan bu günə qədər həmişə məni göynədən arzum! Damarlarından türk qanı axan elə bir adam təsəvvür edə bilmirəm ki, onun qəlbində Güney Azərbaycan dərdi olmasın. Amma mənə elə gəlir ki, məsələnin indi bu şəkildə ortaya atılması düz deyil. Biz bu saat elə bir vəziyyətdəyik ki, ayağımızı yorğanımızdan çölə çıxaranda çox ehtiyatlı olmalıyıq. Bizim bu saat qarşımızda duran birinci məsələ Qarabağ məsələsidir. İndi vahid Azərbaycan məsələsini bura qatanda biz ondan da avara oluruq, bundan da. Yə'ni düşmənlərimiz çoxalır. Kim nə deyir desin, mənəcə, Azərbaycan türkünün rusdan əvvəl birinci düşməni fərstdir. Buna görə də ideyanın indi ortaya atılmasından mən bir vətəndaş kimi ehtiyat eləyirəm.

Sual:—Azərbaycan—İran münasibətlərinin belə siyasi müstəvidə inkişafı Sizi qane edirmi?

Cavab:—Biz, əlbəttə, istərdik ki, İranla aramızda olan güney məsələsinə görə ehtiyatlı olaq. Amma heç zaman İran bizimlə barışmayacaq. Çünki İrana sərf eləmir ki, Azərbaycanın quzeyində müstəqil Azərbaycan dövləti yaransın. Ona görə də İranın ən böyük düşməni bizik. İran gecə-gündüz çalışır ki, Quzey Azərbaycan dövləti məhv olsun.

Sual:—İran—Ermənistan münasibətlərinin inkişafı Azərbaycanı yaxın gələcəkdə hansı cavab addımına sövq edə bilər?

Cavab:—İranın Ermənistanla yaxın əlaqələrinin əsas səbəbi yenə bizik. Yeni quzeydə müstəqil Azərbaycanın olması. «Düşmənimin düşməni mənim dostumdur» prinsipini yadınıza salın. Buna görə də İran çalışır ki, Quzey Azərbaycanda dövləti ayaq üstə dura bilməsin. O, çox istər ki, biz yenə rusların müstəmləkəsi olaq. Ona görə də ermənilərə kömək eləyir. Amma ermənilərə İranın yardımının səbəbi yalnız bu deyil. Tarixin köklərinə getsək elə erməni də, fars da eyni kökdəndir. Necə ki, biz macarlarla eyni kökdənlik. Mən hələ ən yaxın qardaşlarımızı demirəm. İran həmişə çalışacaq ki, Ermənistanın əli ilə bizi məhv etsin. Bu nöqtədə farsla rusun mənafeyi birləşir.

Sual:—Xaricdəki Azərbaycan diasporu Güney Azərbaycana hansı yardımı göstərə bilər?

Cavab:—Çox şey göstərə bilər. Amma qardaş, gəl açıq danışaq. Bir millətin iki oğluyuq. Mən getdim Təbrizə, Güney Azərbaycanda iki dəfə oldum. Cənublu qardaşlarımın qəlbinə girməyə çalışdım. Danimarkaya, İsveçə getdim. Məqsədim o idi ki, orada yaşayan azərbaycanlılarda milli hiss oyadam və bir Vahid Azərbaycan Cəmiyyəti yaram. Orada beş-altı Azərbaycan cəmiyyəti var. Mən istədiyimə nail ola bilmədim. Çünki Cənubi Azərbaycanda, güneyli qardaşlarımızda—təəssüflər olsun—bunu ürək ağrısı ilə deyirəm, milli hiss, milli şüur istədiyimiz səviyyədə deyil. Ona görə də mən onlardan çox şey ummuram. Onlarda milli şüur olsa idi, Avropada ermənilərin anasını ağladardılar. Amma bunu eləmirlər. Ermənilər Avropada elmi işlərdə, vəzifələrdə, amma bizimkilər sürücüdür, fəhlədi, heç irəli gedə bilmirlər. Eybi yoxdur, qoy elə olsun. Əsas milli şüurdu, o da yoxdur. İstanbulda maşınla gedirəm, sürücüdən də heç nə soruşmuram. Mən maşına minəndə sürücü soruşdu ki, Azəri türküsiniz? Dedim—əvət. Yol getdikcə bu mənə deyir: «Hə, bu quru qüvvələri komutanlığı, bu hava qüvvələri komutanlığı, burası bizim Böyük Millət Məclisi». Allah, bu adam necə ürəklə danışır?! İftixarla, sanki mənə deyir, «mən qüdrətliyəm ha, bunu bil!» İnan Allaha, dözə bilmədim. Yaşlı adam idi, öyilib onu qucaqladım. Dedim: «Sənə qurban olum, bu qan ki, səndə var». Dedi: «Başqa cür necə ola bilər? Mənim evimin balkonundan mütəmadi bayraq asılır. Bayraq mənim varlığımıdır». Adamın ürəyi dağa dönmür. Bunu sən hansı güneylidə görə bilərsən? Heç quzeydə də görə bilməzsən! Şimalda da vətən üçün yananlar azdır. Barmaqla sayılacaq qədər «Millət» deyən oğullar tapılar. Mənim uzaq bir qohumum var. Əvvəllər, birdən gedirdim onlara, görürdüm uşaqları ilə rusca danışır. Mən bu anlamazı başa sala bilmirdim ki, adam öz evində ana dilində danışar. Bunu mən öz millətimə başa sala bilmirəm. Çıx Bakıya, bir dənə Azərbaycan dilində e'lan görməzsən, reklam görməzsən. İngilisdidi, rusdu, farsca da gözə dəyir. Yaralı yerimdir. Mən bu uğurda 50 il çalışdım, buna nail ola bilmədim. Mən onlardan heç nə ummuram, heç nə gözləmirəm!

Sual: Bütöv Azərbaycan ideyası reallaşarsa, hansı mövcud problemlər önə çəkilə bilər?

Cavab:—Çox böyük problemlər ortaya çıxa bilər. Məsələn, Almaniya 40 il ayrı qaldı, hələ də tam birləşə bilmir! 200 il ayrı qalmış xalqı özünü düşünün. Onlar başqa-başqa şüurun adamlarıdır. Təbrizdə soruşuram: «Qardaş, milliyyətin nədir? Deyir: «Şükür əlhəmdülillah müsəlmanam». Deyirəm, qardaş, mən səndən dinini xəbər almadım, səndən milliyyətini xəbər aldım. Deyir: «Şiə». Deyirəm, a kişi, şiəlik sənə məzhəbindir, milliyyətin nədir?! Deyir: «Əhli-İranam da!» Mən milliyyətlə dinin ayrı olduğunu bu adama başa sala bilmədim. Mən bu birləşməni ürəkdən, candan arzu edirəm. Ancaq istək bir şeydir, gərəklik başqa şeydir. Güneydəki soydaşlarımızın bir qismi Türk dilində danışa bilmir. Məsələn, deyir ki, «Biz eliyə bilərix ki, sizi cvimizə qonaq çağırax». Bu bizim dil deyil, farscadan tərcümədir. Birinə kitab bağışlamışam, deyir ki, «mən sizdən təşəkkür edirəm». Bu adam farsca düşünüb sonra öz dilinə tərcümə edir: «Mən əz şoma taşakkor mikonəm».

Sual:—Güney Azərbaycanda siyasi şəxsiyyətlərin rolunu necə qiymətləndirirsiniz?

Cavab:—Çox yüksək. Məsələn, Pişəvəri haqqında müxtəlif sözlər deyilir. Amma Pişəvəri elə bilirdi ki, o yolla Azərbaycanı birləşdirə bilər. Yaxud Səttarxan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani. Böyük şəxsiyyətlər idilər, intəhası əllərindən nə gəldi? Heç bir şey.

Sual:—Siz Güney Azərbaycanın tam müstəqilliyini, yoxsa İran tərkibində mədəni muxtariyyatla kifayətlənməsini məqsəduyğun sayırsınız?

Cavab:—Burada iki məsələ var. Mən, əlbəttə, arzu eliyərdim ki, Azərbaycan İrandan qopub bizimlə birləşsin. Amma real baxanda indi bu mümkün deyil! Məsələyə real baxsaq, mən ilk addımda Güneyə mədəni muxtariyyat arzu edərdim, sonrasına baxarıq.

Sual:—Güneylilərlə quzeylilərin ailə həyatı qurması, sizcə, əlaqələrin daha davamlı şəkil almasına nə kimi təsir göstərə bilər?

Cavab:—Mən istərdim ki, gənclərimiz nəinki cənublularla, türkdilli xalqlarla da ailə qursunlar. Bəlkə biz qaynayıb-qarıxa bilək.

Sual:—Sizcə, Azərbaycan dövləti niyə bütün Azərbaycan türklərinə ölkə vətəndaşlığı verməkdən çəkinir?

Cavab:—Onu deyə bilmərəm. Amma Azərbaycan vətəndaşlığı alan cənublular var. Mənə bu barədə çox müraciətlər eləyirlər. Amma bunun qabağı niyə saxlanılır, niyə kütləvi olmur, onu deyə bilmərəm.

Sual:—İran—Türkiyə münasibətləri gələcəkdə necə inkişaf edəcək?

Cavab:—Necə olacağını bilmirəm, amma bircə şeyi deyə bilərəm. Cənublu qardaşlarımızda türklərə qarşı amansız bir nifrət var. Hər dəfə Avropadan mənim evimə güneyli gələndə mən onlara deyirəm ki, ay qardaş, siz bu türklərdən nə istəyirsiniz? Onlar da sizin qardaşlarınızdır. Üç gün bundan əvvəl Frankfurtan bir cənublu gəlmişdi, mənimlə müsahibə apardı. Ona da fikrimi dedim, deyir, «Bəxtiyar müəllim, siz onları yaxşı tanımırsınız». Deyirəm, «Ay oğul, sən də türksən, o da türkdür. Niyə özüne düşmən kəsilmisən? O da sənin qardaşın deyil?». Bax bu münasibəti mən başa düşə bilmirəm.

Sual:—Güney Azərbaycanda siyasi durum Sizi qane edirmi?

Cavab:—İndiki halda, mənəcə, pis deyil. Son zamanlar bir oyanış başlayıb.

İSHAQ OZANOĞLU

«Tanıtım», 19—25 noyabr, 1998

BU VƏTƏN HAMIMIZIN ANASIDIR

(Bəxtiyar Vahabzadə soydaşlarını milli birliyə çağırır)

Ağsaqqal şairimiz B.Vahabzadə öncə «Yeni Müsavat»a verdiyi 2 müsahibədən heç birinin çap olunmasına razılıq verməmişdi: «Sussam da bostanıma daş atanlar çoxalıb. Gör, indi danışsam nə həngamə qopacaq,—demişdi, —Dünənə kimi ustad, müəllim deyənlərin bu gün məni az qala düşməni kimi qələmə verməsi ürəyimi ağrıdır. Dava-dərman ümidinə qalmışam».

Bakıdakı mənzilində mizin üstündə sıralanmış çeşidli dərman preparatlarını görəndə millətinin əzablarına köklənmiş şairə həsr olunmuş bir misranı xatırlamışdım: «Bəxtiyarı saxla barı, axırı puç olan dünya»...

...B.Vahabzadədən yenidən müsahibə götürmək üçün Şəkiyə getdim. Əmin idim ki, dədə-baba yurdunda istirahət edənin şair bu dəfə «yox» deyə bilməyəcək. Atalar nahaq yerə üçdən deməyib ki... Üçüncü cəhdin nəticəsi olan müsahibəni diqqətinizə çatdırırıq.

—Bəxtiyar müəllim, geciksək də Sizi ad gününüz münasibəti ilə təbrik edir, Sizə yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

—Çox sağ olun. Amma mənim builki ad günüm bütün dünya türkləri üçün faciəli bir günə təsadüf etdi. Türkiyədəki zəlzələ bizi sarsıtdı.

—Elədir. Bakıda Türkiyəyə yardım kompaniyası başlayıb.

—Bu gün eşitdim ki, öz vəziyyətləri nə qədər ağır olsa da yerli camaat burda da İcra aparatına gəlir, Türkiyə üçün könüllü yardım təklif edirlər. Bu məni çox sevindirdi.

—Bəxtiyar müəllim, bu gün səhərdən Şəkini bir qədər gəzdim. Deyilənə görə, Şekidə müxtəlif adda məhəllələr olduğu kimi, hər nəslin də öz ayaması, öz ləqəbi olur. Sizin doğulduğunuz məhəllənin adını və nəslinizin ləqəbini deyə bilərsinizmi?

—Əvvəla, indi gördüyünüz bu bina mənim dədə-baba yurdu deyil. Bu binanı mən 1973-cü ildə tikdirmişəm. İndi yaşadığım bu məhəllənin adı «Çay qırağı» məhəlləsidir. Mənim evimdən təxminən 100 metr o tərəfdən Kiş çayı axır. Ona görə də bu məhəllə «Çay qırağı» adlanır.

1970-ci ildə indi Bakıda yaşayan əmiuşaqlarımla məsləhətləşib dedə-baba yurdumuzu uşaq bağçasına verdik. O yurd indi də uşaq bağçasıdır. Dedə-babamızın yaşadığı məhəllə isə «yuxarı baş» adlanır. Çünki o məhəllə Şəkinin dağa dirənən yuxarı hissəsindədir. Bu məhəllənin sakinləri əsasən dağçılıqla, odunçuluqla məşğuldur. Mənim babam, atam, əmilərim də o cümlədən.

—Bəs sizin nəslin ləqəbi nə olmuşdur?

—Bizə «Ətəyinə daş yığanlar» deyirlər. Rəvayətə görə, ulu babam Vahab kişi o qədər arıq olmuş ki, bərk külək əsəndə külək onu aparmasın deyərək ətəyinə daş yığarmış. Mən bu əhvalatı bir gün Süleyman Rəhimova danışdım. O, bu barədə «Məkkə daşı» adlı çox məzəli bir hekayə də yazmışdı. Ümumiyyətlə, Şəkiddə ayamasız, ləqəbsiz nəsil yoxdur. Məhəllələrin adları da çox qəribədir. Məsələn: Gilehli, Sarıtorpaq, Ağvanlar, Ayaqyalınlar, Gəncəli məhəlləsi və s.

Söhbətin şirin yerində mənim nəzərimi binanın üst tərəfində daşın üstünə yazılmış yazı cəlb etdi: «1973-cü il, Usta Niyazi». Bu yazı latın hərfləri ilə yazıldığına görə təəccübləndim.

—Bəxtiyar müəllim, bu bina 73-cü ildə tikilmişdir. Axı, o zaman kiril əlifbası işlənirdi, latın yox.

—Doğrudur. Amma mən orta məktəbdə oxuyanda latın əlifbası işlənirdi. 1939-cu ildən sonra bizi kiril əlifbasına keçirdilər. Amma mən inanırdım ki, gec-tez biz yenə də latın əlifbasına qayıdacağıq. Mən hələ 1956-cı ildə rəhmətə gedən atamın və 1963-cü ildə rəhmətə gedən anamın da başdaşını latın əlifbası ilə yazdırmışdım.

—Bəxtiyar müəllim, Şəki öz şirin lətifələri ilə məşhurdur. Yəqin sizin yanınıza gələn ağsaqqallar, cavanlar sizə o şirin lətifələrdən danışirlər. Onlardan bir neçəsini deyərək bilərsinizmi?

—Əvvəla, onu deyim ki, yanıma gələnlərin əksəriyyəti şikayətə və xahişə gəlir. Çünki əhəlinin əksəriyyəti işsizdir. Şəkiddə şəhər əhli qədim zamanlardan ipəkçiliklə dolanmışdı. İndi şəhərdə olan ipək fabrikləri və altı min fəhləsi olan ipək kombinatı dayanmışdır. Camaat ehtiyac içində yaşayır. Keçən il Şəkiyə tə'yin olunmuş icra başçısı Əşrəf Məmmədov bu fabrikləri işə salmaq, camaatın güzəranını heç olmasa nisbətən yaxşılaşdırmaq üçün çox çalışır. İndi camaatın ən

böyük arzusu bu məsələnin həll olunmasıdır. O ki qaldı lətifələrə, Sizə təzə bir Şeki lətifəsi danışım:

Bazarda polis mütəmadi alverlə məşğul olan bir kişi və bir qadını tutur. Akt bağlamaq üçün qadından adını soruşur. Qadın «Fatma» deyincə polis qələmi bir kənara atıb: «Mənim yeganə bir qızım var, onun da adı Fatmadır. Qızımın xətrinə səni buraxdım. Get»—deyir.

Polis kişidən xəbər alır: «Sənin adın nədir?» Kişi cavab verir: «Vallah, Tahir olmağına Tahiridir, amma evdə və məhəllədə mənə Fatma deyirlər».

—Deyilənə görə siz, məşhur komik aktyorumuz Lütfəli Abdullayevlə dost olmusunuz. Onunla əlaqədar Şekidə lətifələr varmı?

—Lütfəlinin Bakıda yaşayan əslən Şekidən olan Nurəhməd Əfəndiyev adlı bir həkim dostu var idi. Lütfəli ilə həmişə zarafatlaşırdılar. Nurəhməd həkim bir gün mənə zəng edib Lütfəlinin xəstəxanada yatdığını deyib xahiş elədi ki, onun görüşünə gedək. Razılaşdım. Mən aşağı düşdüyüm zaman gördüm ki, Nurəhmədin yanında bir nəfər də var. Üçümüz Lütfəlinin yanına gəldik. Palataya girən kimi Nurəhməd bizimlə bərabər gələn kişini göstərüb «bu kişi mal həkimidir»,—deyincə Lütfəli Nurəhmədin nə demək istədiyini başa düşüb dərhal onun sözünü kəsib: «Hansınızın həkimidir?»—deyə xəbər aldı.

Bir gün mən Lütfəlidən soruşdum ki, sən ki, belə hazır cavabsan, de görək, səni söz güləşməsində bağlayan olubmu? «İki dəfə olub, özü də Şekidə»—deyə cavab verdi.

Şekinin girəcəyində bir Qışlaq kəndi var. Bu kəndin camaatı ilə Şeki camaatı arasında ən'ənəvi zarafatlaşma olduğunu Şekidə hamı bilir. Lütfəli dedi ki, bir gün Qışlaqda təsərrüfat malları dükanına girib satıcıdan xəbər aldım: «Sizdə quşqun olarmı?» (Uzunqulağın boynuna və qarnının altına keçirilən qayısa quşqun deyilir). Satıcı dərhal cavab verdi: «Lütfəli, quşqunumuz var, amma sənin razmerin yoxdur».

Lütfəli pərt olur. Dükandan çıxanda uzunqulağın üstündə gedən bir qocaya rast gəlir. Pərtliyini unutmaq üçün qocadan xəbər alır: «Əmi, haralısan?» Qoca cavab verir: «Mən qışlaqlıyam, amma altımdakı şəkildir».

—Bəxtiyar müəllim, bu məzəli söhbətlərdən sonra bizim hamımızı düşündürən bir məsələ barəsində fikirlərinizi bilmək istərdim. Siz bizim xilasımızı nədə görürsünüz?

—Birlik, birlik, yenə də birlikdə. Bu gün mənim üçün ən ağırli məsələlərdən biri və bəlkə də birincisi milli birlik məsələsidir. İndi hamı hamıda nöqsan axtarır. Heç kəs başqasının yaxşı və müsbət cəhətlərini görmək istəmir. Əlbəttə, heç kəs qüsursuz olmadığı kimi, heç kəs də tam qüsurlu deyil. Yaxşı insanlar ilk növbədə başqasındakı yaxşı əlamətləri görməyi bacaranlardır.

İqtidarla müxalifətin çəkişməsinə hələlik qoyaq bir tərəfə. Götürək yazıçı, bəstəçi və rəssamları. Bunların da bir-birləri arasında çəkişmələr mövcuddur. Əlbəttə, yaradıcılar arasındakı «ixtilaf» əsasən üslub ayrılığından doğur. Mən əgər fikrimi açıq-aydın, ən'ənəvi üslubda yazıramsa, sərbəst vəznə, ən'ənəvi üslubda yazmayan şairi inkar etməyə haqqım yoxdur. Gələcəkdə xalq tərəfindən kimin qəbul olunacağı isə gələcəyin işidir. Bu gün bu iş bizim müdaxilə etməyimiz və bu barədə mühakimə yürütməyimiz gülüncdür.

Siyasi partiyalara gəlincə, burda məsələ başqa cürdür. Götürək iqtidarla müxalifəti... Hər ikisi Vətən və millət adından danışır, onun gələcək xoşbəxtliyinə çalışdıqlarını bildirir. Əlbəttə, bunu təbii hal hesab edirik. Sivil, müasir hüquqi Dövlət yaratmaq istəyən məmləkətlərdə bu, belə də olmalıdır. Çünki müxalifət iqtidarın aynası hesab olunur. Bunu bütün dünya düşmənçilik deyil, rəqabət hesab edir. Lakin bizdə isə bu, rəqabətdən çıxıb düşmənçiliyə çevrilir. Bəs iqtidar və müxalifət partiyaları öz daxillərində bir-birlərilə yola gedirlərmi? Axı bir ideya ətrafında birləşənlər bir-birinə düşmən olmamalıdır. Amma bizdə əksinədir. Həm iqtidar, həm də müxalifət partiyaları özləri öz aralarında bir-biri ilə əlbəyaxadır.

Niyə belədir? Məncə, ona görə ki, nə müxalifətin, nə də iqtidarın üzvlərini böyük ideya birləşdirmir. Mən həm iqtidar və həm də müxalif partiyaların proqramlarını oxumuşam. Demək olar ki, hamısı eyni sözü deyir. Bəs eləysə, öz içlərindəki bu çəkişmə nədir?

Mən hələ 1992-ci ildə yazdığım və sevimli bəstəkarımız Cavanşir Quliyevin bəstələdiyi «Haqqı yox» şe'rində yazmışdım:

Tarix bizi imtahana çəkirkən
İmdad umur hamımızdan bu Vətən.
Dünya da haqq səsimizə kar ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Sındırıldı dəyirməndə pərimiz
Əsir oldu divə bizim Pərimiz.
Dağılarkən ocağımız, pirimiz
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Nə çox imiş bu torpağa göz dikən
Baxa-baxa gözüməzə mil çəkən.
Düşmənimiz dostumuzdan çox ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Bu çekişmələrdən və didişmələrdən əzab çəkən isə xalqdır. Mən, əlbəttə, siyasətdə sadələvhəm. Bu mənim gəldiyim qənaətdir. Başqası bu vəziyyəti başqa cür də izah edə bilər. Mən başqa cür düşünənlə dava deyil, yalnız mübahisə edə bilərəm.

Böyük M.Ə.Rəsulzadənin gözəl bir sözü var: «Ana xəstə olanda onun başı üstündə övladlarının bir-biri ilə çekişməyə haqqı yoxdur».

Mən arzu edərdim ki, müxtəlif yönlü partiyalar bir masa arxasında oturub bir ananın övladları kimi, vəzifə (YAP) və kreslo (müxaliflər) iddialarını kənara qoyub Anamızın müalicəsi və bu ananın bir saqqası olan itirilmiş Qarabağ məsələsinin həlli yollarını düşünsünlər.

Həm iqtidarda, həm də müxalifətdə olanların bir çoxu ilə tanışam, dostam. Hətta bir qismi mənim tələbəm olub. Ömrüm boyu yerliçiliyə düşmən olmuşam. Tələbələrım çox yaxşı bilir ki, mühazirələrimdə bu məsələyə dolayı yolla toxunardım. 70-ci illərdə filoloji fakültənin son kursunda oxuyan çox mərifətli və savadlı bir bakılı qızını bir rayonlu oğlu istəyirdi. Amma qızın atası «Mən rayona qız vermərəm»,—deyə elçiləri rədd etmişdi. Oğlanın dostları mənə müraciət etdilər. Mən oğlanın atası ilə birlikdə onlara elçiliyə getdim.

Mə'lum oldu ki, bu qız ata-ananın yeganə qızıdır və buna görə də övladlarını gözlərindən kənara buraxmaq istəmirlər. Amma buna baxmayaraq, biz valideynləri razı sala bildik. Burda mən bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bakılı ata oğlanın rayonlu olmasına görə

deyil, övladını gözündən kənara buraxmamaq üçün qızı vermək istəmirdi.

O zamanlar rayonlu, bakılı, şəkili, naxçıvanlı və s. söhbət yox idi. Bəs bu gün bizim hamımızı pərişan edən bu bölgüçülük hardan meydana çıxıb? İndi isə gözümüzün qarşısında partiyalar da regionçuluq əsasında yaranır. Bu minvalla biz hara gedirik? Allah imdadımıza çıtsın!

—Bəxtiyar müəllim, siz bayaq dediniz ki, siyasətçilərimiz bir məxrəcə gələ bilmir. Siz bu məsələni həll etmək üçün bir təşəbbüs göstərmək istəməzsizinizmi?

—Mən keçən il seçki ərəfəsində Şekidə olanda Azərbaycan televiziyasından gəlib məndən müsahibə istədilər. Bu o zaman idi ki, «Beşlər» seçkini baykot etmək qərarına gəlmişdilər. Mən çıxışında üzümü «Beşlər»ə tutub dedim: «İçinizdən bir nəfəri seçib namizədliyini irəli sürün». Məni dinləmədilər. Amma o ki var tənqid atəşinə tutuldum. Bundan çıxan nəticə odur ki, dava ideya davası deyil, yorğan davasıdır. Bu «Beşlər»dən biri də geri çəkilmədi. Çünki hamısı prezidentlik iddiasında idi. Bu iddia bu gün də davam edir.

Mənə görə ümumən iddia, şəxsi mənafeyin vətən və xalq mənafeyindən üstün tutulmasından pöhrələnir. Bir misal da çəkmək istəyirəm. Səhv etmərsə, 1989-cu ildə yazıçı Elçinlə mən Danimarka və İsveçrəyə getmişdik ki, orda yaşayan on minlərlə azəri türkünün bir qurumda birləşdirək. İstəyirdik ki, Avropa ölkələrində bizim də öz diasporumuz olsun. Bu ölkələrin hər birində 5-10 Azərbaycan dənəyi var idi. Hamısını bir yerə toplayıb məqsədimizi açıqladıq. Bildirdik ki, hər ölkədə bir qüvvətli Azərbaycan diasporu yaransın. Razılaşıdılar. Amma bu qurumlara rəhbər seçmək məsələsi ortaya gələndə hərəsi bir tərəfə çəkdi. Biz məqsədimizə nail ola bilmədik.

Sözümün əvvəlinə qayıdıb demək istəyirəm ki, şəxsi mənafe istəyimiz bizi birləşməyə qoymur. Bu günlərdə yazdığım «Sualın cavabı» şə'rimdə bu ağrımı ifadə edərək deyirəm:

Qohum qohuma düşmən, qardaş qardaşa düşmən.
Bu fikir o fikire, bu baş o başa düşmən.
Millet ki, bax beləcə neçə yerə bölünmüş,

Bir-birinə top atan cəbhələrə bölünmüş,
Bizim gözlədiyimiz o birlik olmayacaq.
O birlik olmayınca, dirilik olmayacaq.
... Bəs neyləyək indi biz?
Milleti çaşdırıblar.
Gerçəyi ölçən ipi elə dolaşdırıblar
Millet ayıra bilmir əyrisi nə, düzü nə?
İtirib haqq-hesabı.
Bu millət yumruq kimi birləşib, öz-özünə
Verəndə bu sualı, tapılacaq cavabı.

Hələ sovet hakimiyyəti dövründə mənim Milli Məclisdəki çıxışları, yəqin ki, çoxlarının yadındadır. O zaman qabaqcıl qurum hesab olunan AXC-dən millət vəkili yox idi. Buna görə də AXC-nin hüquqlarını və tələblərini mərhum yazıçımız İsmayıl Şıxlı ilə mən müdafiə edirdik. AXC-nin rəsmi qəbulu məsələsində Vəzirovla İsmayıl Şıxlının döş-döşə gəlməsini heç vaxt unutmaram. Sizin sualınızın əsas məğzinə gəlincə, siyasətçilərimizi bir məramda birləşdirmək mənim əsas işim olmuşdur. Bu məsələnin həllində əlimdən gələni əsirgəmərəm. Amma nədənsə liderlər bizdən kənar qaçır. Filosoflardan biri çox gözəl demişdir: «Qocaların ağı və səbri cavanların emosiyası ilə birləşəndə gözəl nəticə alınar.

—Bəxtiyar müəllim, siz hər il yay ayları Şəkiddə olursunuz. Burada məşğuliyyətiniz nədən ibarətdir?

—Oxumaq və yazmaq! Bu yay mən bir telepyes və bir silsilə şe'rlər yazmışam. Bununla yanaşı, Cavad Hey'ətin Türkiyədə nəşr edilən «Türklərin tarix və kultürlünə bir baxış», Osman Nuri Topbaşın «Osmanlı» və Çingiz Aytmatovun «Kassandra damğası» kitablarını oxudum. Mənim fikrimcə, Çingiz Aytmatovun bu romanı möhtəşəm əsərdir. Bu əsər onun heç bir romanına bənzəmir. Bu romanında Aytmatov o biri romanlarından fərqli olaraq, milli çərçivədən çıxmış, anamız yer kürəsinə kosmosdan baxmışdır. Roman hamilə qadınların alnında özünü göstərən adi ləkənin üzərində qurulmuşdur. Bu ləkə, heç demə, hamilə qadının bətnində olan «Tavro-Kassandra» adlandırdığı embrionun anaya verdiyi «Mən bu dünyaya gəlmək istəmi-

rəm»—işarəsi imiş. Roman yarı fantastik, yarı real həyatdan bəhs edir. Mən hamıya bu romanı oxumağı tövsiyə edərdim.

—Bəxtiyar müəllim, mən söhbətimizin əvvəlinə qayıtmaq istəyirəm. Bizim birləşə bilməməyimizin səbəbi milli mentalitetimizdən gəlmirmi?

—Bu sualın cavabı çox çətindir. Ona görə ki, mən millətimizin özünəməxsus olan elə gözəl keyfiyyətlərinin şahidi olmuşam ki, birliyə gələ bilməməyimizi mentalitetlə bağlamaq istəməzdim. Bildiyimiz kimi, Mirzə Cəlil yaradıcılığı boyu millətimizin çatışmayan cəhətlərini tənqid etmişdir. Yusif Vəzir Cəmənəzəminli Mirzə Cəlildən soruşmuş: «Sən bu millətdə heç bir yaxşı cəhət görmürsənmi?» Mirzə Cəlil demiş: «Varsa de». Yusif Vəzir ona belə bir misal çəkmişdir: «Bizim kəndlərimizin küçələrində at belində gedən cavan bir adam görə bilməzsən. Çünki o, qarşısına çıxan ağsaqqal adama at belindən «Salam əleyküm» deyə bilməz. Bu qocaya hörmətsizlik olar. Cavan adam kənddən bir xeyli aralanandan sonra ata minər».

Xalqın bu gözəl keyfiyyətini gören Yusif Vəzir haqlı idi. Amma bu o demək deyil ki, Mirzə Cəlil öz millətini Yusif Vəzirdən az istəyirdi. Sadəcə olaraq, Yusif Vəzir bir qədər romantik, Mirzə Cəlil isə sırf realist yazıçı idi.

Mən bu misalı ona görə çəkdim ki, məsələ baxışdan asılıdır. Amma sizinlə bir məsələdə şərikəm: Xalqın milli xüsusiyyətlərini, milli mentalitetini öyrənməyin vaxtı çoxdan çatmışdır. Mərhum dostum Xudu Məmmədov və professor Nurəddin Rzayevlə hələ 20—25 il bundan əvvəl bu barədə düşünərdik. Çünki xalqın milli xüsusiyyətlərini—onun zəif və qüvvətli tərəflərini mükəmməl öyrənmədən ziyalı milləti öz arxasınca apara bilməz. Burada məşhur hind filosofu və dövlət xadimi Mahatma Handinin məşhur «Hindistanın kəşfi» əsəri yada düşür. M.Handi uzun illər pay-piyada bütün Hindistanı kənd-kənd, oba-oba gəzmış, millətinin zəif və qüvvətli tərəflərini öyrənmiş və bir sözlə, vətəninizi özü üçün «kəşf etmiş», yalnız bundan sonra «bəyaz inqilab»a başlamış və ingilis işğalçıları bir damla qan axıtmadan Hindistandan çıxarmışdır.

—Bu vaxta qədər neçə kitabınız nəşr olunmuşdur?

—Ana dilində 50-yə qədər, rus dilində 15, Türkiyə türkcəsində də təxminən o qədər, ingilis dilində 2, alman dilində 3, türkmən və öz-bək dillərində də 3 və s. Amma əsas məsələ kəmiyyətdə deyil. Onun keyfiyyətini isə zaman müəyyən edəcək.

—İndi çap olunan kitablarınızdan qonorar alırsınızmı?

—Yox, əksinə, müəllif özü kitabın xərcini ödəməlidir.

—Bəs başqa ölkələrdə çap olunan kitablarınız üçün qonorar alırsınızmı?

—Məsələn, Türkiyədə kultür bakanlığının nəşr etdiyi kitablarıma tə'lif haqqı alıram. Amma özəl nəşriyyatlar vermir. Yalnız «Ötükən» nəşriyyatından almışam. 70 illiyimlə bağlı ABŞ-da nəşr olunan 2 kitabımın (şə'rlər və məqalələr) xərcini Azərbaycan Dövləti ödədi. Almaniyada nəşr olunan kitablarıma isə qonorar almamışam. Xərcini alman dostum və tərcüməçim H.P.Əhməd Şmide ödəmişdir. Türkiyədə müxtəlif müəlliflər mənim sözlərimə yazılmış mahnıları oxuyurlar. Buraxılan kasetlərin üstündə sözləri «ononim» deyə yazırlar. Buna görə də mahnı mətnlərim üçün qonorar ala bilmirəm. Türkiyədə oynanan pye-sim üçün isə qonorar almamışam.

—Bəxtiyar müəllim, mən «Türkə xəyanət şöhrət gətirir» mövzusunda bir yazı yazmışdım. Milli Məclisdə bir nəfər adımlı çəkməsə də mənim fikrimə hücum çəkdi.

—Elbəyi, oğlum, bu, sovet imperiyasından qalmış bir tendensiyanın qalığıdır. Buna görə də mən Sizin qəzetinizdə Kamil Vəlinin fikrinə dəstək verdim. Məsələ bundadır ki, bizim prezidentimizin özü Türkiyə ilə bizi «Bir millət, iki dövlət» adlandırır. İqrar Əliyev isə bu gün də bizim türk olmadığımızı iddia edərək 40 il əvvəlki çastuşkasını oxuyub, bayatıya keçə bilmir. Onun dediyi kimi, əgər biz türk deyilik-sə, özünü türk sayıb türk dilində yazan Nəsimi, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundzadə, Mirzə Cəlil, H.B.Zərdabi, Sabir, Ə.Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, H.Cavid kimi dahilərimizi ədəbiyyat və fikir tariximizdən çıxartmalıyıq. Çox maraqlıdır, bəlkə İqrar Əliyev millətimizi türk hesab edən bu böyük dahilərdən çox bilir?

Atatürk deyir ki, «Tarixi biz yaratdıq, amma bizim tariximizi başqa millətlər yazdı». Bu yaxınlarda M.Ə.Rəsulzadənin də buna bənzər

bir fikrinə rast gəldim. O deyir: «Bizim tariximizi yazan əcnəbilər bizim şücaət və qəhrəmanlığımızı vəhşilik, özlərinin vəhşiliyini isə şücaət və qəhrəmanlıq kimi qələmə verdilər».

—Gələn il Sizin 75 yaşınız tamam olur. Bu il avqustun 16-da Sizin 74 yaşınızı kimlər təbrik etdi?

—1995-ci ildə mənim 70 illik yubileyim dövlət səviyyəsində keçirildi. Sağ olsunlar. Dediğiniz kimi, gələn il 75 yaşım tamam olur. Amma gələn il yubiley keçirmək fikrində deyiləm. O vaxta kimi əgər xalqımızın güzəranı heç olmasa bir qədər düzəlsə və Qarabağ yaramız sağalarsa, mən də ürəklə yubileyimi keçirə bilərəm. Bunu isə Allah bilir. Mənim ad günümü Prezident aparatından bə'zi yoldaşlar, İsa Qəmbər, Əbülfəz Elçibəy, Sabir Rüstəmxanlı, Rauf Arifoğlu, Məmməd Araz, Pənah Hüseynov, A.Mərzili, sizin qəzetiniz, Universitetdəki müəllim yoldaşlarım, dostum Nurəddin Rzayev və başqaları təbrik etdilər. Ümumiyyətlə, otuz qədər teleqram aldım.

—Burda iş rejiminiz necədir? Mənə dedilər ki, siz günorta saat 12-yə qədər yatırırsınız. Niyə belə?

—Gündüzlər heç vaxt işləyə bilmirəm. Yalnız oxuyuram. Gecə saat 12-dən sonra masamın arxasına keçir, səhər saat 4—5-ə qədər işləyirəm. Gündüzlər xahişə gəlib-gedənlər, telefon zəngləri işə mane olur.

—Bəxtiyar müəllim, son 10 ildə ədəbiyyatımızda hadisə ola biləcək bir əsər yaranmışmı?

—Bu sualı mənə çoxları verir. Sizin nəzərinizə bir məsələni çatdırmaq istəyirəm. Ədəbiyyatda və sənətdə yarandığı dövrdə hadisə kimi qəbul edilən əsərlər çox az olmuşdur. Mən yalnız öz yaşında hadisə kimi səslənən iki əsərin şahidi olmuşam. Bir Üzeyir bəyin «Koroğlu»su, bir də Səməd Vurğunun «Vaqif»i. Lakin zaman keçəndən sonra elə həmin dövrlərdə yaranan əsərlərin sonradan hadisə kimi qəbul edilməsinin şahidi olmuşuq. Məsələn, dünya sənət tarixində Bethovenin bə'zi əsərlərinin yaxşı qəbul edilmədiyini bilirik. Belə misallardan çox çəkmək olar. Amma bugünkü mətbuatımızda tez-tez bir fikrə rast gəlirik: «İndi ədəbiyyatda və sənətdə böyük susğunluq var.» Mən bu fikirlə razı deyiləm. Yaşlı yazıçılarımızı qoyaq bir tə-

rəfə. «525-ci qəzet»də, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə, elə sizin qəzetinizdə cavan şairlərin elə gözəl əsərlərinə rast gəlirəm ki, heyrətlənirəm. Məsələn, bu yaxınlarda Qarabağ itkisi haqqında Famil Mehдинin gözəl bir şe'ri oxudum. Yenə bu yaxınlarda Musa Yaqubun bir silsilə şe'rləri çox xoşuma gəldi. Anarın «Otel odası», Nəbi Xəzri, Sabir Rüstəmxanlı, Qabil, Məmməd Araz, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, Şahmar Əkbərzadə, Behrudi və Zəlimxan Yaqubun yeni şe'rləri gözəl ədəbi nümunələrdir. «Azərbaycan» dərgisində çox gözəl nəsr əsərləri və şe'rlər çap olunur. Onu da deyim ki, xoşbəxtlikdən cavan qələm sahibləri özlərindən əvvəlki ədəbi nəslə təkrar etmir, tamamilə yeni üslubda yazırlar. Amma bunların əsərlərinin kitab halında çap olunması çox çətindir. Cavan şair və ya yazıçılar sponsor tapmalıdır.

Sevmədiyimiz və dağılmasını arzu etdiyimiz sovet hakimiyyəti illərində sənətə və ədəbiyyata dövlət qayğısı var idi. Əlbəttə, bu qayğı məqsədsiz deyildi. Dövlət bu qayğıyı onun şə'ninə təriflər demək üçün göstərirdi. Sovet rejiminə qarşı olan qələm sahibləri özlərini sığortalamaq üçün sovet ideologiyasını tərənnüm edən əsərlər yazmağa məcbur idilər. Lakin bununla yanaşı müxtəlif ədəbi üsullardan istifadə edərək ürəklərini deşən duyğu və fikirlərini də qələmə alırdılar. Məsələn, İsmayıl Şıxlı «Ayrılan yollar» romanı ilə yanaşı monumental «Dəli Kür», Rəsul Rza «Lenin» poeması ilə yanaşı «Qızıl gül olmayaydı», Xəlil Rza «Krasnodon qəhrəmanları» ilə yanaşı «Afrikanın səsi» şe'ri, Sabir Əhməd «Qanköçürmə stansiyası», Sabir Azəri «Duman çəkilir», İsa Hüseynov «Kollu Koxa», «Yanar ürək», «Tütək səsi», Anar «Anlamaq dərdi», «Yalançı padşahın nağılı», M.Süleymanlı «Köç», Elçin «Ölüm hökmü» kimi sovet rejiminin qüsurlarını göstərən, milli ruhumuzu dilə gətirən dəyərli əsərlərini yaratmadılarmı? Axı, bunları inkar etmək olmaz.

Bə'zi hallarda eşidirik ki, 70 illik sovet ədəbiyyatı heç nədir. Bu fikir çox yanlış fikirdir. Unutmaq lazım deyil ki, bir var sovet ədəbiyyatı, bir də var sovet dövründə yaranan ədəbiyyat. Süleyman Rüstəmin Lenini, Stalini, partiyayı tərənnüm edən şe'rləri ilə yanaşı «Cənub şe'rləri» silsiləsinə «heç nə» demək olarmı? Səməd Vurğunun partiya-ya, partiya rəhbərlərinə həsr etdiyi şe'rləri ilə yanaşı «Vaqif», «İn-

san», «Fərhad və Şirin» kimi pyeslərini, «Aslan qayası», «Aydın əfsanəsi», «Aygün» kimi poemalarını, «Azərbaycan», «Şair, nə tez qocaldın sən», «Mən tələsmirəm», «Unudulmuş tək məzar» kimi şe'rlərini inkar etmək olarmı? Əhməd Cəmilin «Can nənə, bir nağıl de», «Kənddə bahar axşamı», Osman Sarıvəllinin «Sənin ad günün», «Bu yer onun yeridir» kimi şe'rlərini, «Gətir, oğlum, gətir» poemasını, N.Xəzrinin «Kiçik təpə», Qabilin «Nəsimi» poemaları, S.Rüstəmxanlının «Ana dili» şe'ri, nəhayət, Əli Kərimin «Qayıb», «Qaytar ana borcunu», «İki sevgi» şe'rləri məgər sovet ideologiyasını tərənnüm edir?

Süleyman Rəhimovun «Saçlı» və «Ağbulaq dağlarında» romanlarını, «Ötən günlər dəftərindən» başlığı altında yazdığı hekayələrini, M.İbrahimovun «Gələcək gün» romanını, Mir Cəlalın Sabirə həsr etdiyi «Yolumuz hayandandır» povestini, «İclas qurusu», «Qaymaq», «Bostan oğrusu», «Anketov» kimi satirik hekayələrini, Mehdi Hüseynin «Yeraltı çaylar dənizə axır» romanını, İlyas Əfəndiyevin pyeslərini ədəbiyyat tariximizdən çıxartmaq olarmı?

Bir sözlə, 70 illik sovet dövründə yaranmış əsərləri eyni damğa ilə damğalamaq olmaz. İndi mən çox təəssüf ki, unudulmaqda olan gözəl təbiət şairimiz Hüseyn Arıfdən bir misal gətirmək istəyirəm. Şe'rdə belə bir əhvalat təsvir olunur: bağa çəpər çəkmək üçün payalar basdırılır. Bu payaların biri göyərir və çəpəri dağdır. Bu, həyatın verdiyi faktdır. Amma bu faktı görün şair necə ümumiləşdirib, ondan fəlsəfi nəticə çıxarır:

Ağac tək ucalmaq istəyənləri
Paya tək çəpərdə saxlamaq olmaz.

Fikir nə qədər dəqiq, nə qədər aydın və nə qədər tutarlıdır. Bəli, bu şe'r də sovet dövründə yaranıb. Lakin bunun hansı dövrdə yaranmasının bir önəmi varmı?

—Bayaq siz Xəlil Rzanın «Afrikanın səsi» şe'rinin adını çəkdiniz. O şe'r Afrikadanmı bəhs edir?

—Xeyr, o şe'rdə bizim dərdimiz dilə gətirilib. Amma Afrikadan qalxan kimi istifadə edilib.

İstəmirəm azadlığı zərre-zərre, qram-qram.
İstəyirəm qolumdakı zəncirləri qıram, qıram.

Müəllif o zaman senzuranın fikrini yayındırmaq üçün sadəcə olaraq şe'rinin adını «Afrikanın səsi» qoymuşdur. Lakin burda şair öz qollarına vurulmuş zəncirləri qırmaq arzusunu ifadə edirdi. Xəlil Rzadan başqa bir misal çəkmək istəyirəm. Təxminən, 70-ci illər olardı. O, Cənubi Azərbaycana həsr etdiyi «Tikanlı məfillərlə sarılan yaralar» adlı bir poema yazmışdı. Poemanın sonluğu bu sözlərlə bitirdi:

Həyat belə qala bilməz
O sahilə, bu sahilə.

Bu parça yuxarıların e'tirazına səbəb olmuşdu. Ona görə də Mərkəzi Komitənin nümayəndəsinin iştirakı ilə bu məsələ Yazıçılar İttifaqında müzakirə edilirdi. Bir çox yazıçılar, o cümlədən də mən poemanın Güney Azərbaycana həsr olunduğunu və burda pis niyyət olmadığını sübuta çalışdım. Lakin MK-nın nümayəndəsi yuxarıda misal gətirilən iki misradan yapışb deyirdi ki, «həyat bu sahilə belə qala bilməz» fikri yanlışdır. Çünki o sahilə kapitalizm hökm sürür. Bu sahilə isə azad və xoşbəxt güzəran keçiririk. Şair nəyə görə bu sahilə də həyatın belə qalmayacağını iddia edir? Bu zaman Rəsul Rza hövlnak ayağa qalxıb dedi: «Bəli, şair düz deyir. Həyat bu sahilə də belə qalmayacaq. O sahilə kapitalizm sosializmə keçəcək, bu sahilə də sosializm kommunizmlə əvəz olunacaq».

Xəlil Rza mənim tələbəm olmuşdur. Sonralar isə tələbəm mənim məsləkdaşıma, fikirdaşıma çevrildi. Tez-tez görüşərdik. Şe'rlərimizi bir-birimizə oxuyardım. Xəlil Rzanı tanıyanlar bilir ki, o, əvvəllər qələmlə, sonralar isə partativ yazı makinası ilə, görüşdüyü adamlarla elədiyi söhbətləri yazardı. Bu yaxınlarda mərhum şairimizin ömür-gün yoldaşı Firəngiz xanım mənə telefon açıb dedi ki, Xəlil Rzanın arxivi ilə məşğul oluram. Burdakı yazıların içində Xəlil Rzanın sizin haqqınızda olan xeyli xatirələri və ayrı-ayrı əsərləriniz haqqında məqalələrini toplamışam. Mən istəyirəm ki, bu yazılar çap olunsun.

Mən «Azərbaycan» nəşriyyatının direktoru Nazim İbrahimovla danışdım, əsər redaktə üçün Azər Bağirova verildi. Redaktor Firəngiz

xanımla birlikdə kitabı redaktə elədilər və həmin kitab bu günlərdə çapdan çıxmışdır.

Bəli, qardaşım Elbəyi, biz bu dəhşətli rejimdən keçib gəlmişik.

—Mən eşitdiyimə görə sizin şair Qasım Qasımzadə ilə bir kibrit qutusu əhvalatı olmuşdur. Onu bizim oxuculara danışa bilərsinizmi?

—Rəhmətlik Qasım Qasımzadə ilə çox möhkəm dost idik. Bərabər oxuyurduq. Qasım çox vətənpərvər və sözün həqiqi mə'nasında türkçü idi. O zaman universitet indiki İqtisadiyyat Universitetinin binasında yerləşirdi. Dərstdən çıxıb Akademiyaya tərəf gedirdik. Söhbət rejimin törətdiyi cinayətlərdən gedirdi. Mən əsəbi vəziyyətdə Qasımdan soruşdum: «Bu işlərin axırı nə olacaq?» Qasım heç tərəddüd etmədən «Sən öl, vallah, billah, bu rejim dağılacaq». Əlbəttə, mən də bu rejimin yaşamaq haqqı olmadığına və gec-tez dağılacağına inanırdım. Amma mən inamımı daha da möhkəmləndirmək üçün Qasıma dedim ki, «Sənin bu sözün əfsanəyə bənzəyir». Mən bu sözü dediyim zaman artıq Akademianın qapısı ağzındaydıq. Bir də baxdım ki, Akademiyanın qabağında yerdə bir kibrit qutusu var. Dedim: «Qasım, mən o kibrit qutusunu götürəcəyəm. Əgər onun içində bircə dənə də olsa yanmamış kibrit tapsaq, sənin dediyin həqiqət olacaq».

Əyilib qorxa-qorxa kibrit qutusunu qaldırdım. Hiss etdim ki, qutu doludur. Qutunu açdıq. Qutudakı bütün çöplər yanmamış çöplər idi. Onda mən Qasıma dedim ki, sən papiros çəkən deyilsən. Gəl əhd edək, sən dediyin gün gələndə mən sənə bir papiros verəcəyəm və həmin qutudakı çöpün biri ilə sənin papirosunu yandıracağam. Mən həmin qutunu 1991-ci ilə qədər saxladım və istiqlalımız e'lan olunan gün dediyimizi elədik. O gün Qasım ilk və son dəfə siqar çəkdi.

—Siz ilk gənclik illərinizdən başlayaraq müxtəlif ədəbi üsullardan istifadə ilə sovet imperiyasına qarşı yazmısınız. Rejimə qarşı sizdəki bu antipatiya haradan cücərmişdir?

—Ailə tərbiyəsindən. Mənim atam, babam və əmilərim hamısı savadsız idi. Amma babam hər dəfə namaz üstündə bir sözü təkrar edərdi: «Ya rəbbim, sən bizi bu zülmədən xilas elə». Eyni sözləri nə-nəm, anam və əmilərimin arvadları da təkrar edərdi. Bildiyiniz kimi, 1930-cu ildə Şəkiddə kollektivləşmə siyasətinə qarşı böyük üsyan oldu.

O zaman mənim 5 yaşı var idi. Amma hər şey yadımdadır. Üsyançılar şəhəri 4-5 gün əllərində saxladılar. Bakıdan ordu gəldi. Üsyanı dağıtdı. Üsyançıların bir qismini qırdılar, bir qismi isə dağlara çəkildi. Bizim evimiz dağın ətəyində, meşənin girəcəyində yerləşir. Rus əsgərləri bizim evimizin yanından keçib, qaçaqların gizləndiyi meşələrə gedərdilər. Atışma səsləri indi də qulağımdadır. Öldürdükləri qaçaqları dağaşağı sürüyürdülər. Bu dəhşətli faciəni görən babamın hönkür-hönkür ağladığı yadımdadır. Onun dediyi bir söz indi də qulağımda cingildəyir: «İlahi, sən bu zülmü götürmə». Mən bunların şahidi olduğumdan, hələ körpəliyimdən o rejimə qəlbimin dərinliyində böyük nifrət yaranmışdı.

—Bəxtiyar müəllim, AXC vaxtında Milli Məclisdə fəmilialarımızın sonundakı rus sonluğundan imtina məsələsi qoyulmuşdu. Bu barədə Sizin fikriniz nədir?

—«Ov» və «yev»-dən imtina etmək. Onu «lı, li» ilə əvəz etməyi məsləhət bilərdim.

—Məmməd Araz deyir: «Bu da belə bir ömürdü, yaşadıq». Siz necə yaşadınız bu ömrü? Günahlarınız, qəbahətləriniz oldumu?

—Günahsız adam olar? Mənim də günahlarım və qəbahətlərim olub. Və bu barədə mənim xeyli şe'rlərim var. Ancaq bircə şeyi deyə bilərəm ki, Vətənim və millətim qarşısında heç bir günahım olmayıb. Çox qəribədir. İmperiyanın qılıncı başımın üstündə olanda mən nə imperiyadan, nə də onun KQB-sindən qorxmamışam. İmkan daxilində sözümlü deyə bilmişəm (Bu yerdə Bəxtiyar müəllim mənə masanın üstündə cərgə ilə düzülmüş dərman şüşələrini göstərir). İndi ölüm-zülüm yaşayıram, dərmanların köməyi ilə. Ona görə də indi əvvəlki ötkəmliyim elə bil məndən üz döndərib.

—Səhv eləmirəmsə, 2 il bundan əvvəl prezident Heydər Əliyev KQB işçilərinin yubileyində dedi ki, 60-cı illərdə Bəxtiyar Vahabzadənin həbs olunmasına imza atılmışdı. Onu mən qoymadım. Bu barədə siz nə deyə bilərsiniz?

—Onu mən də eşitdim. Qəzetlərdə də yazılmışdı. Bu il yazıçı Rüstəm İbrahimbəyovun 60 illik yubileyində də prezident bu barədə danışdı. O, dedi ki, 60-cı illərdə Bəxtiyar disident kimi tanınırdı. Biz

onu çox çətinliklə həbs beləsindən xilas etdik. Bunu mən də o zaman hiss' edirdim. Tutulacağımı hər gün gözləyirdim. Amma nədənsə qətiyyənlə qorxmurdum. Atam müsavət dövründə əsgərlik etmiş, o zaman əsgərlikdə müsavət partiyasına daxil olubmuş. Amma bunu hamıdan gizlədirdi. Atamın Nuru Həsənoğlu adlı əsgərlik yoldaşı vardı. O, KQB-də böyük vəzifədə çalışırdı. O zaman hamı ona Nuru Qasanoviç deyirdi. Atam isə savadsız bir fəhlə idi. Buna görə də əlaqələri yox idi. Amma həmişə mənə deyirdi ki, dəniz qırağında (o zaman KQB-yə «dəniz qırağı» deyərdilər) Nuru adında mənim bir əsgərlik yoldaşım var idi. Həmin Nuru Həsənoğlu sonralar «İnturist» otelinin direktoru oldu. Bir gün o, məni yanına çağıraraq (o zaman atam çoxdan ölmüşdü) mənə atamla əsgərlik yoldaşı olduğunu dedi və mənə xeyli öyüdnəsihət verdi. Və məni bə'zi şe'rlərimə və xüsusən «Gülüstan»a görə xeyli danladı. Heç demə, o da mənim tutulmaq təhlükəsi qarşısında olduğumu bilirmiş.

— Sizin «İki qorxu» poemanız şair təxəyyülündən doğmuş, yoxsa olmuş hadisədir?

— Əslində mən olan hadisəni qələmə almışam. Bununla yanaşı, sənətin öz tələbləri də var.

— Siz olmuş hadisəni danışa bilərsinizmi?

— 1946—1947-ci illərdə məşhur «Cücelərim» mahnısının müəllifi Qəmbər Hüseynli ilə yaradıcılıq əlaqələrimiz var idi. Qəmbəri mənimlə şəxsiyyətinə və əqidəsinə dərin hörmət bəslədiyim yazıçı dostum H.Abbaszaadə tanış etmişdi. Qəmbər Hüseynli Mirzağa Əliyev küçəsində bir zirzəmidə yaşayırdı. Bir gün eşitdim ki, Qəmbər Hüseynlini tutublar. 3 ildən sonra onu buraxdılar. Onunla yenidən yaradıcılıq əlaqələrinə başladım. Mən onun nə üstə həbs olunduğunu bildirdim. O, kiminləsə elədiyi söhbətdə Stalini söymüş, həmsöhbəti də onu satmışdı. Mən bunu bildiyim halda bu barədə susur, ondan heç nə soruşmurdum.

Bir gün yaradıcılıq söhbətimizi qurtarandan sonra Qəmbər güzərandan şikayətə başladı. Bu məqamda mən ondan nə üstə həbs olunduğunu xəbər aldım. O, elə bil birdən-birə bomba kimi partlayaraq «o yaramaz despot Bıgıbəyi söymüşdüm»—dedi (O zaman Stalinə gizli

söhbətlərdə «Bıgıbəy» deyərdilər). Bu söz onun ağzından qəflətən çıxdı. Başa düşdüm ki, dediyinə peşman olmuşdur. Rəngi ağappaq ağardı, əlləri əsməyə başladı. Mən onu bu vəziyyətdən xilas etmək üçün onun sözünü dəstəkləyib, günahsız Cavidlərin, Müşfiqlərin məhv edilməsində məhz Stalinin günahkar olduğunu dedim.

Bu söhbət axşam 9-10 radələrində olmuşdu. Mənim ona dəstək verməyimə baxmayaraq o, özünə gələ bilmir, dili topuq çalırdı.

Mən evə gəldim. Birdən içimdə bir səs baş qaldırdı: «Mən niyə qəlbimdəkiləri Qəmbərə dedim? Mən hardan bilirəm ki, o, məndən söz almaq üçün qəsdən Stalin haqqında o sözləri deməmişdir? Axı, KQB tərəfindən tutulan siyasi məhbuslar həbsdən elə-belə azad ola bilmirlər. Onları «verbovat» etmədən buraxmırlar». Bu fikirlər içində çırpınır, gecəni yata bilmirdim. Saata baxdım, artıq gecə saat 1-dən keçib. Bizim qapının ağzında bir maşın dayandığını eşitdim. Qonşunun qapısı döyüldü. Kimsə adres soruşurdu.

Mən onu bilirdim ki, KQB adamları gecələr həbs edir. Dərhal düşündüm ki, bəlkə mənə elə bu gecə həbs edəcəklər. Sonra ağılıma gəldi ki, Qəmbərlə söhbətimiz axşam saat 9-10 radələrində olmuşdur. O mənə yalnız səhər sata bilər. Və dərhal o qərara gəldim ki, səhərin açılmasını gözləyim, o yuxudan oyanmamış onlara gedim və ondan xahiş edim ki, mənə satmasın.

Anamın bir qıçı tramvay altında qalıb kəsilmişdi. Ona görə protez geyirdi. Anam mənim antisovet ruhda yazdığım şe'rləri protezinin sarığında gizlədərdi. Dərhal qalxıb protezin içindəki şe'rləri çıxarıb yandırdım. Səhər saat 7⁰⁰ olunca qalxıb geyindim, evdən çıxmaq istəyirdim ki, qapının zəngi çalındı. «Kimsən»—deyə sorduqda Qəmbərin xırıltılı səsini eşitdim: «Mənəm». Qapını açınca Qəmbər boynuma sarılıb: «Bəxtiyar, mən Stalin haqqındakı o sözləri zarafatca demişəm, Stalin bizim atamız, dahi rəhbərimizdir, qurban olum, mənə satma»—dedi. Mən də eyni sözləri təkrar edib Qəmbərin boynuna sarıldım: «Stalin bizim atamız, dahi rəhbərimizdir, mən də o sözləri elə-belə dedim»—deyə-deyə hər ikimiz hönkürürdük. Heç demə, Qəmbər də mənim kimi bütün gecəni yata bilməmiş, səhər tezdən yanıma gəlmişdir.

Bu, zamanın faciəsi idi. Biz bu dəhşətli günlərdən keçib gəldik. Və mən bu faciəni «İlki qorxu» poemamda qələmə aldım.

—Mən eşitmişəm ki, «Yollar—oğullar» poemasının üstündə də başınız bəla çəkib.

—Elədir. Amma o poema haqqında donos yazan öz şair yoldaşım idi. Adını çəkməyəcəyəm. O indi dünyasını dəyişib. Övladları var. Onun ruhunu incitmək, ailəsinin isə ovqatına soğan doğramaq istəmirəm.

1950-ci illərin sonu 60-cı illərin əvvəlində Əlcəzairlə Fransız işğalçıları arasında müharibə gedirdi. 8 illik bu müharibə əlcəzairilərin qələbəsi ilə bitdi. Fransız işğalçıları ölkədən qovuldu. O zaman mən qəzetlərdən oxudum ki, müharibədə iki qolunu itirmiş bir mücahidi müstəqil Əlcəzairin başçıları özləri ilə bərabər BMT-yə aparmış və binanın qarşısında dalğalanan müstəqil ölkələrin bayraqlarının yanında Əlcəzairin milli bayrağını qaldırmağı həmin mücahidə tapşırıbmışlar. İki qolundan məhrum olmuş həmin mücahid uğrunda mübarizə apardığı müstəqil dövlətin bayrağını dişləriylə qaldırıbmış. Mən bu xəbəri oxuyunca hönkür-hönkür ağladım və dilimdən bir nida çıxdı: «İlahi, bu gündən bizə də qismət elə».

Bundan sonra mən Əlcəzairin tarixini, 130 il əvvəl Əlcəzairin istiqlalı uğrunda mübarizə aparan Hacı Əbdül Qadirin və o məğlub olandan sonra nəvəsi Zeynəbin yenə də eyni mübarizəni davam etdirməsi haqqında xeyli kitab oxudum və nəhayət, «Yollar—oğullar» poeması yarandı. Mən bu poemada müstəmləkə zülmünə mə'ruz qalmış xalqların istiqlal arzusunu və millətlər üçün istiqlalın nə qədər zəruri olduğunu qələmə almışdım. Poemanı 1964-cü ildə tamamlayıb «Azərbaycan» dərgisinin redaksiyasına verdim. O zaman həmin redaksiyada çalışan donosçu şair poemada mənim nə demək istədiyimi anlamış və bir üzü MK-ya, bir üzü KQB-yə, bir üzü də o zamanlar Yazıçılar İttifaqının sədri olan Mehdi Hüseynə vermişdi. Onun KQB-nin ştatdankənar işçisi olduğunu onsuz da biz bilirdik. Amma üzünə vurmurduq, vura da bilməzdik.

Poemanı oxuyan rəhmətlik Mehdi Hüseyn məni müdafiəyə qalxmış və poemanın üstünə bu sözləri yazmışdı: «Müstəmləkə xalqlarının

öz azadlığı uğrunda apardığı mübarizə nə zamandan yasaq edilmişdir? Poema çapa gedə bilər».

Bu məsələ o zaman I katib işləyən V.Axundova qədər gedib çıxdı. V.Axundovun Mehdi Hüseynlə möhkəm dost olduğunu bilirdim. Mehdi Hüseyni eşidən V.Axundov da «bu məsələni Yazıçılar İttifaqının rəhbərləri həll etməlidir»,—deyə bizə dəstək verdi.

Böhranlı vəziyyət keçəndən sonra Mehdi Hüseyn məni evlərinə çağırdı. Məni qucaqlayıb əsərimi təqdir etdi və onun «bizim edə bilmədiyimizi sən etdin» sözləri indi də qulağımda səslənir.

Mehdi Hüseyn sevdiyi məşhur kəlamları və şe'r parçalarını cib dəftərcəsinə yazırdı. O, əlini cibinə salıb həmin dəftərcəni çıxartdı və «Yollar—oğullar» poemasından aşağıdakı parçanı oxudu:

Dağ olub üstümə qat-qat qalınca,
Məndən uca dağlar kölgə salınca
Daş olub dağlardan uzaq olaydım.
Ay olub nurumu gündən alınca
Bir evi nurladan çıraq olaydım.

«Bəli, bu, bizim dərdimizdir»—dedi.

Söhbətimizi Türkiyədə baş verən zəlzələ ilə başladıq, mən istəyirəm ki, elə bu mövzu ilə də bitirək. Söhbəti Şekidə başladıq, Bakıda qurtaraq. Bakıya gəldim. Ertəsi günü Türkiyənin Bakıdakı səfirliyinə getdim. Türkiyənin cümhur başkanı Süleyman Dəmirələ başsağlığı teleqramı göndərdim. Səfirin özüne də başsağlığı verib və öz vicdani borcunu ödəmək üçün ordan birbaşa «Azər—Türkbank»a gəldim. «Yeni Müsavat» qəzetinin 22—23 avqust tarixli sayında mən xalqıma müraciət edərək millətimizi Türkiyəyə yardıma çağırırdım. Axı onlar hər zaman bizim arxamız, dərdimizin ortağı olmuşlar.

Mən bankda gözəl bir mənzərənin şahidi oldum. Cəmaat yardım üçün növbəyə durmuşdu. Bu fəxredici haldır. Hər kəs öz bacardığı qədər Türkiyəyə yardım etmək istəyirdi. Yardımın çoxu-azı olmaz. Bu yardım vicdanımızın səsi, Türkiyəyə olan böyük məhəbbətimizin ifadəsidir.

Orada mən Əhmədliyə gələn təqaüdü bir qoca ilə rastlaşdım. O, 50.000 manat təqaüd alır, amma bu təqaüddən 10.000 manatını yardım üçün gətirmişdi. Mən bir daha millətimizi Türkiyədəki qardaş və bacılarımıza yardıma çağırıram.

Evə gəlib bəstəkar F.Sücaəddinə və Eldar Mənsurova zəng etdim. Belə qərara gəldim ki, Türk qardaşlarımızın faciəsinə şərik olduğumuzu bildirmək üçün bir mahnı yazaq. Yazdığım mahnının mətnindən bir neçə bəndi oxucularına təqdim etməklə müsahibəni bitirmək istəyirəm.

... Dostunuza dost olmuşuq,
Yağınıza biz yağıyıq.
Dərdimizin ortaqları,
Dərdinizin ortağıyıq.

Sizin hər ağrı-acınız,
Mənim ağrı-acılarıam.
Allah olsun yardımçınız,
Əziz qardaş-bacılarıam.

Dərdinizdə, nəş'ənizdə,
Biz sizinlə daim birik.
Ölənlərə rəhmət olsun,
Qalanlara səbr istərik.

Xoşbəxtliklə bitər daim,
Hər belanın, dərdin sonu.
Qəbul edin qəlbimizin,
«Keçmiş olsun»,—arzusunu.

«Yeni müsavat», 27,28,29,30 avqust, 1999

MÜSAHİBƏ*

«Eğitim-bilim» jurnalı—Azərbaycanın Mehmet Akifi kimi tanınan şair Bəxtiyar Vahabzadə ilə Bakıdakı evində «Əsrin reportajı»nı reallaşdırdıq...

«Məni şair edən millətimin dərdidir»

Azərbaycanın iftixarı olan böyük şair Bəxtiyar Vahabzadə ilə Bakıdakı evində jurnalist dostum Yılmaz Polad ilə Qurban bayramının dördüncü günü görüşməli olduq. Həmişə baxışları qəmli olan Vahabzadənin gözləri gülürdü. Görüşümüzdən son dərəcə razı qaldığını hiss etdik. Bu günləri ona bəxş edən Allaha şükür edirdi. O, bu günü—millətinin istiqlalını, uzun illər Türkiyədən gələcək qardaşlarını böyük həyəcanla gözləmişdir. Babası son dəqiqələrini yaşadığı anlarda Bəxtiyarın atasına və əmilərinə: «Övladlarım, ümidinizi itirməyin, türklər mütləq gələcək, bizə dinimizi və əslimizi tanıdacaqlar!»—deyərək dünyasını dəyişmişdi. Bu söz balaca Bəxtiyara çox təsir etmişdi. O, Allahın adının çəkilməsi belə qadağan edildiyi; insanı insan kimi, millətin millət kimi qiymətləndirilmədiyi, qanlı diktaturanın hakim kəsildiyi bir ölkədə boya-başa çatmışdır.

Özü başda olmaqla, xanımı və nəvələri bizlərə xidmət etmək üçün pərvanə kimi başımıza fırlanırdılar. Bizə əvəzsiz qonaqpərvərlik göstərirdilər. Şairin şe'rlərində təkcə zamanın yox, dilimiz, dinimiz, tariximiz, adət və ən'ənələrimiz, dünyagörüşümüz, incəsənətimiz, bir sözlə, bizi özümüzdə tanıtdıran, yüz illərdən bəri yaşadan, yıxılmaqdan və məhv olmaqdan qurtaran keyfiyyətlər öz əksini tapmışdır. Türk ədəbiyyatı haqqında qələmə aldığı çox qiymətli tədqiqat və axtarışları ilə seçilən professor, doktor Mehmet Kaplanın nöqtəyi-nəzərincə, Vahabzadənin şe'rləri brilyanta bənzər şe'rlərdir. Bu şe'rlərdə musiqi ahənginin qorunması, qafiyələrin yeniliyi, orijinallığı, dili səhər mehi kimi tərəvətli, düzgün, mə'na dərinliyi ilə seçilməkdədir. Anadolu türkləri brilyanta bənzər soydaşlarından yüz illərlə məhrum edilmiş, aranı keçilməz, xəcalət doğuran hasarlar, dəmir pərdələr ayırmışdır.

* Mənimlə müsahibə aparan müxbir bu müsahibədə bə'zi xatalara yol vermiş, məni prezidentin «baş danışmanı» adlandırmış, eyni mətləbi bir neçə dəfə təkrar etmiş, bir neçə yerdə də mənim demədiklərimi yazmışdır. Buna görə də mən həmin xataları düzəltməyə, redaktə və ixtisar etməyə məcbur oldum— (B.V.)

Şair, yazıçı, millət vəkili Vahabzadə göz yaşlarını silmədən «Məni şair edən günahsız və böyük xalqının dərdir»—deyirdi.

Şairin evinə axşam saat 9-da getdik. Onlardan ayrılanda gecə saat 3-ün yarısı idi. Yə'ni, şairlə beş saat yarım söhbət etməli olduq. Bizim bütün suallarımıza cavab verdi. Söhbətimiz şe'r, şair, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat və Türkiyə—Azərbaycan münasibətlərindən getdiyi zaman xalqının başına gətirilən müsibətləri tarixin süzgəcindən keçirir və yeri gəldikcə qarşıda duran vəzifələri də izah edirdi.

Türkiyədə Bəxtiyar Vahabzadə ilə belə geniş və uzun söhbət, zənnimcə, türk mətbuatında ilk dəfə «Egitim-bilim» jurnalında veriləcəkdir. Bu gözəl insan ilə apardığımız müsahibəni sizin də diqqətinizə çatdırmaq istəyirik.

—Hörmətli şair, Türkiyə mətbuatında nəşr edilən «Gün var min aya dəyər» adlı şe'r kitabınız böyük marağa səbəb olmuşdur. Bundan sonra lentə yazılan şe'r kasetiniz və çap edilən başqa kitablarınız oxucular tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandı. Bəxtiyar Vahabzadə öz sözü ilə bizə bir tanışlıq verə bilərmə?

—Deməli, mənim tərcümeyi-halımı bilmək istəyirsiniz?

—Bəli, cənab şair!

—Mən 1925-ci ildə Azərbaycanın quzeyində yerləşən Şəkiddə anadan olmuşam. Ailəmiz—atam, əmilərim, babam, babamın babası odunçu olmuşlar. Mənim anadan olduğum məhəllə meşənin girəcəyində yerləşir. Bizim nəslimizi «odunçu» kimi tanıyırdılar. 1930-cu ildə Şəkiddə rejimə qarşı böyük bir üsyan baş verdi. Xalq ayağa qalxdı. Ancaq Bakıdan göndərilən rus ordusu üsyanı qanla yatırdı. Xalq dağlara, meşələrə və başqa şəhərlərə qaçdı. Düz on il bizim rayonumuzdan olan adamların bir qismi meşələrdə qaçaq kimi yaşamaq məcburiyyətində qaldı. Rus əsgərlərinin ardı-arası kəsilməyən hücumları nəticəsində qaçaqları və onlara yardım edənləri tutub öldürürdülər. Bu hadisələrdə mənim ailəm də böyük çətinliklərlə qarşılaşdı.

1934-cü ildə atam çətinliklərə dözməyərək Bakıya köçmək məcburiyyətində qaldı. Əmilərimin bə'ziləri Orta Asiyaya köçdü. Çünki olduqca böyük tə'qiblər və zülmələr bitmək bilmirdi. Buna baxmayaraq babam Şəkiddə qaldı. Babam deyirdi: «Ölsəm də Şekidən getməyəcəyəm!» Babam 80 yaşında qoca bir kişi idi. Mən üçüncü sinfi Şəkiddə qurtarıb,

dördüncü sinfi Bakıda davam etdirdim. 1942-ci ildə qəbul olduğum Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini 1947-ci ildə başa vurdum.

Ustadım olan görkəmli şair Səməd Vurğun haqqında doktorluq dissertasiyasını yazdım. Sonrakı illərdə dosent oldum, sonra professor adını aldım. 1950-ci ildən 1990-cı ilə kimi eyni fakültədə müəllimlik etdim. 1990-cı ildən təqaüdə çıxdım. İşdən təqaüdçü olmaq olar, ancaq şairlikdən yox.

Hal-hazırda şe'r, səhnə əsərləri və məqalələr yazıram. Eyni zamanda da millət vəkiliyəm. Artıq qocalıq dövrümü yaşayıram. Bundan sonra Allahın mənə bəxş etdiyi ömrü yaşamalıyam. Nə qədər sürəcəyini isə Allah bilir.

—Sizə xoş ovqat arzu edirik. Əgər icazə versəniz, şairlik fəaliyyətiniz barədə söhbətimizi davam etdirək. İlk dəfə şe'r yazmağa nə vaxt və necə başlamısınız? Sizi şair Vahabzadə edən hansı hisslərdir? Şe'rə marağınız necə başladı və necə inkişaf etdi?

—Hələ orta məktəbdə oxuyarkən məndə şe'r yazmağa həvəs oyandı. İlk şe'rlərimi də bu illərdə yazdım. Ədəbiyyata və şe'rə münasibətim əsasən belədir: «Ürəkdə böyük dərd, ağlıda böyük düşüncə, fikir və əqidə olmasa, böyük əsərlər yaratmaq mümkün deyil. Sənət, şe'r can yanğısı, ürəyin sızıltısıdır. Sovet dövründə xalqımız sovet zülmünə məhkum idi. Ana dilimiz rəsmi idarələrdən qovulmuşdu. Bu zülmə bir şair kimi dözmədiyim üçün üsyankar idim. Nəinki dərdimizi yazmaq, fikrimizi açıq söyləmək mümkün deyildi. Ancaq ev şəraitində ana dilində danışırıdım. Bütün dövlət idarələrində rəsmi sənədlər yalnız rus dilində aparılırdı. Mən 1954-cü ildə bu məsələyə qarşı üsyan qaldırdım. Bu illərdə «Ana dili» adlı bir şe'r yazmışdım. Bunun nəticəsində də başım bəlalar çəkdi. Ana dili, bir millətin milli varlığı, milli kimliyidir. Əgər bir millətin ana dili yoxdursa, demək millətin özü də yoxdur. Allah Ayxan Sonqara rəhmət eləsin! O, «Dil və düşüncə» adlı əsərində bu məsələni çox gözəl yazmışdır: «Dil millətin varlığıdır!» Ana dilinin ölümə məhkum edilməsi, demək, millətin özünün məhkum edilməsidir.

Mən «Ana dili» adlı şe'rimdə deyirdim:

Siz ey doğma dilində danışmağı ar bilən,
Bunu iftixar bilən,
Fasonlu ədəbazlar!

Ruhunuzu oxşamaz qoşmalar, telli sazlar!
Bunlar qoy mənim olsun.
Ancaq Vətən çöreyi,
Bir də ana üreyi
Sizlərə qənim olsun!

Bunları yazırdım, ancaq çap edilməsi üçün bir neçə dəfə senzuradan keçməli idi. Yazdıqlarımızın hamısı senzuradan keçdiyi üçün bə'zi şe'rlərim əldən-ələ keçir və hər adam bu şe'rın üzünü çıxararaq sayını artırır, başqalarına yayırdılar. Sovet İttifaqı dövründə milli əqidəyə sahib olan insanlar ardı-arası kəsilmədən tə'qib olunurdu. Daima nəzarət altında idilər.

Millətimizin əksəriyyəti (20—25 milyon) İran Azərbaycanında yaşayır. Bizi bir-birimizdən ayırmışdılar. Bunu mən qəbul edə bilmirdim. Biz farslarla rusların pəncəsində qalmışdıq. Yazar Çəmənzəminlinin «Biz həmişə iki od arasında qalmışıq» deməsi tam həqiqət idi. Buna e'tiraz olaraq yazdığım «Gülüstən» aldı poemamı Şekidə çap etdirdim. Bu şe'rim də əllərdə gəzdi. Hətta İran Azərbaycanına da gedib çıxdı. Çox böyük marağa səbəb oldu. Bunun üçün də rəsmi dairələrin tə'qibinə mə'ruz qaldım.

«Gülüstən» poemama görə məni bir bəhanə ilə universitetdən kənar etdilər (1962). İki il işsiz qalmalı oldum. Məni heç yerdə işə qəbul etmir, kitablarım çap edilmirdi. Bu zamanlar kitabı nəşr edilən şair və yazıçılar dövlətdən külli miqdarda qonorar alırdılar. Kitabı nəşr olunmayan şair və yazıçılar, adətən, aclıq çəkirdilər. Mən o vaxtlar nəşr olunmuş kitablarım üçün xeyli pul alırdım. Olduqca ağır vəziyyətdə idim. Uzun əziyyətdən sonra, yə'ni iki il sonra məni yenidən universitetə qaytardılar. Amma həmişəlik olaraq nəzarət altında idim.

Elə bil gizli bir əl məni qoruyurdu. Vaxtilə universitetdə dərs dediyim tələbələrin bə'ziləri senzurada işləyirdilər. Onlar mənim gizli eyhamlarımı anlasalar da, buna göz yumurdular. Yazılarımı senzur edənlər məni başa düşür, amma özlərini elə aparırdılar ki, guya başa düşmürlər.

Mənim Moskvada nəşr edilən kitablarımdakı şe'rlərdə milli problemlərimiz az olsa da, yenə millətçi fikirlərim duyulurdu. 1969-cu ildən sonra Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi Heydər Əliyev müəyyən məqamlarda məni müdafiə edirdi. Hətta o, 1982-ci ildə mənim millət vəkili olmağımı dəstəklədi. O zamanlar Mərkəzi

Komitədə böyük vəzifədə çalışan H.Həsənov kimi milli hissə malik olan adamlar gizli yolla milli ruhlu ziyalıları müdafiə edərdilər. Sovet dövründə də yaxşı insanlar az deyildi və onlar bizim kimiləri qanadları altına almışdılar. Bə'zi şe'rlərimdə əhvalatı xarici ölkələrə keçirir, bu üsuldən istifadə edərək millətimin dərdlərini yazırdım. Məsələn, «Latın dili» şe'rimdə yazırdım: «Latın xalqı yoxdur, amma onun dili yaşayır. Elə millətlər də var ki, özləri yaşayır, ancaq dilini öldürmüşlər». Mən burda Azərbaycanı nəzərdə tuturdum. Ancaq Azərbaycanın adını çəkmirdim. Hadisənin olduğu ölkə kimi Mərakeşi göstərmişdim. Çünki Mərakeşdə olduğum zaman ərəblərin ərəb dili əvəzinə fransızca danışdıqlarının şahidi olmuşam.

Şair xalqın dərdinə şərik olmalıdır. Xalqın dərdsini qələmə alan şair və yazıçının əsərləri mütləq oxunmalıdır. Əgər oxunmursa, günah yazarın özündədir.

İndi fabrik və zavodlarımız işləmir. İşsizlik son həddindədir. Dərdlərimiz, problemlərimiz çoxdur. Hər şeyin sonu olduğu kimi, bunun da sonu olmağına əminəm.

—Türkiyənin hesablamalarına görə dünyada ən çox kitabları oxunan tanınmış şairlərdən birisiniz. Sizi şair edən daha hansı xüsusiyyətlərdir?

—Yuxarıda dediyim kimi, ən əvvəl məni şair edən xalqımın, millətimin dərdsidir. İkincisi isə ulu dədələrimizdən bizə miras qalan milli dəyərlərimizin, gözəl adət və ən'ənələrimizin və xüsusən dinimizin yasaq edilməsi məni çox narahat edir və bunlara dözmürdüm. 1931—1932-ci ilə qədər dinimizə və milli dəyərlərimizə o qədər də toxunmurdular. Mənim gözlərimin qarşısında nənəm Qur'an oxuyar, namaz qılar, atam, anam və əmilərim də dinimizin tələb etdiyi bütün qaydalara əməl edərdilər. Evimizin yaxınlığındakı məsciddən azan səslərini eşidər və bu ruhda tərbiyə olunardım. 1930-cu ildə Şəkiddə baş verən üsyandan sonra Şəki mahalından minlərlə adamı güllələdilər. Beləliklə, sovet quruluşuna qarşı nifrətim hələ uşaqlıqdan formalaşdı.

1977-ci ildə mən İstanbula gəlmişdim. Oteldə ikən azan səsinə oyandım. Mən bu ilahi səsi yalnız cocuqluğumda eşitmişdim. Tüklərim biz-biz oldu. Yata bilmədim və «Allahu-Əkbər» şe'rini yazdım:

Allaha ucalan ulu bir yolun,
İlkin pilləsidir Allahu-Əkbər!

Haqqı dananların üzünə dəymiş
Haqqın sillesidir Allahu-Əkbər!

Göylərin nidası ucalıb yerdən,
Daim xilas edər xeyri şərdən...
Qüdrəti-kamilin minarələrdən,
Gələn nəğməsidir Allahu-Əkbər!

Məkana, zamana, dövrə o soltan!
Odur həqiqətə qapılar açan.
Mö'minlik yolunda qəlbə nur saçıran
İman şö'lesidir Allahu-Əkbər!

Yeri gəlmişkən, babamla bağlı maraqlı bir xatirəmdən bəhs etmək istərdim. Çünki mənim tərbiyəmə babamın böyük tə'siri olmuşdur.

Babam son dəqiqələrində, canını tapşıracağı vaxt atamı və bütün ailə üzvlərini yanına çağıraraq uşaqlarına belə bir vəsiyyəət etdi: «Türklər gələcək, heç ümitsiz olmayın!»

Ailəmizdə babamın vəsiyyəti həmişə yada düşür və bu qayda ilə böyüyürdük. Ancaq bunu nə məktəbdə, nə də küçədə danışmızıq. Müsəlmanlığa və türklüyə bəslədiyimiz məhəbbəti babam bizə aşılarmışdı. Babam namazının vaxtını heç ötürməzdi. Atam da onun kimi dindar bir adam idi. Amma anam namaz qılanda əlini yuxarı qaldıraraq bu duanı oxuyardı: «Ya rəbbim, bizi xilas eylə! Ya rəbbim, dinimizi, imanımızı pis niyyətlərdən, əməllərdən qoru!».

Mənim böyük qardaşım İsfəndiyar İkinci dünya müharibəsində cəbhədə həlak olmuşdu. Anam onun üçün belə dua edərdi: «Ya rəbbim, otları yerdən necə göyədirsənsə, mənim balamı da eləcə göyərt və mənə göndər!»

İndi mən də bu gün millətimin bu ağır güzərandan qurtarması üçün dua edirəm. Hamaz qılmıram. Çünki yaddaşım korlanmışdır. Surələri əzbərləyə bilmirəm. Amma anamın duasını hər gün təkrar edirəm: «Ya rəbbim, sən millətimi düşdüyü bu bəlalardan xilas eylə! Milləti bir tikə çörəyə möhtac etmə!»

Mən bu gün də övladlarıma və nəvələrimə bə'zi şeyləri başa salmağa çalışıram: «Sən kimsən, hardan gəlib, hara gedirsən, sənə millətin və dinin hansıdır?»

Dörd yaşında olan nəvəm Dilarəyə deyirəm: «Dilarə, qızım, sən kimsən, dinin hansı dindir?»

Nəvəm Dilarə isə cavab verir: «Baba, mənim dinim İslam dinidir. Özüm də türkəm!»

Nəvələrimi başa salır və onlardan öyrətdiyim cavabı aldıqda sevinirəm. Uşaq əsil-nəcəbətini tanımasa, haradan gəldiyini bilməsə, haraya gedəcəyini də bilməz. Mən ulu babalarımın şəkillərini otağında divardan asmışam. Onları nəvələrimə göstərirəm ki, öz köklərini unutmasınlar.

Dinsiz bir millət yoxdur. Dinsiz yaşamaq qeyri-mümkündür. Sovet hakimiyyəti dövründə bizə hansı millətdən olduğumuzu və hansı dinə məxsus olduğumuzu məqsədli şəkildə unutdurmağa çalışırdılar. Bizdə olan milli şüur hissini qopartmağa və imperialist mədəniyyəti bizə sırtmaq üçün bütün qüvvələrini səfərbər edirdilər. Millətin məhv və doğru getməsində bu mədəniyyətin rolu az olmamışdır.

Biz ardıcıl olaraq həmişə Türkiyə havası ilə nəfəs almış və alırıq. «Türkiyəm mənim» adlı şe'rimdə yazıram:

Ruhumu, eşqimi sənə bağladım;
Mənim taleyimın öz bəxti sənsən.
Təkcə mənim deyil, ey ata yurdum,
Türklük dünyasının paytaxtı sənsən.

İmzalar içində imzam yox ikən,
Səni varlığımıza isbat sanmışam.
Mənim sevincim də, güvencim də sən;
Hər zaman mən sənə arxalanmışam.

Durur üreyimdə iki dağ kimi,
Ana Vətənimlə Ata Vətənim.
Sənin dırnağına bir daş deydimi,
Bakıda üreyim qanayar mənim.

Türkiyənin başı üstünü alan PKK bəlasının tezliklə qaldırılması üçün də Allaha dua edirəm. PKK gülləsi ilə öldürülən gənclər mənim də balalarımıdır. Vəhşicəsinə öldürülənləri ekranda gördükcə üreyim qana dönür.

İndi dünyada altı türk dövləti var. Bir barmağı sındırmaq olar. Ancaq altı barmağın hamısını birdən sındırmaq olmaz. Bu altı barmaq

bir ağacın budaqlarına bənzəyir. Bir budağı kəsə bilərsən, amma ağacı kəsmək çətinidir. Bunun üçün də bu gün bizə birləşmək lazımdır. Bu birləşmədə isə Türkiyənin öz yeri və payı olduqca böyükdür. Türkiyə bütün türk və İslam dünyasının mərkəzi olmalıdır.

—İndi də ermənilərin işğal etdikləri Qarabağ problemi barədə fikrinizi bilmək istəyirəm.

—Qarabağ münaqişəsi başlayan gündən əlimə qələm alan kimi bütün bədənəm lərzəyə gəlir. Daxilimdəki təlatümü və e'tirazı istədiyim kimi varaqlara köçürməyə gücüm çatmır. Hiddətim və qəzəbim fikirlərimi aydın bir şəkildə, bütün dəqiqliyi ilə ifadə etməyə mane olur. Çünki xalqıma açıq-aşkar edilən zülm o qədər böyük və dəhşətli-dür ki, bunları insanın ağı qavramır. Şahidi olduğum bu bəlalər bir dilin qrammatika qaydalarına sığışmır. Burada ancaq qışqırmaq və haqqı danan dünyanı lə'nətləmək gərəkdir. Erməni mafiyası o qədər güclüdür ki, yalan və iftiraları ilə bizim həqiqətlərimizi kölgədə qoymuşdur. Biz isə nə edəcəyimizi bilmirik. Biz meydanda tək qalmışıq, Türkiyədən başqa səsəməz səs verən yoxdur.

Keçən əsrdən bu yana davam edən erməni təbliğatı nəticəsində Yer kürəsində yaşayan bütün türkləri «mədəniyyətsiz» və «vəhşi» millət kimi, erməniləri isə dünyanın ən zavallı, yazıq, bununla belə, mədəni milləti kimi qələmə vermişlər.

Sovet dövründə Stalin sadəcə olaraq türklərin əlifbasını dəyişmişdir. Bəs nə üçün gürcü və erməni əlifbasına toxunmadı? Stalin təkcə türk xalqlarını sürgün etdirmişdir. Bu gün Moskvanın bütün nazirliklərində, mətbuat orqanlarında, elmi mərkəzlərində ən azı bir neçə erməni yüksək vəzifələrdə çalışır.

Biz isə uzun illərdir ki, bir-birimizə quyu qazmaqla məşğul olmuşuq. Ermənilər kadrlar hazırlayanda, bizim liderlərimiz, rəhbərlərimiz şüurlu vətənpərvər insanları partiyadan xaric edirdilər. 1960-cı ildə Yerevan universitetinin prorektoru açıq şəkildə, heç utanmadan Naxçıvan və Dağlıq Qarabağın onlara verilməsini tələb edərkən bizim rəhbərlərimiz susaraq cavab vermədilər. Yeganə cavab verən Abbas Zamanovu isə partiyadan çıxartdılar. Mən də buna cavab olaraq «Torpaqdan pay olmaz!» adlı şe'rimi bir məclisdə oxudum. Bunun nəticəsində KQB məni mühakimə etdi. Uzun müddət radio və televiziya-

dan kənar edildim. Bizim verdiyimiz cavabların qarşısında rəhbərlərimiz susmasaydılar, bizə arxa olsaydılar, o zaman ermənilər yeni xülyalara düşməzdilər. Bizim millət vəkllərimiz Çar dövründən susmağa üstünlük vermişdilər. Buna cavab olaraq «Xalq deputatlarına açıq məktub» adlı şe'rimi yazdım:

Sənə səs verdim ki, yoldaş deputat,
O yüksək kürsüdə səsin gur olsun!
Sənə öz səsimi vermədim ki, mən,
Qulağın kar olsun, gözüün kor olsun!

Sənə səs verdim ki, hər qarış yerin
«Əzəli sahibi mənəm» deyəsən.
Sənin torpağına göz dikənlərin
Dərsini verməkdən çəkinməyəsen!

Biz öz borcumuzu bilmədik yenə,
Heç demə millətin vəkiliyinə
«Aşkarlıq» dövründə lal-kar gerekmiş,
Bizə aşkarlığı inkar gerekmiş!

Ukrayna şairi Oleynikin qeyd etdiyi kimi, «özünü ucaltmaq xatirənə başqasını gözdən salmağın özü ən böyük alçaqlıqdır». 20 Yanvar 1990-cı ildə rusların Bakıya soxularaq günahsız xalqı qətlə yetirdikləri o dəhşətli günün sarsıntılarını aşağıdakı misralarda qələmə aldım:

Qatil gülləsinə qurban gedirkən,
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər!
Üçrəngli bayrağı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çekdi şəhidlər!

Onlar susdurulan haqqı dindirər,
Qaraca torpağı qiymətləndirər,
Donan vicdanları qeyrətləndirər,
Axlı, el qeyrəti çekdi şəhidlər!

İnsan insan olur öz hünərilə,
Millet millet olur xeyri, şərilə.
Torpağın bağrına cəsədlərilə
Azadlıq toxumu ekdi şəhidlər!

—Azərbaycan ilə Türkiyə arasında mədəni əlaqələrə münasibətiniz necədir?

—Çox lazımlı bir məsələyə toxundunuz. Məni ən çox narahat edən də bu vəziyyətdir. Türkiyə Azərbaycanı ilk tanıyan ölkədir. Bu, belə də olmalı idi. Lakin iki ölkə arasında mövcud olan bugünkü əlaqələr mənim istədiyim səviyyədə deyildir. Hər iki ölkədə diqqətsizlik vardır. Ancaq 70 milyon əhalisi olan Türkiyənin böyük dövlət olduğunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bizim əslimiz, kökümüz birdir. Ortaq babalarımız olan Göytürklər haqqında bir pyes yazmışam. Türkiyənin bu əsərdən dörd əllə yapışacağını gözləyirdim. Bu əsər Azərbaycanda bir neçə ay ərzində 50 dəfə oynanmışdır. Hər dəfəsində də bütün zal dolu olur. Bakıda çalışan türkiyəli iş adamları, tələbələr, hərbiçilər və dostum Namik Kamal Zeybək bu pyesə tamaşa etdilər. Nazirlər də gəlmişdilər. Onlar da həyəcanlı idilər. Yavuz Bülənd Bakilər çox sağ olsun, «Özümüzü kəsən qılınc» adı ilə Türkiyə türkcəsinə çevirdi və kitab halında çap edildi.

Türkiyə teatrlarına müraciət etdim ki, bu əsəri Türkiyədə də oynasınlar. Lakin Türkiyənin heç bir teatrosu bu əsərə sahib çıxmadı. Bakı Dövlət Milli Teatrosunu Türkiyəyə apardıq.

Kayseridə göstərilən bu tamaşa çox təmtəraqlı keçdi.

Əsərimi mərkəzi şəhərlərdə göstərmədilər, bir-iki əyalət şəhərlərində göstərdilər. Bir dəfə Ankarada—kiçik bir zalda göstərildi. Zal bomboş idi. Çünki Türkiyənin kultür bakanı bu tamaşaya heç kəsi də'vət etməmişdi. Zalda yalnız şəxsən mənim də'vət etdiyim 30—40 adam var idi. Olduqca pərt oldum. Mənə çox pis tə'sir bağışladı.

Mədəniyyət naziri İstəmixan Talaya dedim ki, «Sənin adın böyük türk xaqanının—İstəmi xanın adından götürülüb. Heç olmasa adına hörmət edib Göytürk xaqanlığından bəhs edən bu əsərə tamaşaçıların gəlməsini təşkil edəydin. Budurmu bizim qardaşlığımız? Bir-birimizə hörmətimiz?»

Namik Kamal Zeybəkin köməkliyi sayəsində bu əsər Qazaxıstanda tamaşaya qoyulacaqdır.

Türkiyədə bə'zi adamlarla söhbət edəndə onları başa düşmürəm. Elə bil heç türk deyillər. Mən onların müsəlmanlığına və türklüyünə şübhə ilə yanaşıram. Onları seyr etdikcə, ölkəmizdəki bə'zi üzdənirəq

rus qafalı insanlar gəlir gözümün qabağına. Sovet vaxtı bizim səhnəmizdə yalnız kommunist əqidəli türk yazıçılarının əsərləri tamaşaya qoyulardı. Məsələn, Nazim Hikmət, Əziz Nesin kimi ədiblərin əsərləri. İndi isə məsələ başqa cürdür. Buna baxmayaraq əlaqələr və münasibətlər çox zəif inkişaf edir. Xüsusilə də alimlərimizin əməkdaşlığı olduqca məhduddur. Şəxsən mən mədəni münasibətlər sahəsində Türkiyədən çox şeylər gözləyirdim. Özümə təskinlik verərək, qarşıdakı illərdə bu münasibətlərin düzələcəyinə ümid bəsləyirəm.

Mən hörmətli prezident Süleyman Dəmirələ bu ölkədə Türk Dünyası Akademiyasının yaradılmasını və çox ciddi elmi-tədqiqatların birlikdə aparılmasını təklif etdim. İndi elmsiz heç bir iş görə bilmərik. Münasibətlərimizi xırdalıqlardan kənar edib reallaşdırmalıyıq. Gənclərimizin Türkiyədən öyrənəcəkləri çox şeylər vardır. Bizim də Türkiyəyə verəcəyimiz xeyli şeylər var. Ölkəmizdə elm, ədəbiyyat, incəsənət olduqca inkişaf etmişdir. Lakin müasir texnologiyamız yoxdur.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında, demək olar ki, dil problemi yoxdur. Ancaq özbək, qazax, qırğızlarla aramızda dil nöqtəyi-nəzərindən xeyli fərqlər var. Məgər bunları ortaqlar bir müstəviyə gətirmək vaxtı deyilmi? Altı türk dövləti üçün qarşılıqlı bir lüğət hazırlasaq necə? Əfsus ki, bu dövlətlər arasında elmi və ədəbi əlaqələr çox zəifdir. Biz bütün elmlərə dair terminologiya hazırlamalıyıq. Məqalələrimdə bu mövzuya aid təkliflər irəli sürürəm. Biz bunları vaxtında etməliyik ki, gələcək nəsillərimizin xeyrinə olsun. Türk Dünyası Akademiyasının mərkəzi Türkiyənin rəhbərliyi ilə yubanmadan yaradılmalıdır. Bu sahədə vaxt itirmək olmaz.

—Əziz Nesin, Nazim Hikmət... Kimdir bunlar?

—Nazim Hikmət böyük şairdir. Onun ideologiyası kommunist ideologiyası idi. Ancaq bu ideologiya iflasa uğradı. Nazim Hikmət ömrünün sonlarında kommunist ideologiyasının çürüklüyünü başa düşmüşdü. Nazim Hikmətlə bir neçə dəfə görüşmüşəm. Onunla tanış olanda çox gənc idim. Bizim şairimiz Rəsul Rza ilə bərabər Moskvaya gedəndə Nazim Hikmətin görüşünə gedərdik. Olduqca maraqlı söhbətlərimiz olardı. Bə'zən mən də söhbətə qarışıb suallar verərdim. Həyatının son günlərində Nazim Hikmət kommunist ideologiyasının artıq mə'nasız və çürük olduğunu anlamışdı.

Əziz Nesinlə də Bakıda bir neçə dəfə görüşmüş, əsərlərini oxumuşam. O, həqiqətən çox uğurlu bir yazıçı idi. Onun hekayələri dünyaya yayılmışdır. Ancaq qəlbimin dərinliklərində ona qarşı bir inciklik var.

—Bəs Məhmət Akifi necə qiymətləndirirsiniz?

—Məhmət Akif XX əsrin tanınmış ən böyük türk şairidir. Hər Türkiyəyə səfərimdə bizim ilk cümhur başqanımız olan Məhmət Əmin Rəsulzadə ilə Akifin qəbrini ziyarət edirəm. Mən bir vaxt Azərbaycanın milli marşını yazmaq fikrinə gəldim. Buna görə də rus marşları ilə bərabər dünyanın nə qədər marşı varsa, hamısını diqqətlə oxudum, təhlil etdim. Belə qərara gəldim ki, Akifin yazdığı milli marşa tay olacaq bir marş, demək olar ki, yoxdur. Onu əvəz edəcək ikinci bir marş çətin ki, tapılsın. Bu, olduqca güclü bir əsərdir. Akif fenomendir. Hələ onun «Çanaqqala şəhidləri» adlı şe'ri demirəm. Dünyaya şəhidi ondan gözəl təsvir edən ikinci şair gəlməmişdir. Bu mövzuda ondan daha böyük bir şe'r təəvvür edə bilmirəm. Bu cür qüvvətli söz söyləmək qeyri-mümkündür. Mən Akifin qarşısında baş əyir və ona sitayiş edirəm. Allah ona rəhmət eləsin! Onun şairliyi əqidə və əməlindən yaranmışdır. «Safahat» mənim stolüstü kitabımdır. O, 70 milyon xalqın qəlbində yaşayır. Onun fikirlərini yaşatmalıyıq. Türk xalqları onu dərinləndən tanımalı və öyrənməlidir. O yaşadığımız əsrin poeziyasının bayraqdaşlarından biridir.

—Nəcib Fazıl Kısakürək haqqında nə deyə bilərsiniz?

O, xarici görünüşünə görə sizə oxşayır. Sizə baxanda onu xatırlayıram. Onun şe'rlərini oxumusunuzmu?

—Nəcib Fazıl şəxsən tanımıram. 30 ildir ki, Türkiyəyə gedib-gəlirəm. 35 il bundan qabaq Bakıda Ertan Yülekə tanış oldum. O, Londonda oxuduğu vaxt Moskvaya gəlmişdi. Orada onunla tanış oldum. O, mənə dedi ki, siz Nəcib Fazılə oxsayırsınız. Çoxları da bunu təsdiq edir. Bundan sonra mən onun «Çilə» kitabını oxudum. Hiss etdim ki, mən ona təkcə xarici görkəmlə deyil, ruhən də yaxınam. O da bizim böyük şairlərimizdən biridir.

—Siz həm də millət vəkilsiniz. Yə'ni həm şair, həm siyasətçisiniz. Ölkəniz kommunist rejimindən xilas olub demokratiyaya doğru keçid dövrünü yaşayır. Azərbaycan artıq 8 ildir ki, azad bir ölkədir. O dövrlə indiki dövr arasında hansı dəyişikliklər olmuşdur? Azərbaycan istiqlalı ilə bağlı nələr söyləyə bilərsiniz?

—Xalq arasında belə bir söz işlədilir: «İki sevinc bir yerə sığmaz». Sovet İttifaqı dövründə qarnımız tox idi. Ac adam yox idi. Ancaq istismar var idi. Azadlığımız isə yox idi. Ancaq millət gözütox yaşayırdı. Azadlığımız bizi çox sevindirmədi. Torpaqlarımızın bir hissəsi ermənilər tərəfindən işğal edildi. Ölkədə işsizlik var. Olduqca çətin vəziyyətdəyik. Fabrik və zavodlarımız dayanmışdır. Sovet İttifaqından qalan köhnə texnologiya yeniləri ilə əvəz olunmalıdır. Millətin əksəriyyəti çətin vəziyyətdədir. Əlbəttə, bunlar müvəqqətidir.

Mən sovet zamanı ölkəmin istiqlalını arzulayırdımsa, indi millətin rifahını arzulayıram. Ədəbiyyat həyatın aynasıdır. Əgər bir yazıçı yaşadığı zamanın dərdlərini əsərlərində əks etdirmirsə, onda o, ədəbiyyat deyildir. Sənət sənət üçün yox, xalq üçündür. Sovet İttifaqı dövründə kitablarımız yeddi milyon nəfər üçün 40—50 min tirajla çap edilirdi. Hal-hazırda isə kitablarımız iki-üç min tirajla çap edilir.

—74 yaşınıza baxmayaraq, Sizi olduqca çevik görürəm. Bu çeviklik Sizdə hardandır? Məsələn, gündə neçə saat işləyirsiniz?

—Gecə saat 12-dən mənim işim başlayır. Gün işığında yazı bilmirəm. Bu hal məndə gənc yaşlarımdan adətə çevrilib. Səhər saat 6-da iştahla yemək yedikdən sonra 6³⁰-da yatıram və gündüz saat 12-də, ya da 1-də qalxıram. Fikrimi ancaq gecələr cəmləşdirə bilirəm. Və deyirəm ki:

Əgər olmasaydı dünyaca dərdim,
Dərdin yoxluğunu mən dərd edərdim.

Biz şairləri dilləndirən dərdədir. Akifi dilləndirən də elə dərd olmuşdur.

Mən Azərbaycan və Türkiyədəki partiyalar arasındakı mübahisə və didişmələri heç cür başa düşə bilmirəm. Nə üçün belə edirlər? Partiyaların mübahisələrinə baxarkən qəlbim sıxılır. Yeddi milyon əhalisi olan Azərbaycanda 30-dan çox partiya var. Bu kimə lazımdır? Anası xəstə olan övladların savaşımağa, didişməyə haqqı yoxdur!

—Əfəndim, bu gözəl müsahibəniz üçün sizə təşəkkür edirəm.

—Mən də təşəkkür edirəm. Türkiyəli bütün qardaşlarıma ən səmimi salamlarımı yetirin.

«Egitim-bilim», may, 1999

«EGİTİM-BİLİM» DƏRGİSİNİN SUALLARINA CAVABLAR

1. Üçüncü minillikdə ədəbiyyatın və sənətin necə olacağı barədə nə deyə bilərsiniz?

—Verdiyiniz bu sual ətrafında dünyanın bir çox filosofları və ədəbiyyatçıları müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Mən bu fikirlərin bə'ziləri ilə rus məbatından tanışam. Bu mübahisələrdə bir-birinə zidd fikirlər çoxdur. Bə'zilərindən fikrinə görə üçüncü minillikdə elmi-texniki tərəqqi ədəbiyyatı və sənəti meydandan çıxaracaq. Əvvəla, bu fikri, ədəbiyyatın və sənətin bütün növlərinə aid etmək olmaz. XX əsrin ikinci yarısından sonra yeni texniki tərəqqi ilə bağlı televiziya sənətinin yaranmasının şahidi olduq. Buna görə də texniki tərəqqi həmişə özü ilə bərabər yeni sənət növlərinin yaranmasına səbəb olur. Bu mə'nada hələlik kino sənəti də inkişafdadır.

Son illər böyük həcmli roman janrına meylin azalması faktdır. Sabah nə olacağını isə yalnız Allah bilir.

İkinci tərəfdən mə'lum həqiqətdir ki, ruhsuz, mə'nəviyyatsız cəmiyyət ölü cəmiyyətdir. Həqiqət budur ki, insanın insanlığı əgər onun mə'nəviyyatının dərəcəsi ilə ölçülürsə, mə'nəviyyat olmayan yerdə nə insan var, nə də insanlıq. İnsanlıq olmayan cəmiyyət kimə və nəyə lazımdır? Buna görə də nə qədər insanlıq var, onun bir o qədər mə'nəviyyata ehtiyacı var. Axı, insan ağılı ilə bərabər hissi, həyəcanı, mə'nəviyyatı ilə insandır. Həyəcanın, mə'nəviyyatın qidası isə ədəbiyyatdır, sənətdir. O da mə'lumdur ki, insan hələlik bizə mə'lum olmayan sirləri öncə hissi, emosiyası, sonralar isə ağılı, məntiqi ilə dərk edir. Nütonun cazibə qanununu ondan bir neçə əsr əvvəl Nizami şe'ri ilə kəşf etmişdi.

Mehrabı eşqdir uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərini?

Burada Nizami «eşq» dediyi zaman Yerin cazibə qanununu nəzərdə tutub.

İnsan hissini, ruhunun, mə'nəviyyatının cəmiyyətin gözəlləşməsində, insanların daxilən zənginləşməsində nə qədər böyük önəmə malik olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

2. Türk şe'rinin və ümumən türk ədəbiyyatının Dünyaya çıxmasının səbəbini nədə görürsünüz?

—Türk şe'rinin və ədəbiyyatını dünyaya çatdırmaqla bilmək ilk növbədə onu yaradanlardan asılıdır. Belə ki, türk yazarları məhdud, fərdi hisslərdən uzaqlaşmış dünyanın global problemlərinə toxunmağı bacarmalıdır. Çağdaş yazıçı dünya səviyyəsində düşünməyi bacarmalı, yalnız öz məhdud hisslərini deyil, bəşəriyyəti narahat edən problemlərdən yazmalıdır.

Mən burada açıq danışmaq, düşündüyümü demək istəyirəm: YUNESKO-nun apardığı araşdırmalar sübut etdi ki, çağdaş dünyamızda ən çox oxunan və sevilən iki yazardan biri türk oğlu Çingiz Aytmatovdur. Ona görə ki, o, dünyanı düşündürən global problemlərə toxunur. Məsələn, onun sonuncu romanı «Kassandra damğası»nda müəllif kosmosdan dünyaya cərəyan edən hadisələrə baxır və bəşəriyyətin yanlış yolla getdiyini və bu gedişin onu fəlakətə apardığını ortaya qoydu. Ç.Aytmatovun, demək olar ki, bütün romanları idrakla hissin vəhdətindən yaranır. Onun böyük bəşəri problemlərə toxunmasına baxmayaraq, Nobel mükafatı komitəsi bu mükafatı ona qıymadı. Bu mükafatı yəhudi şairi İ.Brodskiye verdilər. Eləcə də məşhur türk yazarı Yaşar Kamal. İndi nəticəni özünüz düşünün.

Mənim fikrimcə, türk şe'ri və ədəbiyyatının gələcəyi hər halda bizdən də asılıdır. Çağdaş Türkiyə şe'ri formaca əsasən modernizm yolu ilə gedir. Böyük tarixə malik olan və dünyaya böyük Füzulilər və Yunus İmrələr vermiş türk milləti indi öz ən'ənəsindən üzülmüşdür. Mən ən'ənədən tamamilə imtina qəbul etmirəm. Çağdaş türk şe'ri, təəssüflər olsun ki, öz ən'ənəsindən tamamilə üzülüb, Qərbi təqlid yoluna düşmüşdür. Təqlid yaxşı şeydirsə, öz atamızı kənarda qoyub başqasını niyə təqlid edirik? Mən yalnız ədəbiyyat və sənətdə deyil, elmi texnologiyayı da təqlid etməyin əleyhinəyəm. Qərbdən çağdaş elmi texnologiyayı da olduğu kimi götürmək bizi bu sahədə də uzağa apara bilməz. Yaponlar kompüterini eynilə Qərbdən götürmədilər, onu yaponlaşdırmağı bacardılar, öz milli zəminlərinə uyğunlaşdırdılar. Əgər diqqətlə baxsanız, yapon avtomobillərinin fəraları qıyırıq yapon gözlərinə bənzəyir. Kənardan baxdıqda, bu avtomobilin məhz yapon avtomobili olduğunu tə'yin etmək olur. Biz türklər isə Qərbdən aldığımız texnologiyaya heç nə əlavə etmədən onu olduğu kimi qəbul edirik.

Ədəbiyyat və şe'r də onun kimi. Mənim türkiyəli qələm yoldaşlarım Qərbdən modern şe'r formasını olduğu kimi almış, ona milli boyamızı əlavə edə bilmirlər. Ən'ənədən tamamilə üz döndərirlər. Buna görə də bu şe'ri nə Qərb qəbul edir, nə də özümüz. Mənə Türkiyənin bir çox ədəbi-bədii jurnalları gəlir. Orda çap olunan şe'rləri oxuyuram. Amma əksəriyyətini anlaya bilmirəm. Doğrusu, mənim üçün tapmaca şe'rləri anlamaq çətindir.

Unutmaq lazım deyil ki, dünyada köksüz, ən'ənəsiz olan tək bir şey varsa, o da inkubator cücələridir. Onların atası olmadığından bidadır. Ona görə də, xalq bədəbiyyatı, yə'ni bəd ruhu, başqa yerdən gəlmə mə'nəviyyatı qəbul etmir. Doğma xalqın qəbul etmədiyini isə bəşəriyyət heç zaman qəbul etməyəcək.

3. Toplumunu modalardan qurtarıb öz mədəni dəyərlərinə yönəltmənin yolunu nədə görürsünüz?

—Bunun yeganə yolunu yenə də öz minillik ən'ənələri ilə bəhrələnməkdə görürəm.

Hələ 1450 il əvvəl Göytürk xaqanı Bilgə xaqan daş üstünə yazdırmışdır: «Ey türk, göy yarılmaqca, ayağın altındakı torpaq çökməyincə sən dilini, törəni kim poza bilər? Ey türk, titrə və özünə dön. Sən özünə dönəndə böyük olursan».

«Bəli, hər millət özü olanda böyük olur. Mən bu barədə çox düşünmüş və «Özüm olmalıyam» adlı bir şe'r də yazmışam:

Özünü dərk eylə, özünü anla,
Gah ona, gah buna baş əydir, yetər.
Özgəyə bu qədər yalmanmağınla
Özünə düşmənsən, özgedən bəter.

Bizim özlüyümüz getdi büsbütün
Hamı bəs kişilik, hamı bəs qürur?
Dünyaya hökm edən qoca Şerq bu gün
Qərbin çubuğuyla oturub-durur.

Yada əyilməkdən, vallah yorulduq,
Bezmedik özgeyi yamsılamaqdan.
İtdi mənliyimiz, tanınmaz olduq
Təmiz qanımıza qan calamaqdan.

Tanımaq istəmir bu dünya bizi,
Təqlidə boğdurduq məniyimizi.

Nəyəmsə, mən oyam, qarayam, ya ağ,
Niyə özgəsinə güvənməliyəm?
Özüm olmalıyam, mən özüm ancaq,
Özüm deyiləmsə, demək heç nəyəm.

4. Rok musiqisinin yer aldığı toplantıya yüzrlə adamın gəlməsini nədə görürsünüz?

—Modaya uymaqla. Özündən xəbərsizlikdə. Öz ata-babasını tanınamamaqla və şəxsiyyətsizlikdə.

5. Türk şe'rinin az oxunmasının səbəbi nədir?

—Siz bu sualı verərkən, yəqin ki, yalnız Türkiyə türklərinin şe'ri haqqında fikir yürüdürsünüz. Məncə, siz başqa qardaş xalqlarındakı vəziyyətdən xəbərsizsiniz. Bununla belə, çağdaş türk şairləri içərisində qüvvətli şairlər də var. Məsələn, Yavuz Bülənt, Ayxan Unal, Atilla İlhan, Əbdürrəhman Qaraqoç—şe'rləri mənim çox xoşuma gəlir. Başqa türk xalqlarının şe'rlərinə gəlinə (məsələn, müasir özbək və qazax şe'ri), burda məsələ başqa cürdür. Bu cümhuriyyətlərdə şe'rin oxucusu çoxdur. Qazax şairlərindən Oljas Süleymenov, Muxtar Şahanov, türkmən şairlərindən Annaberdi Ağabəyev, özbək şairi Abdulla Arif, C.Kamal, qırğız şairi Suyunbay Eraliyev və başqalarının əsərləri dünyaya dillərinə tərcümə olunub.

6. Türk dilində çoxdan vətəndaşlıq hüququ qazanmış, kök e'tibarilə ərəb və fars sözlərinin uydurma sözlərlə əvəz olunmasına necə baxırsınız?

—Bu sualınızla siz mənim yaralı yerimə toxundunuz. Böyük şair Yəhya Kamalın «Ağzımda anamın ağ südü» adlandırdığı türkcəni siz Türkiyə türkləri çox bərhad hala saldınız. Məni bağışlayın, siz bir tərəfdən «ortaqla gedəlim» deyirsiniz, o biri tərəfdən isə dilimizdəki «məktəb», «müəllim», «tələbə», «kitab», «təbiət», «həyat», «sağ ol» və s. kimi bütün türk xalqlarının anladığı ortaqlarımızı dilinizdən qovub, onu «okul», «öyrətmən», «öyrənci», «yapıt», «doğa», «yaşam», «mersi» və s. kimi uydurma sözlərlə əvəz etməklə bülbul cəh-cəhinə bənzər türkcəmizi qısırqalaşdırdınız. Beləliklə də, başqa türk

xalqları ilə əlaqənizi üzdünüz. Bu gün kəndlərdə yaşayan azəri türkü Yunus İmrəni, Qaracaoğlanı, Aşıq Veysəli sizin ziyalılarınızdan daha yaxşı anlayır. Rəhmətlik S.Banarlı çox gözəl yazmışdı ki, «müəllim» sözü ərəbdən götürülsə də, biz onu ərəb kimi deyil, türk kimi tələffüz etməklə bu sözü türkləşdirmişdik.

Bu yaxınlarda Moskvada dərc olunan «Rus dilində türk sözləri» adlı kitabda türkcədən götürülmüş yüzlərlə sözlərdən bəhs olunur. Müəllif yazır ki, dilimizdə olan brat (qardaş) sözü türkcədəki «bir ata» sözündən götürülmüşdür. Yə'ni bir atadan törəmiş. İndi soruşuram: ruslar «brat» sözünü türkcə olduğuna görə dillərindən qovmalıdırlarmı?

Saman yolu telekanalında bu barədə ürək ağrısı ilə danışan şair dostum Y.B.Bakilərin fikirlərinə qoşulur, onun dilimizə zorla gətirilmiş uydurma sözlərə qarşı e'tirazına tamamilə haqq verirəm.

1999

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

<i>Əqidəsinin, cəsarətinin və zəhmətinin Bəxtiyarı</i>	5
--	---

RƏ'YLƏR VƏ MÜLAHİZƏLƏR

<i>Sənət sənət üçündür, yoxsa xalq üçün?</i>	17
<i>Əxlaq və mə'nəviyyət</i>	21
<i>İztirablı qəlbin fəryadı</i>	27
<i>Təşəkkürə təşəkkür</i>	30
<i>Əsrin ölüm siyahısı</i>	33
<i>Müəllifdən</i>	36
<i>Türkiyəyə ilk səyahət</i>	55
<i>Dünyanın sultanı—Elmdir</i>	56
<i>Geyinmək, yoxsa soyunmaq?</i>	64
<i>«Tənqid yarpaqları» haqqında qeydlər</i>	66
<i>Şe'r necə yaranır?</i>	69

ŞƏXSİYYƏTLƏR

<i>İstiqlal şairi</i>	77
<i>Dostum Cavad Hey'ət</i>	79
<i>Axıra qalmaq qorxusu</i>	84
<i>Ləyaqət mücəssəməsi</i>	87
<i>Nəcabət və nəzakət simvolu</i>	89
<i>Köhnə dost</i>	92

MƏKTUBLAR

<i>Çingiz Aytmatova məktub</i>	97
<i>Bu pərişan günlerin sonu olacaq</i>	102
<i>Tariximizi saxtalaşdıran «alim»</i>	103
<i>«Türkiyə arxamızda olmasaydı, başımıza çox belələr gələrdi...»</i>	105
<i>«Ərən» qəzetinin baş redaktoru Ramazan Qafarlıya</i>	106
<i>«Yağmur» dərgisinə</i>	107
<i>«Eğitim-bilim» dərgisinə</i>	109
<i>Əxlaq normaları</i>	112
<i>Əziz Muxtar bəy!</i>	114
<i>Sizinlə dərdləşmək istəyirəm</i>	115

SƏNƏT

<i>Həsən Turabov</i>	121
<i>Cavanşir Quliyev</i>	124
<i>Səhnəmizin bizə nəsib olan Nəсібəsi</i>	127
<i>Vasif Adıgözəlov</i>	130
<i>Qurban Pirimov</i>	132
<i>Zülfünün «Rast»ı</i>	134

ÇIXIŞLAR

<i>Əsarətimiz, istiqlalımız və Türkiyə</i>	137
<i>Azərbaycanın Bülbülü</i>	141
<i>20 Yanvar</i>	143
<i>Atatürk kultür mərkəzinə təşəkkür</i>	147

MÜSAHİBƏLƏR

<i>Sevən doxsanında hələ cavandır</i>	151
<i>Müxbir suallarına cavablar</i>	157

<i>Rus generalı ilə üzləşmə</i>	<i>160</i>
<i>Mə'murlar yenə də öz övladlarını anadilli</i>	
<i>məktəblərdə oxutmurlar</i>	<i>164</i>
<i>Özündən narazılıq</i>	<i>168</i>
<i>Damarlarında türk qanı axan hər bir kəsin qəlbində</i>	
<i>Güney Azərbaycan dərdi var</i>	<i>170</i>
<i>Bu Vətən hamımızın anasıdır</i>	<i>174</i>
<i>Müsahibə</i>	<i>194</i>
<i>«Eğitim-bilim» dərgisinin suallarına cavablar</i>	<i>207</i>

Rəssamı *Abdulla Ələkbərov*
Bədii redaktoru *Eldar Cəlilov*
Texniki redaktoru *Səadət Quluzadə*
Korrektorları *Güləvş Sadıxova,*
Günay Məmmədova

Çapa imzalanmış 26.07.2000. Kağız formatı 60x84¹/₁₆. Ofset çapı.
Ofset kağızı. Fiziki çap vərəqi 13,5. Tirajı 500. Sifariş 62.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
«Təhsil» nəşriyyatı
Bakı, 370073, Şəhriyar küçəsi, 6.

«Təhsil» nəşriyyatının kompüter mərkəzində yığılmış,
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Vahabzadə Bəxtiyar Mahmud oğlu

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

(məqalələr toplusu)

Bakı, «Təhsil», 2000